

Rodinné a medzigeneračné väzby v súčasnej rómskej rodine

Rodinné a medzigeneračné väzby v súčasnej rómskej rodine

PhDr. Monika Štrbová, PhD.
PaedDr. PhDr. Denisa Selická, PhD.
Mgr. Marcela Šarvajcová, PhD.

Katowice 2014

Posudzovatelia

Prof. hab. dr. Marek Stanislaw Szczepański, PhD.

Doc. Mgr. Štefan Chudý, PhD.

Vedecká monografia bola vypracovaná v rámci vedecko – výskumnej úlohy VEGA
MŠ SR č. 1/0323/13

Názov: **Rodinné a medzigeneračné väzby v súčasnej rómskej rodine**

Autorky: **PhDr. Monika Štrbová, PhD.**

PaedDr. PhDr. Denisa Selická, PhD.

Mgr. Marcela Šarvajcová, PhD.

Vydavateľ: **STUDIO NOA, Katowice**

Obrázky zhotovili: **Inštitút dcér Márie Pomocnice**

PhDr. Monika Štrbová, PhD.

PaedDr. PhDr. Denisa Selická, PhD.

Mgr. Marcela Šarvajcová, PhD.

Rozsah: **204 strán**

Formát: **A5**

Náklad: **110 ks**

Tlač: **EQUILIBRIA s. r. o.**

ISBN **978-83-60071-72-4**

Obsah

ÚVOD	7
METODIKA	22
1 RÓMOVIA AKO MINORITA V NAŠEJ SPOLOČNOSTI	28
1.1 Kto je Róm	28
1.2 Deviantné správanie v rómskej rodine	41
2 VYBRANÉ SPOLOČENSKO-EKONOMICKÉ ASPEKTY ŽIVOTA RÓMOV	49
2.1 Bývanie Rómov	49
2.2 Edukácia Rómov	60
2. 3 Rómovia na trhu práce	81
2.4 Rómovia a voľný čas	104
3. MEDZIGENERAČNÉ A RODINNÉ VÄZBY V RÓMSKEJ RODINE	124
3.1 Medzigeneračné vzťahy v rodine	131
3.2 Rola starého človeka v rómskej rodine	138
3.3 Rola dieťaťa v rómskej rodine	147
3.4 Rola rodičov podľa pohlavia v rómskej rodine	157
3.5 Zvyky v rómskej rodine a komunite	164
ZÁVER	185
LITERATÚRA.....	189

Zoznam obrázkov

Obrázok 1 – Deti z Orechovho dvora v Nitre	32
Obrázok 2 – Ideálny počet detí podľa Rómov na Orechovom dvore v Nitre	36
Obrázok 3 – Rómske deti z Orechovho dvora v Nitre	40
Obrázok 4 – Lokalita Orechov dvor v Nitre	55
Obrázok 5 – Okolie pri Orechovom dvore v Nitre	55
Obrázok 6 – Vybrané názory Rómov z Orechovho dvora v Nitre na bývanie	56
Obrázok 7 – Bývanie na Orechovom dvore v Nitre	60
Obrázok 8 – Vzťah ku vzdelaniu podľa generácii	73
Obrázok 9 – Trieda nultého ročníka na Orechovom dvore v Nitre	74
Obrázok 10 – Vzťah medzi školou a zamestnaním u rómskych detí na Orechovom dvore v Nitre	75
Obrázok 11 – Domáce práce.....	76
Obrázok 13 – Trávenie voľného času detí z Orechovho dvora v Nitre ..	106
Obrázok 14 – Zdevastované futbalové ihrisko na Orechovom dvore v Nitre	120
Obrázok 15 – Činnosti trávenia voľného času na Orechovom dvore v Nitre	121
Obrázok 16 – Komunitné centrum na Orechovom dvore v Nitre	123
Obrázok 17 – Výlet organizovaný komunitným centrum na Orechovom dvore v Nitre	130
Obrázok 18 – Deti zo segregovaného obydľia Orechov dvor v Nitre ...	131
Obrázok 19 – Vzťah medzi starými rodičmi a rodinou na Orechovom dvore v Nitre.....	141
Obrázok 20 – V bazéne	149
Obrázok 21 – Vzťah k partnerovi	158
Obrázok 22 – Vzťah k deťom	159

ÚVOD

Už Aristoteles definoval rodinu ako základnú bunku spoločnosti. V súčasnosti sa s týmto názorom stotožňujú nielen laici, ale aj odborníci, ktorí sa venujú problematike rodiny. Rodina sa zakladá na manželstve muža a ženy, ktorí doň vstupujú preto, aby sa v ňom delili o spoločný život, lásku, ale hlavne o výchovu detí. Má svoju silu, ktorá v nás vyvoláva určité pocity, postoje, ktorými sa riadime a ktoré nás ovplyvňujú. Rodinu si jednotlivec nevyberá, jednoducho do nej patrí.

V našej monografii sa venujeme rómskej rodine a rodinným vzťahom v nej. Uvedomujeme si, že rómske rodiny nie sú homogénne. Medzi Rómami sa prejavuje vnútorná diferencovanosť, a to tak kultúrna, vzdelanostná, sociálna a aj subetnická. V tejto súvislosti chceme zdôrazniť, že v monografii sa venujeme rómskym rodinám, ktoré žijú v málopodnetnom sociálnom prostredí, či už v teoretickej rovine a následne aj v našom kvalitatívnom výskume.

Cieľom našej monografie je zistiť, či sa reálny stav medzigeneračných vzťahov a väzieb Rómov líši v porovnaní s teoretickými východiskami a či sa tieto medzigeneračné a rodinné väzby a vzťahy v rómskych rodinách menia z generácie na generáciu. O vzťahoch a o postavení jednotlivých členov v rómskych rodinách je totiž popísané mnoho. Niektorí odborníci však tvrdia, že mnohé tieto informácie sú skreslené, zidealizované, a že realita je iná, pretože je poznačená chudobou, dlhoročnou násilnou asimiláciou, individualizáciou a anómiou v spoločnosti. Ako príklad by sme mohli uviesť publikované a často uvádzané informácie o tom, že dieťa je v rómskej rodine požehnaním a že žiadna rómska matka by svoje dieťa nikdy neopustila. V tomto prípade oponenti poukazujú na detské domovy (resp. náhradnú rodinnú starostlivosť), kde klietelu tvoria hlavne deti z rómskych rodín.

V našej monografii chceme zistiť reálnu situáciu a názory participantov na vzťahy v ich rodinách. Uvedomujeme si, že to za určitých okolností môžu byť iba deklarované vzťahy. Náš kvalitatívny výskum spočíva v skupinových rozhovoroch s riadeným moderovaním. Ako doplňujúce techniky boli použité pozorovanie a rozhovory s rehoľnými sestrami, ktoré v rómskej komunite na Orechovom dvore v Nitre profesne pôsobia.

Pred prvou kapitolou oboznamujeme čitateľa s metodikou nášho kvalitatívneho výskumu, ktorý sme realizovali na Orechovom dvore v Nitre. Realizovali sme dva skupinové rozhovory, jeden s rodičmi a druhý s ich deťmi. V tejto časti tiež popisujeme súčasný stav a situáciu na Orechovom dvore v Nitre. Chceli sme čitateľovi aspoň sčasti priblížiť život Rómov v tejto segregovanej lokalite.

V prvej kapitole popisujeme Rómov všeobecne. Snažíme sa ich definovať na základe demografických, antropologických a etnických charakteristík. Slovo „snažíme“ sme použili zámerne, pretože si uvedomujeme, že definovať Rómov ako etnickú skupinu a zároveň ako potenciálnych respondentov je veľmi náročné a diskutabilné. V našom kvalitatívnom výskume sme však s identifikáciou Rómov ako respondentov veľké problémy nemali, pretože na naše skupinové rozhovory (ktoré sme realizovali priamo v predškolskom zariadení na Orechovom dvore v Nitre) prišli Rómovia dobrovoľne. V prvej kapitole hovoríme aj o sociálnych deviáciach v rómskych komunitách. Rozhodli sme sa popísať tento problém aj z toho dôvodu, že aj lokalita Orechov dvor v Nitre je v podstate segregované bývanie, ktorého obyvateľmi sú väčšinou Rómovia. Títo obyvatelia sú väčšinou neplatiči, ktorí boli vysťahovaní zo sídliska Klokočina v Nitre kvôli neplateniu nájomného a ďalšej deviantnej činnosti. Aj v súčasnosti sa vyskytujú na Orechovom dvore v Nitre rôzne sociálne – patologické javy. Obyvatelia Nitry ich tiež chápú ako komunitu s deviantnými formami správania.

V druhej kapitole sa podrobnejšie venujeme vybraným spoločensko-ekonomickým charakteristikám Rómov, ako sú bývanie, trávenie voľného času, edukácii a (ne)zamestnanosti. Tieto spoločensko-ekonomické charakteristiky sme vybrali, pretože ich považujeme za základné piliere problematiky Rómov z málopodnetného sociálneho prostredia v našej

spoločnosti. Myslíme si tiež, že výrazne môžu ovplyvňovať vzťahy a väzby v rodinách. Poznatky z teoretických štúdií a rôznych publikovaných výskumov sme obohatili o naše zistenia, ktoré sme identifikovali na Orechovom dvore v Nitre.

V tretej kapitole sa venujeme konkrétne rómskej rodine, rodinným a medzigeneračným vzťahom a väzbám. Začíname teoretickými poznatkami o generáciách, ktoré sme z hľadiska demografie tradične rozdelili na generácie detí, rodičov a starých rodičov. Následne poznatky aplikujeme na rómsku rodinu. Naše výsledky z výskumu na Orechovom dvore v Nitre porovnávame aj s tradičnou rómskou kultúrou. Samozrejme ak sa dá o tradičnej rómskej kultúre hovoriť, pretože dnes sa veľmi ťažko identifikujú tradičné znaky rómskej kultúry. Je to z viacerých dôvodov, jedným z nich je napríklad dlhodobé kočovanie z historického hľadiska. Počas kočovania Rómovia preberali hodnoty, normy a vzory správania z majoritného prostredia. Ďalším problémom je napríklad aj fakt, že mnohé znaky, ktoré považujeme za tradične rómske sú podobné, niekedy totožné, s kultúrou chudoby. Preto si myslíme, že sa môžeme iba domnievať, čo patrí do tradičnej rómskej kultúry. Faktom však ostáva, že našich rómskych participantov sme sa okrem iného pýtali aj na rôzne tradície, ktoré aj napriek rôznym vonkajším vplyvom, prechovávajú a dodržiavajú aj súčasné generácie Rómov. Spolu s identifikovaním medzigeneračných vzťahov a väzieb u našich participantov, to pokladáme za prínos v našej tretej a zároveň nosnej časti práce.

Monografia je určená odborníkom z vedeckej komunity, ktorí sa venujú problematike medzigeneračných vzťahov v rodine.

INTRODUCTION

Family was already defined as a basic cell of society by Auguste Comte. Recently this definition is accepted not only by laic people, but also specialists that deal with the issue of family. Family is based on an indissoluble marriage of a man and a woman, that go into it with the will to share common life, love and most important to take care of their children. It has a certain power, that evokes in us some feelings, opinions which lead and influence us. Family is not chosen by an individual, he simply just belongs to it.

Our monography is dedicated to Gypsy family and relationships in it. We realize, that Gypsy families are not homogenic. There is an inner differentiability among the Gypsies, including the cultural, educational, social and subetnical one. In this coherence, we must emphasize, that we deal with Gypsy families that live in not impulsive social setting both in theoretical level and in also in our quantitative research.

The goal of our monography is to find out, whether the real state of intergenerational relationships of Gypsies is different comparing to theoretical basis and whether these intergenerational and family relationships in Gypsy families change from generation to generation. It was written a lot about relationships and position of individual members in Gypsy families. Some specialists claim, that many of this information is biased, glamorized and that the reality is different, because it is influenced by poverty, longtime violent assimilation, individualisation and anomie in the society. As an example we could use published and mostly used information about the fact, that a child is a blessing for the Gypsy family and that none of the Gypsy mothers would leave her child. In this case the opponents show on the foster homes (or alternate family care), which clients are mostly children from Gypsy families.

In our monography we want to find out the real situation and opinions of participants about the relationships in their families. We are aware of the fact that it could be only declared relationships by certain conditions. Our qualitative research is based on group interviews with directed moderation.

As a subsidiary technics we used observation and interviews with nuns that work with Gypsy community in Orechovy dvor in Nitra professionally.

Before the first chapter we introduce the reader our methodology of qualitative research, that we implemented in Orechovy dvor in Nitra. We made two group interviews, one with the parents and one with the children. In this part we also describe recent state and situation in Orechovy dvor in Nitra. We wanted to partly show the reader the life of Gypsies in this segregate locality.

In first chapeer we describe the Gypsies generally. We try to define them on the demographic, antropologic and ethnical characteristics basis. The word „try“ we used deliberately, because we realize, that to define the Gypsies as a ethnical group as well as potentional respondents is really difficult and disputable. In our quantitative research we have no problems with indentification of Gypsies as respondents, because they all came to our interviews (that were provided right in the kinderegarden in Orechovy dvor) voluntarily. In the first chapter we also talk about social deviations in Gypsy communities. We decided to describe this problem from the reason that Orechov dvor in Nitra is segregate living whose majority of habitants are Gypsies. These habitants are mostly nonpayers, that were moved from the residential area Klokočina in Nitra because of not paying the rent and other deviant activity. Recently there are different social-pathologic phenomennons in Orechovy dvor too. Habitants of Nitra understand this community as people with deviant forms of behavior.

In second chapter we more exactly deal with selected social-economic characteristics of Gypsies, for example living, free time activities, education and (un)employment. These social-economic features we chose while we consider them as basic pillars of issue of Gypsies that are from not lowimpulsive social surrounding in our society. We also think, that they could markedly influence the relationships in the families. Knowledge

from theoretical studies and different published researches we enrich of our findings, that we identified in Orechovy dvor in Nitra.

In third chapter we specifically deal with the Gypsy family, family and intergenerational relationships. We start with theoretical knowledge about generations, that we separated, according to demography, into the generation of children, parents and grandparents. Then we apply this knowledge to Gypsy family. Our results from the research in Orechovy dvor in Nitra we compare with the traditional Gypsy culture. Of course, if it could be called traditional Gypsy culture, because these days it is really hard to identify traditional features of Gypsy culture. It is because of many reasons, one of them is for example longterm itinerancy from historical point of view. While itinerancy, Gypsies took the purchases, norms and patterns of behavior from the majority surrounding. Another problem is for example the fact, that many features we consider as traditional Gypsy ones are similar, sometimes identical with the culture of poverty. That is why we think we could only assume what belongs to the traditional Gypsy culture. The fact still is, that our Gypsy respondents we also asked about different traditions, that inspite of outer influence stayed and are held by the recent generation of Gypsies. This together with identification of intergenerational relationships of our respondents we consider the biggest contribution in the third and most important part of the work.

Monography is assigned for the specialists from science community, that are involved with the issue of intergenerational relationships in family.

VORWORT

Schon Auguste Comte definierte Familie als die Grundlage der Gesellschaft. In der Gegenwart stimmen mit dieser Meinung nicht nur Laien, sondern auch Experte, die sich der Problematik der Familie widmen. Die Familie basiert an unzertrennlicher Ehe zwischen Mann und Frau, die in die Ehe eingehen um das Leben, die Liebe und hauptsächlich die Kindererziehung sich miteinander zu teilen. Sie hat ihre Stärke, die in uns bestimmte Gefühle und Stellungen hervorruft, nach denen wir uns richten und die uns beeinflussen. Eine Einzelperson wählt sich die Familie nicht selbst aus, die Einzelperson gehört einfach in.

In unserer Monografie widmen wir uns der Roma-Familie und den Familienbeziehungen in einer Roma-Familie. Wir sind uns bewusst, dass die Roma-Familien nicht homogen sind. Zwischen den Roma niederschlägt sich eine innere Differenziertheit – kulturelle, bildungsfähige, soziale und auch subethnische. In diesem Zusammenhang möchten wir andeuten, dass wir uns in dieser Monografie den Roma-Familien widmen, die in initiativarmer sozialer Umgebung leben und das in theoretischer Ebene und anschließend auch in unserer qualitativen Forschung.

Ziel unserer Monografie ist es festzustellen, ob sich der reale Stand der intergenerationellen Beziehungen und Bindungen der Roma im Vergleich mit theoretischen Ausgangspunkte unterscheiden, und ob sich diese intergenerationelle und familiäre Beziehungen in Roma-Familien von Generation zu Generation ändern. Über Beziehungen und Position der einzelnen Mitglieder in Roma-Familien wurde schon viel geschrieben. Einige Experte behaupten aber, dass viele von diesen Informationen verzerrt, idealisiert sind, und dass die Realität anders aussieht, weil sie mit Armut, langjährigen Gewaltassimilation, Individualisierung und Anomie in Gesellschaft beeinflusst ist. Als Beispiel können wir publizierte und oft genannte Informationen nennen, dass ein Kind in einer Roma-Familie

ein Segen ist, und dass eine Romamutter ihr Kind niemals verlassen würde. In diesem Fall zeigen die Opponenten an Kinderheime (bzw. Ersatzfamilienpflege), wo die Klientel meistens die Kinder aus Roma-Familien bilden.

In unserer Monografie möchten wir die reale Situation und Meinungen der Teilnehmer über die Beziehungen in deren Familien feststellen. Wir sind uns bewusst, dass es in bestimmten Umständen nur deklarierte Beziehungen sein können. Unsere qualitative Forschung besteht in Gruppengesprächen mit gesteuerter Moderation. Als zusätzliche Techniken waren Betrachtung und Gespräche mit Regelschwestern benutzt, die in Romagemeinschaft „Orechovy dvor“ in Nitra beruflich tätig sind.

Noch vor dem ersten Kapitel machen wir den Leser mit Methodik unserer qualitativen Forschung bekannt, die in „Orechovy dvor“ in Nitra realisiert wurde. Wir haben zwei Gruppengespräche realisiert – das erste mit den Eltern und das zweite mit deren Kindern. In diesem Teil beschreiben wir auch derzeitiges Stand und Situation in „Orechovy dvor“ in Nitra. Wir wollten dem Leser wenigstens teilweise das Leben von Roma in dieser segregierten Lokalität annähern.

In erstem Kapitel beschreiben wir die Roma allgemein. Wir bemühen uns die Roma auf Grund der demographischen, anthropologischen und ethnischen Charakteristiken zu definieren. Wort „bemühen“ haben wir absichtsvoll benutzt, weil wir uns bewusst sind, dass die Roma als ethnische Gruppe und auch als potentiellen Befragten zu definieren, ist sehr anspruchsvoll und diskutabel. In unserer qualitativen Forschung hatten wir allerdings mit Identifizierung der befragten Roma nicht große Probleme, weil die freiwillig zu den Gruppengesprächen (die wir gerade in der Vorschule in Orechovy dvor in Nitra realisiert haben) kamen.

In dem ersten Kapitel sprechen wir auch über sozialer Deviation in der Roma-Kommunität. Wir haben uns entschieden, dass wir dieses Problem auch aus dem Grund beschreiben, dass die Lokalität „Orechovy dvor“ in Nitra im Prinzip ein segregiertes Wohnen ist, in dem die Einwohner meistens Roma sind. Diese Einwohner sind größtenteils Nichtzahler, die aus der Siedlung Klokočina in Nitra wegen der nicht bezahlten Miete und

abweichendem Verhalten umgesiedelt wurden. Auch in der Gegenwart treten im „Orechovy dvor“ in Nitra verschiedene sozial-pathologische Phänomene vor. Die Einwohner von Nitra halten die Roma auch für eine Kommunität mit devianten Verhaltensformen.

Im zweiten Kapitel widmen wir uns den ausgewählten sozio-ökonomischen Charakteristiken der Roma wie Wohnen, Freizeit, Ausbildung, Beschäftigung und Arbeitslosigkeit. Diese sozio-ökonomische Charakteristiken haben wir deshalb ausgewählt, weil wir sie für Grundpfeiler der Roma-Problematik aus initiativarmer sozialer Umgebung in unserer Gesellschaft halten. Wir glauben auch, dass sie die Beziehungen und Bindungen in Familien wesentlich beeinflussen können. Kenntnisse der theoretischen Studien und verschiedenen veröffentlichten Studien haben wir um unsere Ermittlungen bereichert, die wir in „Orechovy dvor“ in Nitra identifiziert haben.

Im dritten Kapitel widmen wir uns einer konkreten Roma-Familie, familiären und intergenerationellen Beziehungen und Bindungen. Wir fangen mit theoretischen Kenntnissen über Generationen an, die wir aus Sicht der Demographie traditionsgemäß in Generationen der Kindern, Eltern und Großeltern unterteilt haben. Anschließend wenden wir unsere Erkenntnisse auf eine Roma-Familie an. Unsere Erkenntnisse aus der Forschung in „Orechovy dvor“ in Nitra vergleichen wir auch mit traditioneller Roma-Kultur. Selbstverständlich wenn man hier von traditioneller Roma-Kultur überhaupt sprechen kann, weil man die traditionellen Zeichen der Roma-Kultur heutzutage sehr schwer identifizieren kann. Es ist aus vielen Gründen. Ein von den Gründen ist z.B. eine langjährige Wanderung aus historischer Hinsicht. Während der Wanderung übernahmen die Roma Werte, Normen und Verhaltensmuster aus der Majoritätsumgebung. Ein weiteres Problem ist z.B. die Tatsache, dass viele Werte, die wir als traditionell Roma betrachten, ähnlich und manchmal identisch mit Kultur der Armut sind. Daher glauben wir, dass wir nur vermuten können, was zu der traditionellen Roma-Kultur gehört. Tatsache bleibt aber, dass wir die Roma unter anderem auch nach verschiedenen Traditionen gefragt haben, die die heutige Roma-Generation

trotz verschiedenen äußeren Einflüssen verwahrt und befolgt. Gemeinsam mit Identifizierung der intergenerationellen Beziehungen und Bindungen unserer Befragten, halten wir es für den Beitrag in unseren dritten und gleichzeitig wichtigsten Teil der Arbeit.

Monographie ist für die Experten aus wissenschaftlicher Kommunität bestimmt, die sich der Problematik der intergenerationellen Beziehungen in Familien widmen.

INTRODUCTION

Déjà Auguste Comté définit la famille comme la cellule élémentaire de la société. Aujourd'hui cet avis est partagé non seulement par les laïques, mais également par les experts qui s'intéressent à la question de la famille. La famille trouve sa source dans le mariage irréversible d'un homme et d'une femme, qui s'y associe dans l'objectif de partager une vie commune, l'amour, et principalement d'élever des enfants. Il a une force qui éveille en chacun de nous des sentiments et des comportements, en fonction desquels nous nous conduisons et qui nous influencent. L'individu ne choisit pas sa famille, il en fait partie.

Dans notre monographie nous traitons la famille rom et les rapports familiaux en son sein. Nous sommes conscients que les familles roms ne sont pas homogènes. Entre les familles roms se distingue une différenciation interne, qu'elle soit culturelle, éducative; sociale et également sous-ethnique. A ce sujet, nous souhaitons souligner que dans cette monographie nous nous intéressons aux familles roms, qui vivent dans un environnement social défavorisé, que ce soit de manière théorique, ou par la suite dans notre recherche qualitative.

Le but de notre monographie est de vérifier si la réalité des liens et relations intergénérationnels des Roms correspond aux points de départ théoriques, et si ces liens familiaux et relations intergénérationnelles dans les familles roms évoluent de génération en génération. A propos des liens et des comportements des différents membres des familles roms, la littérature est effectivement déjà abondante. De nombreux spécialistes soutiennent cependant que nombre de ces informations sont déformées et idéalisées, et que la réalité est différente, car elle marquée par la pauvreté, par une longue assimilation forcée, l'individualisation et l'anomie de la société. Comme exemple, nous pourrions prendre l'information publiée et maintes fois rapportée selon laquelle un enfant dans une famille rom est

une bénédiction, et qu'aucune mère rom ne pourrait jamais abandonner son enfant. A ce cas, les contradicteurs opposent les foyers pour enfants (resp. le remplacement de l'éducation familiale), où les enfants roms forment la majorité de la clientèle.

Dans notre monographie nous souhaitons vérifier la situation réelle et l'opinion des participants concernant les relations dans leur famille. Nous sommes conscients que dans certaines circonstances il peut ne s'agir que de relations déclarées. Notre enquête qualitative s'appuie sur des groupes de discussion conduits par un modérateur. Des observations et des interviews de religieuses, qui font profession de servir dans la communauté rom de Orechova Dvor à Nitra (Slovaquie), ont été utilisés comme technique complémentaire.

Avant le premier chapitre, nous informons le lecteur de la méthode de notre recherche qualitative, que nous avons effectuée à Orechova Dvor, à Nitra (Slovaquie). Nous avons formé deux groupes de discussions, un avec les parents et le second avec leurs enfants. Dans cette partie nous décrivons l'état actuel et la situation à Orechova Dvor. Nous souhaitons rapprocher le lecteur, au moins partiellement, de la réalité de la vie des Roms dans cette communauté ségréguée.

Dans le premier chapitre, nous décrivons les Roms de manière générale. Nous nous efforçons à les définir en fonction de caractéristiques démographiques, anthropologiques et ethniques. Nous utilisons le mot « s'efforcer » volontairement, car nous sommes conscients que de définir les Roms comme un groupe ethnique et également comme des répondants potentiels est exigeant et discutable. Cependant, dans notre enquête qualitative nous avons eu peu de problèmes avec l'identification des Roms comme répondants, car dans nos groupes de discussion (que nous avons tenu directement dans les locaux de l'école maternelle de Orechova Dvor, à Nitra) les Roms venaient volontairement. Dans le premier chapitre, nous parlons également des déviations sociales dans la communauté rom. Nous nous sommes décidés à décrire ce problème aussi en raison du fait que la localité de Orechova Dvor à Nitra est essentiellement un habitat ségrégué, dont les habitants sont majoritairement Roms. Ces

habitants sont essentiellement des non-payeurs, qui ont été déménagés du quartier de Klokocina) Nitra, en raison du non-paiement du loyer et d'autres activités déviantes. Et actuellement se produisent à Orechova Dvor divers phénomènes socialo-pathologiques. Les habitants de Nitra les considèrent également comme une communauté avec des comportements déviantes. Dans le second chapitre, nous nous intéressons plus en détails à des caractéristiques sociéto-économiques choisies, comme le logement, le temps libre, l'éducation et l'emploi (ou le chômage). Nous avons choisi ces caractéristiques sociéto-économiques, car nous les considérons comme les piliers qui sont à la base du problème des Roms de milieux défavorisés dans notre société. Nous pensons également qu'elles peuvent influencer les relations et liens dans la famille. Nous avons enrichi les connaissances, issues d'études théoriques et de diverses publications, des résultats obtenus à Orechova Dvor, à Nitra. Dans le troisième chapitre, nous abordons concrètement les thèmes de la famille rom, des relations et des liens familiaux et intergénérationnels. Nous commençons avec les connaissances théoriques sur les générations, que nous avons partagées du point de vue démographique de façon traditionnelle en générations des enfants, des parents et des grands-parents. Nous appliquons par la suite ces connaissances à la famille rom. Nous comparons aussi les résultats de notre étude à Orechova Dvor avec la culture rom traditionnelle. Evidemment uniquement quand il est possible de parler de culture rom traditionnelle, car aujourd'hui les signes de la culture rom traditionnelle sont très difficiles à identifier. Il y a plusieurs raisons à cela, comme par exemple le nomadisme, d'un point de vue historique. Pendant le nomadisme, les Roms se sont appropriés les valeurs, normes et modèles comportementaux du milieu majoritaire. Le problème suivant est par exemple le fait que nombre de ces signes, que nous considérons comme traditionnels roms, sont similaires, parfois identiques, avec la culture de la pauvreté. C'est pourquoi nous pensons, que l'on peut seulement croire savoir ce qui appartient à la culture rom traditionnelle. Il reste que dans les faits, nous avons entre autre demandé à nos répondants roms quelles sont les différentes traditions qui, malgré l'influence de divers facteurs extérieurs,

sont conservées et respectées par les générations de Roms actuelles. Nous considérons ces résultats, ainsi que l'identification des liens et relations intergénérationnels chez nos répondants, comme l'apport principal de notre troisième partie, qui est également le pilier central de notre travail.

La monographie est destinée aux spécialistes de la communauté scientifique, qui s'intéressent à la problématique des relations intergénérationnelles dans la famille.

METODIKA

Problém rómskej komunity a stále sa rozširujúcich osád považujeme za jeden z výrazných problémov nie len v Nitrianskom kraji. Preto aj v rámci sociológie je potrebné venovať mu patričnú pozornosť. Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, či stále platia v reálnom živote Rómov akési stereotypy, s ktorými je možné sa stretnúť v literatúre, či je stále možné hovoriť o tradičných vzťahoch v rodine a spôsobe života, ktorý sa prezentuje v spoločnosti. Preto sme sa rozhodli a v spolupráci s Inštitútom Dcéry Márie Pomocnice sme zrealizovali kvalitatívny výskum metódou skupinových rozhovorov priamo v segregovanej časti v Nitre na Orechovom dvore. Výskum sa odohrával v školských priestoroch nultého ročníka, ktorý založili a intenzívne rozvíjajú rehoľné saestry z inštitútu. Pomocou nich sme uskutočnili aj zámerný výber Rómov, nakoľko Rómov v osade osobne poznajú a vedeli odhadnúť ich komunikačné schopnosti. Na úvod bolo potrebné veľmi dôrazne prisľúbiť úplnú anonymitu účastníkov diskusie – Rómovia mali obavy z medializácie ich osady. Kritéria výberu sme spresnili nasledovne:

1. skupina – dospelí obyvatelia Orechovho dvora v Nitre
 - vedia poskytnúť informácie o svojej generácii, ale aj o generácii svojich rodičov a detí
 - počet účastníkov 8
 - dĺžka trvania focusovej diskusie 55 minút
2. skupina – žiaci a žiačky základnej školy žijúce na Orechovom dvore v Nitre
 - vedia poskytnúť informácie o svojej generácii a vzťahoch so svojou rodinou
 - počet účastníkov 12
 - dĺžka trvania focusovej diskusie 23 minút

DOSPELÍ	vek	Počet detí	Počet súrodencov
R1	48	7	9
R2	40	5	5
R3	36	5	4
R4	28	3	3
R5	22	2	5
R6	19	0	7
R7	27	2	2
R8	23	0	7

DETI	vek	Počet súrodencov
R1	12	3
R2	16	0
R3	12	6
R4	16	3
R5	18	6
R6	13	5
R7	12	4
R8	14	3
R9	12	4
R10	13	9
R11	12	2
R12	12	3

Pri analýze získaných údajov bolo potrebné vnímať subjektívny charakter výpovedí participantov, otázky museli byť formulované veľmi jednoducho nakoľko je potrebné si uvedomiť, že rozhovor prebiehal s ľuďmi väčšinou bez základného vzdelania. Focusové diskusie mali za úlohu sledovať

vybrané kategórie a vzťah medzi jednotlivými kategóriami, ktoré bude ďalej prezentovať.

KATEGÓRIE	PODKATEGÓRIE
Bývanie	Segregované
	Viacgeneračné
Vzdelanie	Rozdiely medzi pohlavím
	Rozdiely medzi generáciami
Trh práce	Rozdiely medzi pohlavím
	Rozdiely medzi generáciami
Voľný čas	--
Postavenie členov v rómskej rodine a vzájomné vzťahy medzi nimi	Postavenie starých rodičov v rómskej rodine
	Postavenie detí v rómskej rodine
	Postavenie ženy a muža v rómskej rodine

Výsledky každej kategórie sú prezentované v predkladanej monografii a keďže sa jedná o kategórie z bežného života každého jednotlivca v spoločnosti, vzájomne sme sa ich snažili prepojiť a poukázať na pretrvávajúce stereotypy a skutočnú realitu života Rómov v osade. Výsledky samozrejme nie je možné zovšeobecniť na všetky osady či segregované lokality, zároveň však osadu Orechov dvor v Nitre považujeme za veľmi vhodný a podnetný príklad, obzvlášť v Nitrianskom kraji.

Popis lokality

Lokalita Orechov dvor sa nachádza v katastrálnom území Nitra – Horné Krškany. Je okrajovou časťou katastrálneho územia mesta Nitra, umiestnená mimo rozhodujúcich komunikačných prístupov do neho. Mesto Nitra v roku 2005 – v prvej etape v tejto lokalite vystavalo bytové

domy – 36 bytových jednotiek s cieľom vyriešiť pretrvávajúci problém sociálne znevýhodnených obyvateľov mesta Nitra. Druhá etapa výstavby sa realizovala v roku 2009 s celkovým počtom 25 bytových jednotiek. Vybudovaním komplexu obytných domov chcelo mesto Nitra aspoň čiastočne zamedziť vysťahovaniu sociálne znevýhodnených obyvateľov mesta na ulicu z dôvodu dlhodobého neplatenia nájomného. Plocha, na ktorej sú vystavané bytové domy, s celkom 61 jednoizbovými a dvojizbovými bytmi susedí s bývalým areálom poľnohospodárskeho výrobného podniku Orechov. Funkčné riešenie stavby vychádza z bytových domov, ktoré tvoria kompozičný monoblok, s bytmi rozmiestnenými okolo komunikačnej oblasti – otvoreného schodišťa. Vykurovanie týchto domov bolo pôvodne zabezpečené elektrickou energiou a pre prípravu stravy boli objekty zabezpečené možnosťou inštalácie sporákov na tuhé palivo. Zneškodňovanie splaškových vôd je zabezpečené zhromažďovaním v žumpách a ich následným odvozom do čistiarne odpadových vôd. Lokalita je napojená na sieť mestských komunikácií – ulicu Jakuba Haška účelovou komunikáciou a na štátnu cestu Nitra – Cabaj. Prístupovú cestu do lokality tvorí poľná cesta, ktorá bola vysypaná kamennou drťou pre uľahčenie prístupu obyvateľom komunity. Najbližšia autobusová zastávka je od obytných domov vzdialená cca 2 km.

V segregovanej lokalite Orechovho dvora žilo k 31. 5. 2014 počet obyvateľov 353, sú to sociálne odkázaní občania, pochádzajúci hlavne z rómskeho etnika (289). Mužov bolo 164 a žien 189 (podľa neoficiálnych údajov tam žije dvakrát toľko ľudí). Obyvatelia sú bez stabilného príjmu, dlhodobo nezamestnaní, s nízkym vzdelaním, odkázaní na poberanie dávok v hmotnej núdzi. Do lokality boli postupne od roku 2005 umiestňovaní mestom Nitra, potom čo stratili strechu nad hlavou. Boli vysťahováni bytovými spoločnosťami na ulicu, z dôvodu dlhobodej ekonomickej neschopnosti uhrádzania nájomného. Väčšina obyvateľov je registrovaná na ÚPSV a R SR. Sú však rodiny, ktoré nie sú v oficiálnej evidencii žiadneho úradu. Možnosti zlepšenia ekonomickej situácie týchto rodín sú veľmi obmedzené.

Prostredie, v ktorom sa ocitli títo ľudia zo dňa na deň je málopodnetné. V lokalite chýba občianska vybavenosť. Autobusová doprava tvorí jedínú spojnicu medzi dostupnosťou služieb a touto izolovanou komunitou. Prostredníctvom nej si obyvatelia zabezpečujú nákupy základných potravín, či návštevu školskej dochádzky svojich detí. Toto spojenie je však limitované nedostatočnou frekvenciou spojov a jeho finančnou náročnosťou. Tento fakt má čiastočne za následok nepravidelnú dochádzku detí do školy a apatiu dospelých pri aktívnom hľadaní zamestnania. Aj z toho dôvodu v provizórnych priestoroch od roku 2005 boli uvoľnené 2 rádomé sestry z cirkevnej inštitúcie Misijnej kongregácie služobníč Ducha Svätého, aby v spolupráci so Správou zariadení sociálnych služieb v popoludňajších hodinách zabezpečovali voľnočasové aktivity aspoň pre deti a mládež priamo v komunite. Prostredníctvom nich sa ich snažia aktivovať a motivovať k učeniu a vzdelávaniu. V súčasnosti v lokalite Orechovho dvora je postupne dobudované a zriadené : alokovaná trieda Materskej školy od roku 2006, jej interiérové vybavenie vďaka podpore Úradu vlády SR. V roku 2008 bolo dobudované komunitné centrum. V lokalite sa nachádza športový priestor vďaka podpore nadácie PONTIS.

Medzi najvypuklejšie problémy v lokalite Orechovho dvora patria: život obyvatelov na hranici chudoby, vysoká miera nezamestnanosti a odkázanosť na systém štátnych sociálnych dávok, zanedbávanie povinnej školskej dochádzky, nedostatočná hygiena v domácnostiach, nesprávne finančné hospodárenie v domácnostiach, nedostatočná starostlivosť o maloleté deti a zabezpečenie primárnych potrieb dieťaťa, spolunažívanie s majoritnou spoločnosťou.

V rokoch 2008 – 2010 mesto Nitra realizovalo dopytovo – orientovaný projekt „Terénna sociálna práca v lokalite Orechov dvor“. Udržateľnosť a výsledky získané realizáciou projektu viedli mesto Nitra k rozhodnutiu pre pokračovanie terénnej sociálnej práce v lokalite Orechov dvor. Mesto Nitra získalo finančnú podporu pre realizáciu dopytovo – orientovaného projektu terénnej sociálnej práce v lokalite Orechov dvor na obdobie 2011 – 2013. Projekt prispel k tomu, aby sa naštartovala integrácia občanov marginalizovanej rómskej komunity do majoritnej spoločnosti.

V komunitnom centre terénny sociálny pracovník a asistent terénneho sociálneho pracovníka poskytujú i komunitnú a terénnu sociálnu prácu. Na dennom poriadku bolo sociálne poradenstvo a prevencia, aktivity sociálnej inklúzie, kde sa postupnými krokmi usilovali o sociálne začlenenie obyvateľov tejto lokality, ktorí boli vylúčení na okraj spoločnosti. Ďalšie úsilie smerovalo k zlepšeniu sociálnych návykov obyvateľov. Sociálni pracovníci usmerňovali obyvateľov lokality pri udržiavaní čistoty a hygieny v domácnostiach i v okolí bytoviek. Aktívne pôsobili na obyvateľov počas pridelenia a výbere nových nájomníkov do novopostavených nájomných bytov nižšieho štandardu. V zárodku riešili problematiku neplatenia nájomného a služieb spojených s bývaním. Pravidelnou kontrolou, rozhovormi a vysvetľovaním sa podarilo znižovať záškoláctvo detí a mládeže, k čomu využili aj projekt Školský autobus. Terénni sociálni pracovníci aktívne pomáhali deťom pri príprave na vyučovanie a organizovali viaceré aktivity, spojené s doučovaním školopovinných detí. V rámci realizácie projektu sa Mesto Nitra sústredilo na aktívnu pomoc pri spustení novej prevádzky celodennej materskej škôlky pre deti z Orechovho dvora s cieľom umožniť týmto deťom v predškolskom veku osvojiť si základné vedomosti a návyky nevyhnutné na zvládnutie požiadaviek základných škôl.

1 RÓMOVIA AKO MINORITA V NAŠEJ SPOLOČNOSTI

1.1 Kto je Róm

Príslušnosť k akejkoľvek národnosti (príp. k menšine) je záležitosťou osobného slobodného výberu jednotlivca, jeho výlučným právom bez akéhokoľvek ovplyvňovania a bez následnej diskriminácie. Takéto chápanie vytvára priestor pre etnickú sebaidentifikáciu, t. j. každý jednotlivec má právo na to, aby sám seba definoval za člena určitej etnickej skupiny, aj právo na akceptovanie, tolerovanie a uznanie tejto sebaidentifikácie druhými. Možno to označiť za „endo-definíciu“ menšiny. (Jankův, 2000) Existujú názory, že pri právnom zotrvaní na princípe individuálnych práv by ani nebolo nutné oficiálne definovať národnostnú menšinu. Stačí, ak štát uzná (identifikuje) menšinové spoločenstvá, príslušníkom ktorých budú menšinové práva priznané a garantované. (Jankův, 2000) Ústava Slovenskej republiky nedefinuje národnostné menšiny, príslušníci ktorých sú nositeľmi ústavných menšinových práv. Jediný právny predpis, ktorý vypočítava menšiny, je školský zákon, realizujúci právo príslušníkov menšín na vzdelanie v menšinovom jazyku. (Somorová, 2000)

Na Slovensku jedinou rozšírenou etnicky odlišnou skupinou sú Rómovia. Je zaujímavé, že napriek storočiam sociálnej exklúzie, marginalizácie, diskriminácie, či rasizmu si rómske skupiny zachovali etnokultúrne znaky. Faktory ako neskorší príchod na kontinent, vysoký stupeň odlišnosti od európskej kultúry a sociálna či politická bezmocnosť vytvorili pocit silnej spolupatričnosti (Petrova, In bwp.findarticles.com). „Väčšinová spoločnosť ich vníma nepriaznivo, málo ich pozná a trpí voči nim mnohými predsudkami, ku ktorým patrí aj demonizovanie Rómov ako rodených kriminálnikov.“ (Matoušek, Kroftová, 1998, s. 137).

Časť rómskeho obyvateľstva na Slovensku dodnes žije v komunitách, ako tomu bolo v minulosti. „Rómska komunita, či už žila kočovne alebo usadlým spôsobom života, bola tvorená väčšinou rodom alebo viacgeneračnou rozšírenou rodinou.“ (Horváthová, 2002, 24). V myšlienkovvej tradícii klasickej antropológie je koncept komunity charakterizovaný štyrmi kľúčovými atribútmi (Jakoubek, Hirt, 2008, 703): spoločná sociálna štruktúra, vedomie odlišnosti, spoločný záujem členov komunity a jednota pri dosahovaní cieľov, fyzická koncentrácia príslušníkov komunity na jednom teritóriu. To znamená, že pojem komunity v súvislosti s rómskou populáciou na Slovensku, ale aj inde v Európe, môže byť používaný apriórne, bez toho, aby sa niekto zaoberal tým, či tieto rómske spoločenstvá zodpovedajú definičným znakom komunity. (Jakoubek, Hirt, 2008). Základom tradičných rómskych komunít je sociálna organizácia, ktorej hlavnou bázou je príbuzenstvo. „Príbuzenstvo v rómskej komunite funguje ako akýsi idióm, ktorým sú vyjadrované všetky ostatné vzťahy. Je privilegovaným, resp. totálnym, inštitucionálnym rádom, od ktorého sa ostatné inštitučné sféry doteraz neosamostatnili do polohy svojbytného sociálneho subsystému s vlastnými kanálmi a terminológiou.“ (Jakoubek, 2008, 741)

Koncept komunity je v spoločenských vedách pomerne husto tematizovaný. Existuje veľké množstvo rôznych definícií, ktoré sa navzájom prekrývajú, avšak nie je k dispozícii jednoznačné konsenzuálne vymedzenie pojmu ako takého. (Jakoubek, Hirt, 2008). Rómovia žijú na celom území Slovenska, pričom sú regióny a lokality s vyššou koncentráciou rómskej populácie. Vyšší počet Rómov ako i podiel na celkovom počte obyvateľstva je pre Slovensko charakteristický v južných okresoch stredného Slovenska a východného Slovenska. (ide predovšetkým o územie od Lučenca tiahnuce sa cez Rimavskú Sobotu, Rožňavu, Spišskú Novú Ves, Poprad, Prešov, Košice, Vranov nad Topľou). Demografický profil rómskej populácie na Slovensku je podstatne odlišný od profilu ostatného obyvateľstva.

Otázka právneho postavenia Rómov ako etnického spoločenstva bola v Zásadách vládnej politiky k Rómom /schválené 9.4.1991 uznesením vlády SR č. 153/91/ riešená priznaním etnického statusu ekvivalentného

postaveniu ostatných menších žijúcich na Slovensku, čo znamenalo uznanie Rómov za národnosť.

V roku 1971 medzinárodná rómska organizácia (World Romani Union, v roku 1978 premenovaná na International Romani Union) požiadala svetovú verejnosť o akceptovanie etnonymu Róm. Po uznesení vlády SR č. 153/91 sa toto označenie udomácnilo i na Slovensku.

Okrem slobodného rozhodnutia človeka prihlásiť sa k rómskej národnosti, definujeme Róma aj ako človeka, ktorý sa líši od majoritnej spoločnosti antropologicky, demograficky a etnicky.

Antropologické charakteristiky

„Rómovia patria – tak ako Česi, Moravia, Slováci a väčšina európskych národov – k plemenu europoidnému. Antropologické typy sú nižšími, taxanomickými jednotkami plemien. Žiadny národ, národnosť ani žiadna etnická skupina nie je však z hľadiska typového zloženia jednotná, spravidla ide o zmes rôznych typov.“ (Davidová, 1995, s. 16)

Medzi Rómami môžeme rozlišovať rôzne antropologické typy, tzn., že Rómovia nie sú homogénnym celkom podľa svojich fyzických vlastností. Hlavnými charakteristickými znakmi, podľa ktorých odlíšime Róma je hlavne tmavá pigmentácia očí a vlasov a žltohnedá farba pleti – od svetlej až po silne tmavú (Davidová, 1995).

Tieto antropologické znaky sú stále, zmeniť by sa mohli v priebehu mnohých generácií, za predpokladu častých interetnických manželstiev. Fenotyp je však výsledkom genetickej výbavy a pôsobením vonkajšieho prírodného ale hlavne spoločenského prostredia.

V rámci tejto charakteristiky by sme mohli povedať, že Rómom je ten, koho významná časť jeho okolia za Róma považuje. Avšak rôzne antropologické výskumy ukazujú antropologickú rozdielnosť Rómov s ostatnou populáciou na Slovensku. Dokazujú to aj sledovania Bernasovského. Bernasovský takmer desať rokov uskutočňoval výskum vo vybraných rómskych populáciách na východnom a strednom Slovensku štúdiom telesných a zdravotných špecifík Rómov, so zvláštnym zreteľom na rómske

deti. Na Spiši, v Bystranoch, Richnave, Dobrej Vóli, Dreveníku, v Šariši, v Jarovniciach, Pečovskej Novej Vsi i na hornom Zemplíne, v Humennom, Podskalke, na Gemeri, v Rimavskej Sobote a inde, vyšetrili antropológovia okolo 6000 Rómov. Antropometrické merania rómskych detí predškolského a školského veku ukázali, že v porovnaní s nerómskymi sú ľahšie a nižšie. Všeobecne rozšírená je aj domnienka o skoršom pohlavnom vývine rómskych detí. Pozorovania to však nepotvrdili. Rómske dievčatá v nástupe prvej menštruácie zaostávali za nerómskym i o osem mesiacov. Rozdiely sa zistili aj v hladinách hormónov a v biologickom zrení. „Z našich výsledkov antropológického sledovania vyplýva, že doposiaľ ostáva rozdiel (pozn. autorov: porovnáva svoj výskum so Suchým z roku 1978) v telesnom raste rómskych detí ako stály dôkaz antropológického svojrázu tejto skupiny. Ich vývin má svoje zvláštnosti, ku ktorým je potrebné prihliadať. Rómske deti sú oproti ostatným menšie a ľahšie. Rozdiely vo výške sú významnejšie ako v hmotnosti. Je to etnicko-antropológické špecifikum, charakterizované skôr sklonom k „zavalitosti“ než ku štíhlosti“. (Bernasovská, Bernasovský In www.unipo.sk)

Bernasovský s Durankovou robili tiež sledovanie rómskych a nerómskych novorodencov z Kežmarského okresu a tvrdia, že „rómski novorodenci zaostávajú za nerómskymi vo všetkých sledovaných antropometrických parametroch: telesná dĺžka, obvod hrudníka a obvod hlavičky. Nižšie dosiahnuté hodnoty v našej štúdií môžu byť dôsledkom vonkajších faktorov pôsobiacich počas intrauterinného vývinu, ale hlavne genetických faktorov.“ (In www.konference.osu.cz)

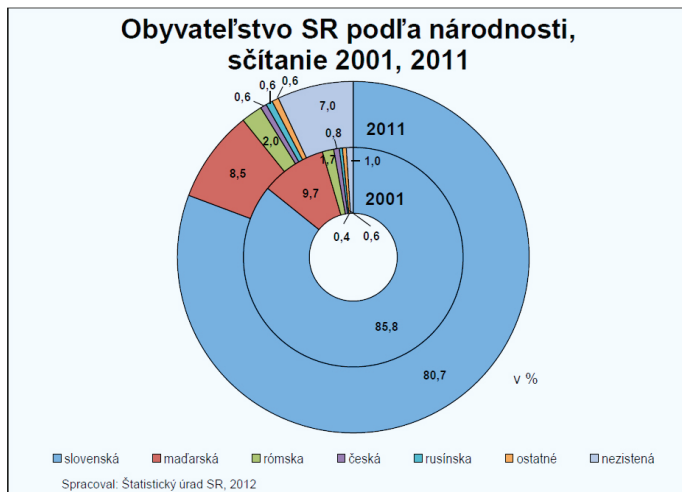
Žiaľ, na základe antropológických odlišností dochádza najčastejšie k rasovej diskriminácii, ktorá je namierená proti všetkým, ktorí sú na základe svojho nápadného antropológického typu považovaní za „Cigánov“.

Obrázok 1 – Deti z Orechovho dvora v Nitre

Demografické charakteristiky

V Atlase rómskych komunít 2013 (In [ww.minv.sk](http://www.minv.sk)) bolo identifikovaných cca 402 840 Rómov, t. j. osôb ktorí sú považovaní okolím za Rómov. Podľa údajov štatistického úradu SR k 31.12.2011 žilo na Slovensku celkovo 5 404 322 obyvateľov, takže celkový počet Rómov na Slovensku tvorí 7,45%. K rómskej národnosti sa však v poslednom sčítaní obyvateľstva prihlásilo iba 2%. (viď nasledujúci graf)

Zdroj: www.portal.statistics.sk

Vekové zloženie rómskeho obyvateľstva je výrazne odlišné. Rómska populácia má progresívny typ vekovej štruktúry s vysokým podielom detí a s nízkym podielom starých ľudí. (www.lekarsky.herba.sk) Podľa údajov zo sčítaní 2001 a 2011 predreprodukčná zložka populácie osôb rómskej národnosti už dosahovala približne 39%. Podiel osôb do 15 rokov podľa údajov z posledného cenzu prekračoval hranicu 40%. (www.portal.statistics.sk) Medzi jednotlivými rómskymi subpopuláciami vyčlenenými napríklad podľa miery segregácie, vzdelania, miesta bydliska a pod. existujú pomerne významné rozdiely v reprodukčnom správaní. Tie sa následne prejavujú aj v charaktere vekovej štruktúry. Podľa údajov zo sčítaní 1980, 2001 a 2011 najväčšie zastúpenie detskej zložky a naopak najnižšiu váhu osôb vo veku 50 a viac rokov dosahovala rómska populácia vo Východoslovenskom kraji, resp. v Prešovskom a Košickom kraji. Relatívne najnižší podiel detí do 15 rokov mali Rómovia žijúci na západnom Slovensku. Podľa stupňa segregácie existujú rozdiely vo vekovej štruktúre. Vo všeobecnosti najmladšiu populáciu majú segregované rómske skupiny a relatívne najstaršími sú

skupiny žijúce integrovane. Tieto diferenciácie vo vekovej štruktúre sú predovšetkým výsledkom rozdielnej intenzity plodnosti. (Šprocha, 2014)

Z demografického hľadiska Rómov charakterizuje vyššia pôrodnosť a vyššia úmrtnosť, ktorá závisí od integrácie etnika do spoločnosti. Všeobecne Rómovia žijú kratšie. Odhady hovoria o rozdieli nádeji na dožitie oproti nerómskej populácii zhruba 2,5 roka v neprospech Rómov pre obe pohlavia, u neintegrovaných Rómov dosahuje tento rozdiel 3 roky. Vysoká úmrtnosť Rómov je zapríčinená predovšetkým vyššou mortalitou v dojčenskom veku. Bartošovič a Hegyi (In: Šprocha, 2014) sledovali v deväťročnom období úmrtnosť Rómov analýzou listov o prehliadke mŕtveho. Podľa ich záverov bol priemerný vek pri úmrtí Rómov oveľa nižší ako u majoritnej skupiny, v niektorých prípadoch až o dvadsať rokov v neprospech rómskych mužov. V jednom zo sledovaných okresov sa „staršieho veku“ (60 a viac rokov) dožilo len 49% Rómov oproti 78% v majoritnej populácii. Najväčšie rozdiely existujú dojčenskom a detskom veku, kde úmrtnosť rómskych chlapcov a dievčat bola 2- 4 krát vyššia. Naopak najmenšie rozdiely nachádzame u mužov vo veku 20- 34 rokov a u žien na konci reprodukčného obdobia.

Reprodukčné správanie je odlišné od majority populácie a závisí od spomenutej spoločenskej integrácie Rómov a so stupňom segregácie. Plodnosť rómskeho obyvateľstva je asi 2,5-násobne vyššia ako nerómskej populácie. V rómskej populácii pripadajú na jednu ženu v reprodukčnom veku zhruba 3 deti, v rómskych osadách až 4,6 detí (v SR pripadá na jednu ženu v reprodukčnom veku asi 1,2 detí). Priemerný vek pri prvom pôrode je nižší u rómskych matiek (21,1 rokov, v osadách 19,6 rokov) ako v nerómskej populácii (24,6 rokov). (www.lekarsky.herba.sk) Avšak medzi sčítaniami v rokoch 1980 a 2011 priemerný počet detí na jednu Rómku klesol o viac ako dve deti. Môže za to jednoznačný pokles plodnosti vo vyššom veku a vedomé obmedzovanie veľkosti rodiny. (Šprocha, 2014)

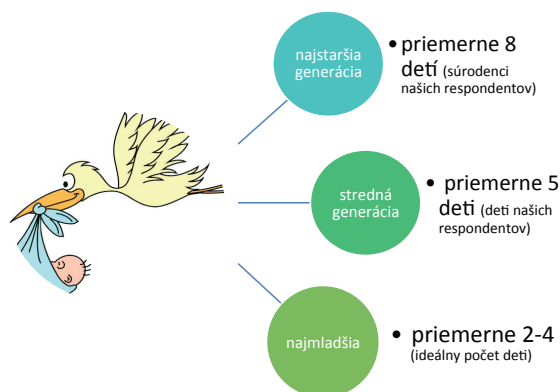
Podiel detí narodených mimo manželstva je dlhodobo vyšší (37,4%) oproti nerómskej populácii (okolo 20%). Vidíme, že prepojenie medzi manželstvom a pôrodmi ani zďaleka nie je silné. Veľká časť pôrodov

a dokonca väčšina prvých pôrodov je realizovaná nevydatými (väčšinou slobodnými) ženami. (Šprocha, 2014)

Znamená to, že aj rómske rodiny zasiahli zmeny v rodinnom živote. Aj z hľadiska demografických ukazovateľov môžeme teda hovoriť o istej ideálnej typológii rómskych rodín, pričom ide o tradičnú rodinu a integrovanú rodinu integrovanú. Tradičná rómska rodina predstavuje predovšetkým iný demografický typ rodiny, pre ktorú je charakteristické spolužitie viacerých generácií (prevažne troj- a viacgeneračná rodina) s predpokladom značnej sociálnej závislosti od širšieho príbuzenstva, druhým znakom je vysoký počet závislých detí a tretím znakom sú odlišné demografické charakteristiky jednotlivých členov rodiny (nízky vek vo všeobecnosti, nízky vek snúbencov pri sobáší, nízky vek rómskych žien pri prvom pôrode). Základným znakom tradičnej rómskej rodiny je však jej viacpočetnosť a viacdetnosť. Charakteristický je vysoký podiel detskej zložky populácie a nízky podiel starých ľudí a vysoká pôrodnosť počas celého reprodukčného obdobia ženy. Uvádzané špecifiká rómskej rodiny mali v minulosti a v niektorých prípadoch aj dnes svoje opodstatnenie. Skutočnosť, že rómske ženy mali veľa detí, determinovala nevyhnutnosť prežitia vzhľadom na zlé životné podmienky (materiálne, hygienické, sociálne a iné), ktoré viedli k vysokej úmrtnosti detí.

V integrovanej rómskej rodine možno identifikovať prejavy demografickej revolúcie, v dôsledku ktorej dochádza k znižovaniu pôrodnosti a poklesu detskej úmrtnosti. Preberá rodinné vzorce správania majoritnej časti spoločnosti. Uvedená demografická revolúcia sa prejavila aj v nuklearizácii rodiny, zmenách pri voľbe partnera atď.

Rómovia na Orechovom dvore v Nitre sa líšia v názoroch na počet detí podľa jednotlivých generácií. Generácia starých rodičov mala priemerne 8 súrodencov, no (podrobnejšie v kapitole 3) v najmladšej generácii sa už častejšie stretávame aj s ideálnym počtom detí od dvoch do štyroch. Uvedomujú si náročnosť pri vychovávaní detí, stravovaní a obliekaní. Hoci v porovnaní s majoritnou populáciou ide o vyšší počet, v porovnaní s rómskou staršou generáciou je to viditeľný posun.

Obrázok 2 – Ideálny počet detí podľa Rómov na Orechovom dvore v Nitre

Etnické charakteristiky

Davidová (1995) hovorí o etnických charakteristikách ako o „v priebehu vývoja vytvorenom súbore pravidiel, vnútorných zákonov a noriem, hodnotového systému a normatívneho správania sa“ (Davidová, 1995, s. 17), z ktorého vyrastá tradičný spôsob života a kultúra Rómov. O vedomí spoločného rómskeho pôvodu hovorí ako o základnom etnoidentifikačnom atribúte, ktorým sa hlásia k rómstvu (romipen). Etnickú kultúru považuje Davidová (1995) na jednej strane za komplex spôsobu života a kultúry Rómov a na druhej strane za etnické povedomie a identifikáciu so svojim rómstvom.

„Identita jednotlivých Rómov sa líši vzdelaním, spoločenským statusom, tým, či jedinec žije v meste alebo v osade.“ (Uherek, Novák, 2002, s. 97) I u Rómov, ktorí žijú v meste môžeme hľadať nebezpečenstvo stretu sebahodnotenia s vnímaním okolia, ktoré môže používať rôzne stereotypy. Řičan (1998) poukazuje na to, že táto disproporcia vyvoláva u Rómov rôzne reakcie ako napríklad stratu sebavedomia, snahy o izoláciu od majoritnej časti spoločnosti, sebaľútosti až po otvorenú konfrontáciu.

U Rómov, ktorí žijú na periférii miest a dedín vyvoláva nesúlad medzi sebahpercepciou a vnímaním okolia to, že osobná identita sa vytvára

v primárnej skupine. Majoritná spoločnosť je vtedy najčastejšie chápaná ako opozičná skupina, s ktorou sa jedinec konfrontuje. „Táto situácia vedie k uplatňovaniu dvojitej morálky, hodnôt a noriem, kedy skutky, ktoré sú vo vlastnej skupine odcudzované, sú dovolené voči majoritnému obyvateľstvu.“ (Uherek, Novák, 2002, s. 98)

Nielen jednotlivec, ale tiež skupina môže mať svoju identitu, ktorá vzniká na základe toho, „ako o sebe zmýšľajú členovia skupiny, ako konštruujú jej (rozumej identitu, pozn. autora) minulosť, trvanie v čase, význam a ciele a ako naopak je vnímaná tými, ktorí stoja vonku a zaujímajú voči nej postoje.“ (Uherek, Novák, 2002, s. 98)

Ako však poznamenal Moravec (2006), zatiaľ nikto nesformuloval teoretický model rómskej kultúry v Čechách (a my dopĺňame, že ani na Slovensku), pretože Rómovia v Čechách (či na Slovensku – pozn. autorky) netvorí jasne identifikovateľnú a ohraňovanú spoločnosť a tiež kultúrne vzorce vykazujú veľkú variabilitu tak ako medzi jednotlivými príbuzenskými skupinami, tak i v lokalitách, kde žijú. V tomto kontexte Jakoubek (2005, s. 227) identifikuje tri kultúrne komplexy Rómov (v intenciách Weberovho ideálneho typu):

1. Tradičná rómska kultúra

Hlavnými znakmi tradičnej rómskej kultúry sú dominantná organizačná štruktúra príbuzenstva (od príbuzenstkej skupiny odvodzuje Róm svoju identitu), koncept rituálnej nečistoty (tento koncept pripomína situáciu indických kást) a subetnická príslušnosť. Na Slovensku sa nositelia tradičnej rómskej kultúry delia hlavne na Vlašských Rómov (hovoria si Olašskí Cigáni) a Rumungrov. Olašskí Cigáni sú známi tým, že zachovávajú svoju tradičnú kultúru, vnútorné zákony, špecifický spôsob života a svoj olašský jazyk. „...vnútorne sa delia na mnoho podskupín – Kalderare (kotlári), Lovare (koniari), Čurare (nožiari) a Bojášovia, Mačvajovia (žijúci v USA, Kanade a Srbsku), Ursarovia či Mečkari (v Rumunsku – Banáte a v Srbsku, kde boli aj medvedári), Rudari – korytári (rumunskí Rómovia – korytári, žijúci aj na východnom Slovensku, Gurbeti, Burbati a ďalší.“ (Davidová, 1995, s.35) Externe identifikované skupiny ako Cigáni,

ktoré sa nepovažujú za etnických Rómov je viac, ako dodáva Petrova (In: bwp.findarticles.com) „patria sem Jevgijiti v Albánsku, Ašhlkalijovia a Egypťania v Kosove a Macedónii, Travelers v Británii a Írsku, Rudari a Beyashi v Maďarsku, Rumunsku a iných krajinách“. Sintovia žijúci hlavne v Nemecku, Rakúsku, severnom Taliansku, ale aj u nás a v iných krajinách – skupina tzv. nemeckých Cigánov, tiež odmietajú pomenovanie Róm. I niektoré francúzske skupiny používajú pomenovanie *Manuš*, čo znamená človek. V Španielsku a v Južnom Francúzsku si Rómovia hovoria Gitanos. (Davidová, 1995) „Tieto subetnické skupiny sa väčšinou navzájom považujú za nečisté a sú teda opäť vzájomne endogamné.... v tejto kultúre nie je ustanovená sféra verejného v úzkom slova zmyslu.... Jedinou uznávanou a legitímnou autoritou a reprezentáciou tradičnej rómskej kultúry je reprezentácia a autorita založená na príbuzenstve.“ (Jakoubek, 2005, s.228) Moravec (2006, s.14) hovorí o Rómovi, ktorý je nositeľom tradičnej rómskej kultúry ako o človeku, ktorý si „osvojil a praktizuje určitý komplexný integrovaný systém hodnôt, noriem, princípov sociálnej organizácie, spôsobov riešenia problémov atď..“

2. Národná rómska kultúra

Hlavnou myšlienkou národnej rómskej kultúry je predstava, že „všetci „Rómovia“ sú príslušníkmi rómskeho národa a zdieľajú jednu – rómsku – identitu, rovnako ako loajalitu k „svojmu“ národu“. (Jakoubek, 2005, s. 229) Táto kultúra sa podáva prostredníctvom štandardizovaného jazyka v školách. Jakoubek (2005, s.229) tvrdí, že tejto kultúre sa dostáva výraznej podpory, ale doposiaľ rómsky národ nemá výraznú „členskú základňu“ a počet jej členov zodpovedá počtu osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti (viď subkapitolu 1.3).

3. Kultúra chudoby (kultúra prímestských chudobných štvrtí)

Koncept kultúry chudoby formuloval Oscar Lewis v roku 1959. Táto teória má mnoho kritikov, za všetkých spomenieme Murraya (1984), ktorý uvádza ako hlavnú príčinu šírenia lenivosti, násillia, sexuálnej nemorálnosti zneužívania drog práve závislosť od sociálneho systému. Koncepcia kultúry

chudoby (v kontexte sociálnej exklúzie či konceptu underclassu) vychádza z premisy, že „obyvatelia sociálne vylúčených lokalít sú nositeľmi špecifického kultúrneho vzoru, ktorý vznikol v procese adaptácie na dlhodobú chudobu”. (Jakoubek, 2006, s. 324)

Lewis (1966, s. XLV-XLVIII)) identifikoval 70 znakov kultúry chudoby, ktoré sú popísané v štyroch dimenziách:

- vzťah medzi subkultúrou a väčšinovou spoločnosťou, resp. jej integrácia do majoritnej spoločnosti (ak sa členovia chudobnej subkultúry nedostatočne integrujú a dochádza k absencii participácie na inštitúciách majoritnej časti spoločnosti, môže dochádzať k deviácii, hlavne v intenciách Mertonovej teórie štruktúrneho napätia)

- charakter slumového spoločenstva, ktoré sa vyznačuje minimálnou organizovanosťou,

- typ rodiny, v ktorom absentuje bezstarostné detstvo, dochádza k skorým sexuálnym skúsenostiam, neexistuje súkromie, individuálny majetok, ale kladie sa dôraz na rodinnú solidaritum a dochádza k súrodnej rivalite o obmedzené zdroje rodiny

- postoj, hodnoty a povahové vlastnosti jednotlivcov, ktoré sa vyznačujú beznádejou, pocitom menejcennosti, nedôverou, apatiou a pod.

Treba však zdôrazniť, že nie všetky spoločenstvá, ktoré žijú v chudobe, predstavujú aj model kultúry chudoby. Ale ako udáva Lewis (2006, s. 409), „najpravdepodobnejšími kandidátmi kultúry chudoby budú pravdepodobne ľudia, ktorí pochádzajú z najnižších vrstiev rýchle sa meniacej spoločnosti a sú od nej čiastočne odcudzení”.

Kultúra prímestských chudobných štvrtí samozrejme nie je rómskou kultúrou, ale „kultúrou sociálne vylúčených lokalít (kontaminovaná mnohými rôznymi „tradíciami či trendmi)“. (Jakoubek, 2006, s. 326) Ferko (In Jakoubek, 2006, s. 398) hovorí o kultúre chudoby Rómov, ako o kultúre, ktorá bola predávaná z generácie na generáciu ešte z čias ich života v Indii. Ako hovorí: „Ako postupovali z Indie, pohybovali sa všade na okraji spoločnosti. Zo začiatku to bola spoločnosť, kam prišli, ktorá ich odmietala a stavala ich na okraj spoločnosti. Neskôr to boli samotní

„Cigáni“, kto sa separoval a stiahol sa na okraj spoločnosti, pretože boli už natoľko adaptovaní na život na okraji, že nemali na to a ani už nemohli dostať sa z pastí kultúry chudoby” (Ferko, In Jakoubek, 2006, s. 398). Je totiž rozdiel byť chudobný neróm a chudobný Róm. Problém s rómskou chudobou na Slovensku je aj v tom, že je to jediná chudoba, ktorú si koncentrujeme. Chudoba sa prejavuje inak, keď je rozptýlená a keď je koncentrovaná. Chudobných nerómov nechávame žiť medzi sebou, zatiaľ čo rómskych chudobných vytláčame do osád. (Bán, Majchrák, In www.tyzen.sk) Z toho potom vyplýva aj sociálne podmienená kriminalita, ktorá má etnický prvok. Granovetter (In Jakoubek, 2006, s. 333) rozvíja koncept kultúry chudoby o koncept silných a slabých väzieb. Obyvatelia sociálne vylúčených lokalít sa vyznačujú špecifickým typom sociálnych sietí, ktoré sú štrukturované na základe silných väzieb a postrádajú slabé väzby. Silné väzby sú charakteristické pre príbuzenskú sociálnu sieť a slabé väzby pre sociálnu sieť rodín so širším okolím. Záverom povedané, „spoliehanie sa na rodinné siete v prostredí modernej trhnej spoločnosti vedie v danom prostredí k spätnému utvrdzovaniu vylúčenia“. (Jakoubek, 2006, s. 334)

Obrázok 3 – Rómske deti z Orechovho dvora v Nitre

1.2 Deviantné správanie v rómskej rodine

Orechov dvor v Nitre predstavuje segregované bývanie pre Rómov, ktorí boli väčšinou vysťahovaní z mesta kvôli svojej neprispôsobivosti. Preto sme sa rozhodli, že súčasťou tejto monografie bude aj subkapitola o deviantom správaní Rómov a faktoroch, ktoré ho ovplyvňujú. Najčastejším problémom súžitia s majoritou je hlavne kriminalita Rómov.

Znaky deviantného správania Rómov z málopodnetného sociálneho prostredia

Uhrín (1995) hovorí o nepripravenosti Rómov na „nové podmienky“ po roku 1989: „Kým rómska kriminalita sa v 50., 60. a 70. rokoch „vyčerpala“ tradičnými krádežami (domácich zvierat) a malými podvodmi (čo sa podľa rómskeho hodnotového systému prezentovalo ako prejav šikovnosti, („Cigánom sám Boh dovolil krahnúť“)), diapazón rómskej kriminality je v posledných rokoch oveľa menej idylický.“ (Uhrín, 1995, s. 37) Aj Hanobik (In: www.prohuman.sk) potvrdzuje, že po roku 1989 sa začali výraznejšie prejavovať sociálno-patologické javy u Rómov ako nezamestnanosť, chudoba, kriminalita, drogové závislosti, prostitúcia.

Ako píše Skupnik (2004, s.118), Rómovia si začali v osadách vytvárať anti-svet. Ide o „hodnotový protisvet“, ktorý dáva svojim participantom pocit úplnosti ich bytia. Vysokú mieru uzavretosti voči sociálno-kultúrnym normám majoritného spoločenstva uvádza aj Dubayová (1996). Hovorí, že v časoch, keď Rómovia kočovali, boli vlastne celkom nezávislí od iných ľudí, ale vnútri svojej rodiny boli od seba naopak veľmi závislí. Táto črta rómskej rodiny pretrváva do dnešných čias a Rómovia sa so svojou rodinou veľmi identifikujú.

Prejavuje sa to aj vo zvýšenej kriminalite. Hroncová (2004) uvádza, že v dlhodobom priereze vývinu kriminality na Slovensku je evidentný vyšší podiel rómskeho etnika na páchaní trestnej činnosti v porovnaní s ostatným obyvateľstvom. Byť vo väzení nie je pre Róma žiadnou hanbou, v mnohých prípadoch je to prejavom mužnosti a schopnosti postaviť sa proti uznávaným hodnotám majority. K vysokému podielu

Rómov na páchaní priestupkov a trestných činov je potrebné dodať, že prevažne ide o priestupky a celospoločensky menej závažné trestné činy. Faktormi ovplyvňujúcimi vysokú mieru kriminality Rómov sú chudoba, vysoká nezamestnanosť, nízka úroveň právneho vedomia a nízka účinnosť trestov. V súčasnosti sa významným faktorom stáva aj závislosť Rómov od drog a hracích automatov. Kriminalita je pre veľkú časť z nich racionálnym východiskom riešenia situácie. Detskou kriminalitou rómskych detí na Slovensku sa zaoberá aj Daňo (1999). Ukazuje sa priama súvislosť: čím nižšia úroveň života, tým vyšší je výskyt sociálno-patologických javov. Príčiny napr. vysokej kriminality Rómov majú jadro predovšetkým v ich spôsobe života. Vždy mali ťažký život a krádeže im často slúžili ako zdroj obživy. To ostalo až do dnešných čias.

Sme si vedomí, že existuje kriminalita, ktorá sa vyskytuje v sociálnych skupinách, v ktorých sú výrazne zastúpení Rómovia. To znamená, že existuje kriminalita, ktorá je typická pre chudobných Rómov, ale neznamená to, že je to kriminalita rómska. Ak by existovala typická rómska kriminalita, museli by sme ju nájsť vo všetkých sociálnych vrstvách rómskej spoločnosti. Tak to však nie je. (Bán, Majchrák, In: www.tyzden.sk)

Šúryová (2001) uvádza tieto znaky trestnej činnosti Rómov:

1. Rómovia začínajú páchať trestnú činnosť už mladiství, ale i maloleté osoby do 15 rokov.
2. Rómovia páchajú trestnú činnosť väčšinou bez prípravy, využívajúc prostredie či situácie.
3. Na ich trestnú činnosť majú veľký vplyv alkohol a iné drogy.
4. Najčastejším druhom kriminality u Rómov je majetková trestná činnosť.
5. Rómovia majú najväčší podiel na páchaní mravnostnej kriminality.
6. Rómovia páchajú trestnú činnosť najčastejšie v skupinách.
7. Formy, metódy a spôsoby páchania trestnej činnosti sú väčšinou jednoduché a priamočiare.

Môžeme ešte doplniť:

8. Trestnú činnosť najčastejšie páchajú Rómovia so základným, resp. učňovským vzdelaním.

Potvrdzuje to aj Procházková (1995). Matoušek a Kroftová (1998) zistili, okrem iných aj tieto sprievodné znaky delikventne jednajúcich mladistvých Rómov:

- veľkorodina s nízkym príjmom
- preplnený byt, zlé hygienické podmienky
- veľký počet negramotných rodičov
- zanedbaná kontrola detí
- trestná činnosť u dospelých členov rodiny
- horšie výsledky v IQ testoch
- záporný vzťah ku škole.

Krištof (2006) tiež hovorí o majetkovej kriminalite ako načastejšom druhu kriminality Rómov, ale zároveň zdôrazňuje faktor nepriameho páchatel'stva. Na majetkovom prospechu sa väčšinou podieľa „celá (veľko)rodina stíhaného páchatela a v rámci solidárnej siete ho exkulpuje a vytvára prostredie, v ktorom trestný čin a následný výkon trestu je v skutočnosti jednou z možností zaujatia miesta v hierarchii postavenia a zásluh. V tomto je rómska kriminalita skutočne odlišná od kriminality majority, v ktorej je páchatel' výkonom trestu trvalo (negatívne) stigmatizovaný“. (Krištof, 2006, s. 159)

Etiológia kriminality rómskej minority

„Etiológia sa zaoberá príčinami a podmienkami trestnej činnosti, ako aj kriminogénnymi faktormi pôsobiacimi na vznik kriminálneho správania sa.“ (Šúryová, 2001, s. 484) Jednou z príčin patologických javov u Rómov je podľa Hanobika (In www.prohuman.sk) predčasná sexuálna aktivita, pôrody mladých dievčat a žien do 18 rokov, neschopnosť mnohých rodín starať sa o svoje deti, neúplné rodiny alebo, naopak, mnohopočetné rodiny žijúce v nevyhovujúcich podmienkach.

Šúryová (2001) hovorí o týchto kriminogénnych faktoroch rómskej populácie:

⇒ Faktory vyplývajúce zo sociálneho postavenia Rómov

Šúryová (2001, s. 484) delí faktory, ktoré vyplývajú zo sociálneho postavenia Rómov nasledovne (niektoré sme neopisovali, nakoľko píšeme o nich ďalej v monografii):

A. Periférne postavenie v spoločnosti

B. Vzdelanie

C. Zamestnanie

D. Násilná asimilácia

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch došlo na Slovensku k násilnému búraniu rómskych osád a násilnému sťahovaniu Rómov do nových lokalít. Toto všetko sa dialo bez akejkoľvek prípravy. Presťahovali ich do nových domov a následne sa rozbila vnútorná štruktúra ich komunity. Tá totiž dovtedy fungovala a napríklad na Balkáne funguje dodnes na jasne vybudovaných pravidlách. Keď sa narodilo dieťa, bolo od prvého momentu jasné, akú sociálnu úlohu bude v tej štruktúre zohrávať. Magdolénová (In www.sme.sk) sa domnieva, že toto sme my (rozumej majoritná spoločnosť) rozbili. Tým, že sme ich dali do panelákov, nerešpektovali sme ich pravidlá hry. Napríklad jedna rodina bola rozmiestnená do rôznych lokalít a vedľa mala susedov, s ktorými by nikdy spolu nežila. Logicky sa teda nenávideli a nemohlo to fungovať. To spôsobilo, že časť komunity, ktorá bola vždy v pozícii istej závislosti, sa zrazu ocitla mimo týchto zákonov. Aj Štěchová a Večerka (1991) sa domnievajú, že hlavne zásahmi štátu v 60–tych rokoch, keď sa robil tzv. rozptyl cigánskeho obyvateľstva, bolo rozbitých mnoho tradičných rómskych komunít. To malo za následok sociálnu dezorganizáciu a s tým nárast rómskej kriminality. Říčan (1998) hovorí o tom, že väčšina rómskej populácie sa násilnou asimiláciou dostala do duchovného a etického vákuu. To znamená, že v súčasnosti sú o to viac ohrozovaní konzumnou mentalitou, alkoholom a inými drogami, gamblerstvom a brakovou mediálnou zábavou.

E. Členstvo v minoritnej skupine

Rómovia ako etnická menšina sa odlišujú i antropologicky (viď kapitola 1.1). Hovorí sa o tzv. statuse minority, ktorý môže byť veľmi záťažový a Rómovia potom musia niekedy čeliť nepriateľskému správaniu, predsudkom i nedostatku pochopenia. Možno aj preto je pre Rómov typická skupinová súdržnosť. Súvisí s kolektivismom, sklonom všetky záležitosti riešiť spolu a spoločne sa rozhodovať. Nešťastným dôsledkom mimoriadne vysokej kohézie je aj častá neochota rómskej rodiny a širšej komunity dovoliť jednotlivcovi, aby sa odpútal, aby konal inak ako skupina. Na tento faktor rómskej mentality narážame v súvislosti s potrebou zlepšiť vzdelávanie a socializáciu rómskej mládeže. (Cangár, 2003) Rómsku rodinu charakterizujú aj jej obranné mechanizmy proti majoritnej časti spoločnosti (Bakalář, 2004):

- *Mechanizmus ukrivdenosti* – vedomie krivdy, podozrievavosti a odmietanie akýchkoľvek alternatívnych možností nápravy a pomoci.
- *Mechanizmus izolácie* – dobrovoľná sociálna separácia a dobrovoľné odmietanie vzájomných nosných konfrontácií a potrebného sebaspoznávania.
- *Mechanizmus ostrej konfrontácie* – za univerzálneho vinníka všetkých osobných frustrácií je považovaný „gadžo“, ktorý je označovaný za verejného nepriateľa, a všetky, hoci aj nelegálne prostriedky na jeho zničenie, sú legitimizované.

Dôsledky týchto mechanizmov sú najčastejšie spoločenská rezignácia, zatrpknutosť, negativizmus, nihilizmus a hostilita.

So skupinovou súdržnosťou súvisí aj faktor neoznámene trestného činu z dôvodu príbuzenskej či vnútro-komunitnej väzby. (Krištof, 2006) To môže mať za následok aj tvrdenia, že kriminalita Rómov je primárne namierená proti majorite. Na druhej strane existujú tvrdenia, že Rómom, ktorí páchajú kriminalitu proti majorite, sa zvýši prestíž v komunite a dostane sa im väčšieho uznania. Aj Krištof (2006) hovorí o trestných činoch krádeže, resp. lúpeže, ako o okrádaní majority, ktoré nie je vnímané ako morálne zlé. „Jedná sa však o skupiny, ktoré sú v podstate je permanentnej

vojne s okolitým svetom a dôsledne rozdeľuje ľudí na my a oni.“ (Krištof, 2006, s.160) Olašský kráľ Lipa sa dokonca v rôznych českých periodikách vyjadril, že kvalitná olašská nevesta musí byť dobrá „čórkařka“ (zlodejka).

Myslíme si však, že to záleží na danej komunite, a že je to individuálne. Môže to súvisieť aj s tradičnou rómskou kultúrou (už spomínaní Olašskí Rómovia) alebo s kultúrou chudoby, kedy môže byť narušená vnútro skupinová kohézia.

F. Voľný čas

⇒ Socio-kultúrne špecifiká

Šúryová (2001) uvádza tieto sociokultúrne špecifiká:

a. Slabá sebakontrola – Rómovia väčšinou konajú intuitívne, spontánne a veľmi ťažko zvládajú záťažové situácie.

b. Strach – strach je podmienený osobnými skúsenosťami, prípadne skúsenosťou príbuzných či známych. Toto skupinové prežívanie strachu vyvoláva súdržnosť a spolupatričnosť pred ostatnými občanmi.

c. Chápanie života s dôrazom na súčasnosť – Rómovi žijú tu a teraz. To, čo bude v budúcnosti ich nie veľmi zaujíma. Neplánujú a potom nechápu dôsledky. „Tým, že neprikladajú budúcnosti mimoriadny význam, je ťažké ich motivovať tým, že výsledky nejakého úsilia sa pozitívne prejaví neskôr“. (Cangár, 2003, s.190) Na druhej strane však treba povedať, že prvoradým záujmom chudobných Rómov je zabezpečiť si každodenné živobytie tu a teraz. Ako Cangár (2003) ďalej dodáva, s orientáciou na prítomnosť súvisí aj ich nedostatok trpezlivosti a dochvilnosti pri práci, ktorá si to vyžaduje.

d. Výchova k iným hodnotám – „Právne normy berú ako cudzie – heteronómne – vnútorne ich neakceptujú, neuznávajú, a ani v správaní nerešpektujú.“ (Heretik, 1994, s.169) Ide napríklad o sexuálny styk pod hranicou 15 rokov, ktoré je častokrát podporované rodinou hlavne u Olašských Rómov. (Krištof, 2006)

e. Konflikt medzi rodovými záujmami a záujmami spoločnosti – je prirodzené, že rodina spolupracuje a vytvára si svoje intímne prostredie voči okolitej spoločnosti, zvlášť v dobe, kedy dochádza k posunom v spoločenských hodnotách a normách. Avšak aj prílišná závislosť na príbuzenských putách môže mať záporné dôsledky pre širšiu spoločnosť, na ktoré poukazuje aj Fukuyama (2006). Hovorí o povýšení rodinných a príbuzenských pút nad všetky ostatné druhy spoločenských záväzkov a povinností, kedy vzniká morálka dvoch úrovní. Kultúra Rómov tiež podporuje „familiarizmus“ aj na základe ich dlhodobého prenasledovania v minulých storočiach. Olašskí Rómovia majú napríklad svoj vnútorný súd, tzv. Kriss, ktorý je pre nich častokrát dôležitejší ako súd majority. V rozhovore s nami sa istá sudkyňa z nitrianskeho okresného súdu vyjadrila, že Kriss je pre Olašských Rómov oveľa dôležitejší a klasickým civilným súdom častokrát pohrdajú. Istým spôsobom to potvrdzuje aj Krištof (2006), keď hovorí, že podvolenie sa rozsudku tohto vnútorného súdu býva často vynucované, ale „odsúdení“ sa nedomáhajú ochrany zo strany štátu.

⇒ Typické motivačné faktory páchania trestnej činnosti Rómov.

Šúryová (2001) hovorí o týchto motivačných faktoroch trestnej činnosti Rómov zo sociálne znevýhodneného prostredia:

- A. Zvýšená neschopnosť odložiť uspokojenie.
- B. Vysoká potreba stimulácie. Rómovia vyhľadávajú dobrodružstvo.
- C. Potreba uznania. U Rómov existuje vysoká potreba uznania vo vlastnej komunite, ktorá má za následok i trestnú činnosť v majoritnej časti spoločnosti.

Na záver tejto subkapitoly chceme poznamenať, že keď horíme o sociálnej patológii Rómov a o tom, že táto problematika je dôležitá hlavne z dôvodu vysokého podielu Rómov vo výkone trestu, ozývajú sa hlasy, že tento fakt môže byť skreslený. Ako píše Bakalář (2004, s. 94) hlavne z týchto dôvodov:

- Väčšia obozretnosť majority, ak sa v blízkosti pohybuje Róm (antropologický znak)

- Vyššia ochota svedčiť proti Rómom
- Väčšia naivita Rómov pri páchaní trestnej činnosti

Ako však ďalej Bakalár (2004, s. 95) píše, existujú aj faktory, vďaka ktorým môže byť kriminalita Rómov naopak podceňovaná:

- Vysoká miera maloletých Rómov participujúcich na kriminalite (títo Rómovia sú beztrestní)
- Krytie páchatel'ov trestnej činnosti rómskou komunitou
- Mnohé trestné činy Rómov sú bagatelizované (nemožnosť vrátenia škody z dôvodu ich ekonomickej situácie)

Nechceme, aby táto časť predstavovala Rómov ako ľudí, ktorí kradnú a páchajú inú trestnú činnosť. Ani týmto nechceme povedať, že kriminalita patrí k prirodzenosti rómskeho etnika. Nie! Uvedomujeme si, že vyššie spomínaná kultúra chudoby a anómia majú výrazný vplyv na sociálno-patologické javy Rómov. Davidová (1965) už pred štyridsiatimi rokmi popísala stratu tradičných hodnôt. Tvrdila, že „ojedinele sa môžeme stretnúť aj s prípadmi krvismilstva, keď manželským životom žijú napr. otec s dcérou, matka so synom alebo brat so sestrou – sú síce vzácne, ale existujú a je možné na nich pozorovať pozostatky skupinového manželstva“. Davidová (1965, s. 161) A hoci náš výskum nebol zameraný na zisťovanie sociálno-patologických javov v rómskej komunite na Orechovom dvore, zaznamenali sme v tejto komunite napríklad krádeže medzi Rómami, záškoláctvo a únos a predaj budúcej nevesty. R2: "Ja som sa nevydala, mňa uniesli Cigáni. Ja som bývala v Nemčinároch, okres Zlaté Moravce, mala som malé bábätko. Prišli za mnou do nemocnice na návštevu a zobrali ma tu do Nitry. U cigánov je taký zvyk, že 16 ročné posadia do auta a dajú im muža. Šak za peňáže."

2 VYBRANÉ SPOLOČENSKO-EKONOMICKÉ ASPEKTY ŽIVOTA RÓMOV

2.1 Bývanie Rómov

Periférne postavenie Rómov v spoločnosti môžeme chápať ako periférne postavenie v psychickom alebo vo fyzickom zmysle. Vo fyzickom zmysle máme na mysli bývanie Rómov. Za posledných 20 rokov sa táto segregácia podľa bydliska posilnila. V súčasnosti žije 70% Rómov v takom prostredí, kde žijú výlučne alebo v prevažnej miere rómske rodiny, a ďalších 20% Rómov žije v prostredí, kde sa v rovnakom pomere nachádzajú rómske i nerómske rodiny. (www.foruminst.sk)

Podľa Dlhodobej koncepcie bývania pre marginalizované skupiny obyvateľstva a modelu jej financovania z 19.9.2006 (www.romovia.vlada.gov.sk) „mestské a obecné koncentrácie, tzv. “mestské getá” predstavujú v súčasnosti takmer etnicky homogénne štvrte, ktorých obyvatelia žijú v uzavretom geografickom priestore oddelene od ostatného obyvateľstva. Mestské a obecné koncentrácie tvoria niekedy aj samostatné ulice alebo zoskupenia domov, ktoré sú urbanisticky integrálnou súčasťou obce, ale zo socio-kultúrneho hľadiska tvoria samostatný útvar. Podľa výsledkov monitoringu je v súčasnosti na Slovensku 168 mestských a obecných koncentrácií, v ktorých žije 32 281 Rómov.“

Obyvateľstvo tu býva cca v 5000 bytoch prevažne v bytových domoch bežného štandardu vo vlastníctve obcí, postavených najmä panelovými technológiami. Časť obyvateľov býva v rodinných domoch a iných obydliach. Nešetrné užívanie, nedodržiavanie povinností súvisiacich s nájmom bytu a neplatenie poplatkov za užívanie bytu zo strany nájomníkov spôsobilo vysoké dlhy nájomníkov bytov a nedostatok prostriedkov u vlastníkov na ich opravy a údržbu. Z uvedených dôvodov je značná časť týchto bytov znehodnotená, nevyhovuje technickým a hygienickým predpisom.

Podľa údajov z 19.9.2006 (www.romovia.vlada.gov.sk) je „...v súčasnosti na Slovensku 619 priestorovo separovaných alebo segregovaných osídlení, ktoré majorita vníma ako rómske. Z tohto počtu je 338 lokalizovaných na okraji obcí a miest – separované a 281 je priestorovo vzdialených od obce alebo mesta, príp. oddelených prírodnou alebo umelou bariérou (potok, železnica, cesta a pod.) – segregované. Počet obyvateľov osídlení lokalizovaných na okraji obcí je 64 661 a počet obyvateľov osídlení vzdialených alebo oddelených od obcí je 49 586.“

Uspokojovanie potrieb bývania sociálne odkázaných občanov žijúcich v uvedených osídleniach predstavuje problém, nakoľko kvalitatívna úroveň ich obydľí je väčšinou hlboko pod štandardom bývania. Značnú časť obydľí v týchto osídleniach tvoria chatrče postavené z dreva, hliny, plechu, ktoré nevyhovujú platným technickým normám a hygienickým predpisom. Väčšina týchto osídlení zápasí s problémami nedostatočnej technickej infraštruktúry – nízka kvalita vody, chýbajúca kanalizácia, elektrifikácia a plynofikácia, nedostatočná kvalita ciest, chýbajúce elektrické verejné osvetlenie a občianska vybavenosť. Mnohé osídlenia nemajú vysporiadané vlastnícke vzťahy k pôde, čo vyvoláva problémy pri legalizácii rozvoja týchto obytných zón.

Na Slovensku je „46 osídlení, ktoré nemajú takmer žiadnu technickú infraštruktúru, t. j. nemajú vodovod, kanalizáciu, plyn a asfaltovú prístupovú cestu. Z inžinierskych sietí je najdostupnejšia elektrina (91% osídlení) a najmenej dostupná je kanalizácia (81% osídlení nemá vôbec kanalizáciu). Na vodovod je napojených 39% obydľí, plyn používa 15% obydľí a 20% osídlení nemá asfaltovú prístupovú cestu.“ (www.romovia.vlada.gov.sk)

Rosinský (2006) zaraďuje bývanie medzi najvýznamnejšiu oblasť, v ktorej dochádza ku konfliktným vzťahom medzi majoritou a Rómami. „Na jednej strane výrazná časť rómskej populácie nedodržiava pravidlá súvisiace s užívaním bytu, na druhej strane verejná správa neposkytuje v prípade potreby skorú a kvalifikovanú sociálnu prácu. Nevyužívajú sa možnosti jednotlivých právnych postupov a sociálnych systémov. Často sa nepremysleným postupom príslušných orgánov prispieva k vytváraniu

get. To má za následok, že pôvodne sociálny problém sa stáva etnickým, s ďalekosiahlymi závažnými konzekvenciami“. (Rosinský, 2006, s. 36)

Je zrejmé, že bývanie, presnejšie nevyhovujúce bývanie, najmä v rómskych osadách, patrí medzi najvypuklejšie sociálne problémy ich obyvateľov. Rómovia si vytvorili sociálnu štruktúru, ktorej jednotlivé vrstvy sú uzavreté, navyše sú aj priestorovo oddelené.

„Podmienky bývania Rómov žijúcich v integrovaných a segregovaných oblastiach sa výrazne líšia. Najhoršie podmienky sú v najizolovanejších a najsegregovanejších osadách.“ (Radičová, 2002 – 2004, s. 21) Jednotlivé typy osád sa vzájomne odlišujú v závislosti od celkovej spoločensko-kultúrnej úrovne miestnej rómskej komunity, jej ekonomického potenciálu, miery integrácie do majoritnej spoločnosti, respektíve v závislosti od ich etnického zloženia. V súčasnosti sa na Slovensku možno stretnúť s niekoľkými typmi rómskych osídlení.

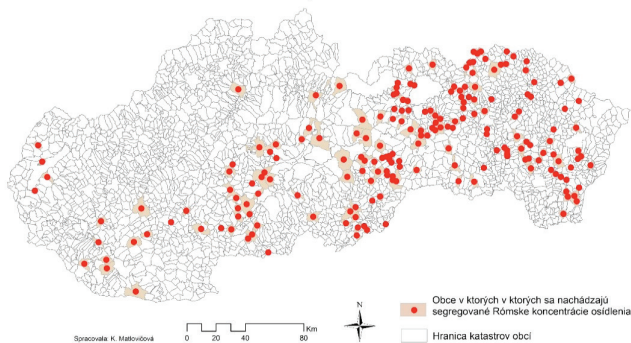
Mušinka (2002) rómske osady podľa lokalizácie k obci rozdeľuje na:

Úplne segregované rómske osady – ide o samostatný urbanistický celok, ktorý je fyzicky oddelený od obce a fakticky tvorí samostatný útvar. Často je od obce vzdialený aj niekoľko kilometrov. V niektorých prípadoch tieto osady nie sú napojené ani na dostupné inžinierske siete.

Segregované osady – ide o sídelné útvary, ktoré sú fyzicky oddelené od obce, ale reálne sa nachádzajú v jej blízkosti. Oddelujúcim prvkom je väčšinou prírodný útvar (najčastejšie potok alebo pole), cesta alebo železničná trať.

Obce so segregovanými koncentraciami Rómskej populácie

Kvalifikovaný odhad - Atlas 2013

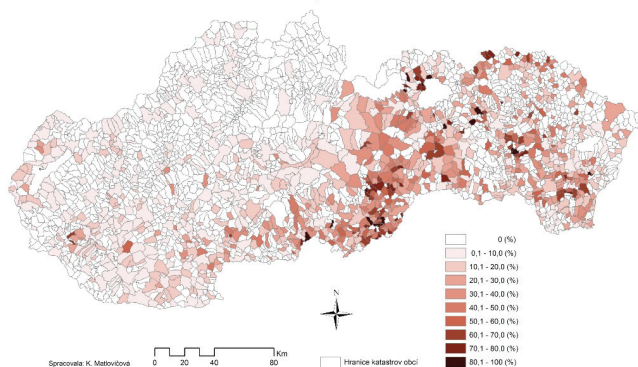

Zdroj: www.minv.sk

Samostatné sídelné útvary v rámci obcí – najčastejšie predstavujú samostatné ulice alebo štvrte, ktoré sú urbanisticky integračnou súčasťou obce, ale tvoria samostatný sociokultúrny celok.

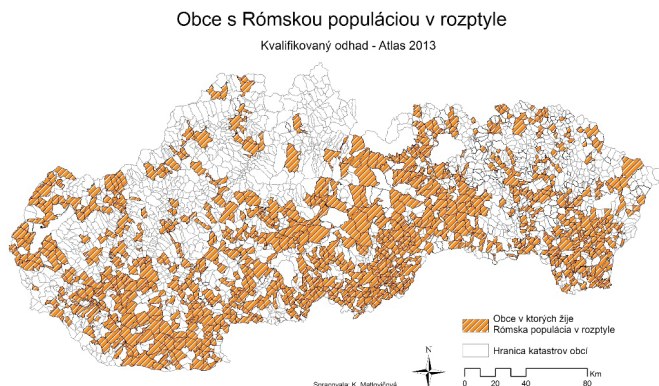
Percentuálny podiel Rómov v obciach Slovenska

Kvalifikovaný odhad - Atlas 2013

Zdroj: www.minv.sk

Rozptýlené komunity – ide o obce, v ktorých Rómovia bývajú rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom. Rozptýlenosť rómskej komunity v obci vo všeobecnosti však nemusí automaticky znamenať jej integráciu do majoritnej spoločnosti.

Zdroj: www.minv.sk

Medzi dedinskými Rómami možno nájsť celú typologickú škálu domov a obydlií. Najrozšírenejšími obydliami Rómov v chudobnejších rómskych osadách sú jednopriestorové a dvojpriestorové domy. Stavba viacpriestorových domov je podobne ako v minulosti výrazne ovplyvnená majoritou a z architektonického hľadiska sa samotná stavba výrazne neodlišuje. Úroveň kvality stavieb je priamo úmerná úrovni bývania rómskej komunity ako celku v konkrétnej obci. (Mušinka, 2002)

Bývanie v unimobunkách. Unimobunka je prenosný jednopriestorový objekt obdĺžnikového tvaru s rozmermi približne 2,5 x 5 m, zakrytý plochou strechou. Väčšinou je vbudovaný na kovovom ráme, vďaka ktorému je stavba v prípade potreby ľahko transportovateľná. Unimobunky sa do rómskych osád dostali tak, že si ich Rómovia odkupovali od jednotlivých poľnohospodárskych podnikov alebo od stavebných firiem, kde pracovali, prípadne ich dostali ako pomoc od štátu pri riešení krízových situácií – zväčša po požiaroch alebo povodniach.

Bývanie v bytovkách. Tento druh bývania sa objavil v rómskych osadách až po druhej svetovej vojne, vďaka procesu likvidácie najzaostalejších rómskych osád a začleňovania Rómov do majoritnej spoločnosti. (Jurová, 2002)

Bytovky s odlišným štandardom bývania. Okrem štandardných bytových jednotiek, prevažne malometrážnych, sa v rómskych dedinských komunitách možno stretnúť s bytovkami s odlišným štandardom bývania. Ide o dvojpodlažné bytové domy, v ktorých je šesť dvojizbových a dva a pol izbových bytov. Tieto byty sa skladajú z veľkej kuchyne, obývacej izby, sociálneho zariadenia a malej predsienky. Dva a pol izbové byty majú ešte jednu malú miestnosť. Štandardne boli napojené na elektrickú energiu, vodovod a kanalizáciu. V prípade, že v obci neexistoval verejný vodovod, na potrebu týchto bytoviek bol vytvorený vodovodný a kanalizačný systém.

Väčšina Rómov žijúcich v osadách žije v príbytkoch, ktoré sa považujú za neadekvátne, a to z rôznych hľadísk (poloha, prístupnosť, obývatelnosť, dostupnosť služieb a infraštruktúry, finančná dostupnosť a iné). Ako sa ukázalo z nášho výskumu, prekáža to aj samotným Rómom. Problematika segregácie Rómov v podmienkach slovenských miest patrí medzi jednu z najväčších výziev v súčasnosti. V osade Orechov dvor v Nitre hovoríme o nedobrovoľnej segregácii a situácii, kedy sa podmienky bývania stávajú pre obyvateľov nevyhovujúcimi, ale zmene bývania bránia finančné, inštitucionálne alebo iné bariéry.

Práve bývanie na okraji mesta je jednou z hlavných vecí, ktorú by Rómovia žijúci na Orechovom dvore na svojom živote zmenili. Nie sú spokojní s tým, že bývajú ďaleko od centra. Takýto typ bývania komplikuje Rómom život a to predovšetkým preto, že v blízkosti nemajú potraviny, ani školu. Nakoľko v tejto časti nie je ani zástavka MHD, Rómovia sú odkázaní chodiť niekoľko kilometrov pešo k najbližšej zástavke. Život v segregovanej časti mesta priamo vplýva na kvalitu života a možnosti či prístup k tovarom a službám. Podľa vyjadrení Rómov je aj toto dôvodom, že deti nechodia pravidelne do školy a dospelí do práce.

Otázka bývania je vo všeobecnosti pre Rómov z osady veľmi citlivou, uvedomujú si, že z mesta ich vysťahovali kvôli tomu, že neplatili nájomné

a ničili bytovky, ale cítia sa ukrivdení, že bývajú v takomto prostredí. Zo situácie nevinia seba a myslia si, že takéto bývanie si nezaslúžia. Na druhej strane uznávajú, že bývanie v meste je im kvôli slabej sociálnej situácii nedostupné.

Obrázok 4 – Lokalita Orechov dvor v Nitre

Obrázok 5 – Okolie pri Orechovom dvore v Nitre

Po segregovanom type bývania je veľmi dôležité v súvislosti s Rómami hovoriť o viacgeneračnom bývaní, ktoré je pre túto skupinu obyvateľstva typické. Zatiaľ čo segregácia žiadnemu z opýtaných nevyhovuje, s viacgeneračným bývaním sú všetci stotožnení a tento spôsob bývania by určite nemenili. Ženy bývajú so svokrovcami, partnerom a deťmi najčastejšie v jedno a dvojizbových bytoch. Aj keby mali možnosti iného bývania, zvolili by spoločné bývanie. Podľa subjektívneho vyjadrenia (ale aj podľa vyjadrenia rehoľných sestier, ktoré v osade pôsobia), byty majú vybavené štandardne, väčšinou sa jedná o jedno a dvojizbové byty s kuchyňou, kúpeľnou a toaletou. Problémom je, že byty sú pre rodiny malé, čím sa výrazne znižuje kvalita bývania, rodičom aj deťom chýba súkromie. Práve v takomto prostredí môžeme hovoriť o veľmi výraznej reprodukcii negatívnych spoločenských javoch.

Obrázok 6 – Výbrané názory Rómov z Orechovho dvora v Nitre na bývanie

Problematika bývania je zložitá a náročná, pretože v sebe zahŕňa množstvo čiastkových problémov. Nevyhovujúce bytové podmienky, tak vo vidieckych komunitách ako aj v mestských častiach, neplatičstvo a následné vysťahovanie neplatičov, vytváranie giet, preľudnenosť obydľí, nevyhovujúci hygienický štandard. Jedným z riešení môže byť výstavba sociálnych bytov

nižšieho štandardu. Ide o radovú zástavbu rodinných domov, ktorá sa zväčša realizuje z prostriedkov štátu a obcí.

V súvislosti s takýmito bytmi možno hovoriť o viacpriestorovom dome, v ktorom je štandardne okrem kuchyne a sociálneho zariadenia ešte obývací izba a v niektorých prípadoch aj ďalšia izba. (Mušínska, 2002)

Vznik osád v mnohých prípadoch nebolo možné spájať len s počtom Rómov, ale aj s typickým spôsobom života, ktorý v osadách prebiehal. V minulosti pre mnohé rómske rodiny osada predstavovala len zimné útočisko, alebo výchozí bod pre pohyb v širšom prostredí, kde hľadali svoju obživu. Tento migračný spôsob života limitoval výstavbu obydlí a zanechal stopu na stavbách, ktoré si pre svoju potrebu zhotovovali. Davidová (1999) ako druhý limit uvádza vnútorné usporiadanie stavby. Väčšinou išlo o jedno alebo dvojpriestorové stavby. Pre Rómov boli charakteristické stavby ako domčeky, koliby, zemnice alebo polozemnice. Použitý materiál na výstavbu obydlia zodpovedal materiálovým možnostiam prostredia. Varenie jedla prebiehalo spravidla pred obydľím. V obydli sa len spávalo. Bol to priestor pre stretnutie rodiny. Útočisko v týchto obydliach nachádzali aj Rómovia, ktorí putovali za obživou.

Rómske obydliá sú jedno alebo dvojpriestorové stavby, z ktorých jedna slúži na prípravu stravy a na vedenie bežného sociálneho života. Druhá miestnosť je určená na spanie. Zvyčajne sú obidve miestnosti využívané na spanie, z dôvodu väčšieho počtu členov rodiny. Súdržnosť rodiny sa prejavuje aj v tomto prípade.

Pri výstavbe obydlia sú spravidla obchádzané ustanovenia stavebného zákona. Stavby vznikajú bez povolení. Rómska komunita neprikladá väčší význam oprávneniu štátu regulovať výstavbu obydlí.

Osobitnú kapitolu v bývaní Rómov, predstavuje bývanie v mestskej zástavbe. Davidová (1999) uvádza, že Rómovia boli obvykle ubytovávaní v staršej mestskej zástavbe, spravidla nižšieho štandardu. V centrách miest im boli pridelené byty v starých, ale historicky cenných domoch. Ďalšiu časť pridelených bytov tvorili podnikové byty a ubytovne. Pridelenie bytu, ktorý sa podstatne líšil od predchádzajúceho bydliska, nezmenilo ich požiadavky na bývanie, a nezmenilo ani ich spôsob užívania obydlia.

Bývanie v murovanom prostredí nezodpovedalo mentalite Rómov. Neboli pripravení na nové bytové podmienky a nový spôsob bývania. Pokiaľ si zvykli na nový spôsob bývania, obvykle zdevastovali pridelené bytové priestory, vrátane ich najbližšieho okolia.

Nevyužíte bytové priestory sa menili na skládky alebo boli obsadzované ďalšími rómskymi rodinami. Tie sa prisťahovali v rámci udržiavania predchádzajúcich rodinných vzťahov, ktoré mali základ v širšej rodine. Tým vznikalo spolužitie dvoch, troch i viacerých rómskych rodín v jednom byte. Keďže oficiálne obývala byt len rodina, ktorej bol byt pridelený, nárast počtu Rómov v miestach ich ubytovania nebol štatisticky podchytený. Dodnes nie je vzácnosťou bývanie tridsiatich až štyridsiatic Rómov v dvoj alebo trojizbovom byte. Každá rómska rodina však dbá na určitú mieru samostatnosti.

Je potrebné akceptovať aj skutočnosť, že narastá počet, najmä mladých Rómov, pre ktorých sa byt, z dôvodu jeho tržnej ceny a nedostatku nájomných bytov, stáva takmer nedostupným. Kumulácia Rómov v doposiaľ užívaných bytoch vyvoláva silné sociálne pnutie v rodine, čo má vplyv aj na vnútorodinné vzťahy.

Vzťah Rómov k spoločným priestorom a k životnému prostrediu je založený na koristníckom spôsobe ich využívania. Nadbytočné vybavenie bytov sa stávalo ľahkou korisťou priekupníkov, alebo sa objavilo v zberných surovinách. Z pohľadu minulej skúsenosti, resp. nepoznania významu bytového vybavenia, neexistovali pre Rómov dôvody, ktoré by bránili v zmene vlastníctva týchto predmetov.

Problémom nebola neschopnosť Rómov pochopiť vymoženosti, ktoré poskytuje moderný spôsob bývania. Je to ich nepripravenosť a tradičný spôsob bývania, ako i z neho vyplývajúci vzťah k obydlIU. Naďalej je to aj koristnícky spôsob života, len parciálne prispôbený novým pomerom. To ovplyvňuje ich postoj k bytom, ktoré mali pozdvihnúť ich kultúrnu úroveň, minimálne v oblasti bývania, na úroveň majority.

Kultúrnosť bývania rómskych rodín priamo poukazuje na vnútornú stratifikáciu rómskej komunity. Samotní Rómovia sú si vedomí, že tento indikátor poukazuje na ich majetkové pomery a odlišuje ich od iných

Rómov. Rómovia dbajúci na kultúrny štandard bývania, bránia sa spoločnému bývaniu v bytových jednotkách s Rómami, ktorí devastujú spoločné priestory i vlastné byty. Tieto skupiny Rómov vyhľadávajú možnosť získania bytov medzi majoritným spoločenstvom, deklarujúc priblíženie sa majorite.

Problémom rómskej komunity pri riešení otázok bývania je štátna bytová politika a v jej rámci trh s bytmi. Rómovia zvyknutí na svojpomocnú výstavbu svojho obydlija z dostupných materiálov, alebo na pridelenie bytu zo strany štátu alebo zamestnávateľa, sa ocitli v prostredí, ktoré im neumožňuje získať byt pre jeho trhovú hodnotu. Nájomných bytov je všeobecný nedostatok a získanie bytu za trhovú cenu je pre veľkú časť rómskej populácie nedostupné. Tým dochádza k zvyšovaniu počtu Rómov v bytoch, ktoré majú vo vlastníctve alebo v užívaní. Zvyšuje sa dopyt po priestoroch, ktoré by mohli slúžiť na bývanie. Môžeme predpokladať, že trend neoprávneného obsadzovania objektov a neoprávnenej výstavby chýží a chatrčí, bude mať gradačný charakter.

Uhl (2006) podrobuje bytovú politiku obcí veľkej kritike. Obce vylučujú sociálne slabších do kategórie menej nákladného bývania. „V rámci maximálnej efektivity nákladov, sústreďuje obec takéto osoby do jednej lokality, kde takto vzniká ghetto“ (Uhl, 2006, s.75) alebo ich určitými krokmi odsťahujú mimo územie danej obce, väčšinou do menších obcí, kde tiež vzniká ghetto. To znamená, že ghetto sa takto „teritorializuje a konzervuje, pričom jeho obyvatelia sa na jeho podmienky adaptujú natoľko, že strácajú snahu o ukotvenie mimo ghetto“ (Uhl, 2006. s.75). A ako sme už spomínali segregované obydlija sú najviac ohrozené sociálnym vylúčením. Myslíme si, že práve takéto segregované obydlija sú „časovanou bombou“.

Obrázok 7 – Bývanie na Orechovom dvore v Nitre

2.2 Edukácia Rómov

Výchova a vzdelávanie rómskych žiakov je základným predpokladom úspešného riešenia otázok vyskytujúcich sa v rómskom spoločenstve. Cílená výchova a vzdelávanie vytvárajú predpoklad postupnej zmeny hodnotového systému vo vnútri rómskych rodín tak, aby sa vzdelanosť stala akceptovanou hodnotou a zároveň predpokladom na úspešné zvládnutie sociálnych, ekonomických problémov aj samotnými Rómami. (Longauer, 2001) Problémy rómskej populácie sú často spájané práve s nedostatočným vzdelaním, od ktorého sa odvíjajú ďalšie problémy tohto etnika, a to nezamestnanosť, zlé bytové podmienky, kriminalita a iné sociálno – patologické javy. Rómski žiaci sú už pri vstupe do školy častokrát považovaní za nezvládnutelných, prípadne neschopných. Rómske dieťa, ktoré vyrastalo v slobode, voľnosti, bez zjavných pravidiel, príkazov či zákazov, sa musí odrazu prispôbiť z jedného dňa na druhý úplne iným podmienkam a požiadavkám nového prostredia. Práve v školskom prostredí učiteľ, vychovávateľ či sociálny pedagóg by mali pomôcť rómskemu dieťaťu pri adaptačnom

procesu v školskom prostredí. Reformy, či zavedenie celodenného – výchovného systému pre rómskych žiakov majú už svoju históriu.

Prvé snahy o vzdelávanie Rómov prebiehali za čias Márie Terézie a jej syna Jozefa II. (Horváthová, 1964) Vzdelávanie zamerané na rómske deti však bolo, vzhľadom na kočovný život Rómov, málo účinné. Do roku 1954 neboli zaznamenané výraznejšie snahy o vzdelávanie Rómov. V roku 1947 na území vtedajšej Československej republiky evidovali 101 200 Rómov, z toho asi 5 000 kočovných. Vzdelávanie dospelých Rómov sa v 50 – tých rokoch 20. storočia zverilo vedúcim závodov, ktorí mali urobiť všetko preto, aby udržali Rómov v práci. Rozšírila sa osvetová práca v rómskych osadách, kde mala najväčší prínos zdravotná osveta. Vytvárali sa kurzy zamerané na odstránenie negramotnosti medzi Rómami, ako hlavnej prekážky pri ich ďalšom vzdelávaní. Rómovia na Slovensku po roku 1989 sa ocitli v zmenených socio- politických a socio-ekonomických podmienkach, tento fakt priniesol so sebou i zmenu postoja k výchove a vzdelávaniu rómskeho etnika. Vedomie potreby výchovy a vzdelávania Rómov sa stalo súčasťou vládnej koncepcie riešenia rómskej otázky, z čoho vyplynula štátna a medzinárodná podpora realizácie rozmanitých programov vzdelávacieho a osvetového charakteru. Začali sa realizovať rôzne alternatívne projekty vzdelávania rómskych žiakov pod záštitou neziskových organizácií, medzinárodných spoločenstiev zameraných na podporu vzdelávania, ale i vysokoškolských pracovísk. Medzi alternatívne projekty vzdelávania uvádzajú Končoková, Šimčáková a Kriglerová (In Vašečka, 2002) Projekt akcelerácie školskej úspešnosti rómskych žiakov, Reintegráciu rómskych žiakov zo sociálne a výchovne menej podnetného prostredia špeciálnych základných škôl medzi majoritnú populáciu. Menované projekty sú už experimentálne overené a je možné preštudovať ich výsledky. K ďalším projektom patria projekty zamerané na deti predškolského veku – Alternatívny program vzdelávania rómskych detí predškolského veku, Projekt domácej predškolskej výchovy rómskych detí za priamej účasti rodičov hej Rup, projekty zamerané na deti navštevujúce základné a stredné školy – Rómske dieťa a škola, Ghándiho škola, projekty zamerané na vzdelávanie dospelých Rómov – Pomáhame Rómom pomáhať Rómom a iné.

Takýmto projektom bol napr. Krok za krokom Nadácie Škola dokončený, ktorý bol zameraný na riešenie výchovno – vzdelávacích problémov rómskych žiakov a vychádzal z ich individuálnych potrieb s orientáciou na rozvoj celostnej osobnosti žiaka. Podobným bol aj projekt Akcelerácia vzdelania rómskych žiakov podporujúci výchovu a vzdelávanie rómskych žiakov na základných školách. Jednou z prínosných iniciatív bolo vytvorenie a zavedenie funkcie asistenta učiteľa v základných školách. Asistent pracuje priamo v triede spolu s učiteľom a jeho úlohou je pomôcť rómskym deťom i pedagógovi preklenúť jazykovú bariéru, odbúrať počiatočné obavy žiakov zo školského prostredia, ako aj pomáhať v zlepšovaní komunikácie rodičov a školy. Okrem iniciatív tretieho sektora a univerzít sa do riešenia problematiky zapojilo i Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. V roku 1992 bol schválený návrh na experimentálne zavedenie nultých ročníkov, ktorých cieľom je cielavedomé celodenné výchovno – vzdelávacie pôsobenie zamerané čiastočne na výchovný program materských škôl a čiastočne na plnenie učebných osnov 1. ročníka základnej školy. (Gáliková, 2006) Aj na Orechovom dvore v Nitre sa realizuje výchovno–vzdelávací proces nultého ročníka. V školskom roku 2013/2014 navštevovalo nultý ročník na Orechovom dvore v Nitre 12 žiakov. Existencia nultých ročníkov je jedným zo signálov pozitívnych zmien, ktorá so sebou nesie možnosť tieto rozdiely odstrániť, prípadne zmenšiť. (Gáliková, 2006)

O zhrnutie overených metód a foriem práce s rómskymi žiakmi do jednotného systému sa pokúsili Valachová a Zelina (2001). Tento systém znamená prezentáciu prístupu k zlepšeniu vzdelávania Rómov aj iných minorít a sociálne znevýhodnených skupín. Systém má nasledovné východiská:

1. vzdelanie môže podstatnou mierou prispieť k riešeniu problémov, ktoré existujú s časťou rómskej populácie,
2. v tejto problematike musí existovať úzka spolupráca medzi rómskymi a nerómskymi odborníkmi, spolupráca vlády, odborníkov, parlamentu, rómskych združení, teda snaha celej spoločnosti zlepšiť stav aj v náväznosti na medzinárodné súvislosti,
3. existuje téza o koexistencii Rómov a Nerómov v jednom štáte, o koexistencii minorít a majorít, o koexistencii kultúr,

4. existujú mentálne, kultúrne, historické špecifiká rómskej populácie, aj keď nie sú jednotné, konzistentné v jednotlivých rómskych lokalitách,
5. relevantné zmeny sa nedajú urobiť rýchlo, vyžaduje si to zmeny v dlhších časových dimenziách.

Slovo *DROMUS* je akronym, v ktorom jednotlivé písmená tohto slova znamenajú jednotlivé štrukturálne oblasti systému vzdelávania Rómov. Poznamenávame, že systém sa môže týkať celkovej populácie, ale zdôraznenie niektorých prvkov je zvláštnosťou u znevýhodnených Rómov. Systém *DROMUS* prezentujeme teda skôr ako špecifický systém pre znevýhodnených Rómov, a pre znevýhodnené deti vôbec. (Valachová, Zelina, 2001)

Dochádzka do školy „D“

Písmeno D znamená dochádzku žiakov do školy. Cieľom tohto subsystému je, aby rómske znevýhodnené dieťa chodilo do školy, aby v škole strávilo dostatočne dlhý čas na to, aby sa mohla realizovať kompenzácia jeho mentálnych handicapov. Nejde len o to, aby dieťa bolo pri bežnom vyučovaní, aby malo čo najmenej vymeškaných hodín, ale ide aj o celkový čas pôsobenia na základnej škole, strednej, ba aj v celoživotnom kontexte. Ide tiež o to, aby sa dieťa čo najskôr dostalo do jasli, materskej školy, aby sa v tejto populácii prednostne a zvýhodnene realizovalo celoživotné vzdelávanie (rekvalifikačné a kvalifikačné kurzy a pod.). Patrí sem aj problém dochádzania, celodenných výchovných systémov, letných táborov, sústreďení, poobedňajších činností atď. Praktickou otázkou a cieľom je, ako zabezpečiť každodennú dochádzku rómskych žiakov do školy. Štatistiky ukazujú, že rómske deti vynechávajú až 40% vyučovacích hodín na základnej škole. Riešenia sa môžu stať predmetom výskumu, ale aj brainstormingových stretnutí. Okrem pokút pre rodičov, spolupráce s rómskymi vajdami, asistentmi a iné spôsoby, ako dostať rómske deti do školy, sa ukazujú aj možnosti poriadať vyučovanie v rómskych osadách. Francúzi využívajú pojazdné autobusové školy, v USA školské autobusy, ktoré zväžajú deti do školy atď. Jedna z úloh tohto systémového prístupu je spracovať materiál o tom,

ako zabezpečiť dochádzku rómskych detí do školy, ako čo najdlhšie zabezpečiť čas ich školovania v rámci dňa, týždňa, roka, života...

Regulácia a riadenie „R“

Tento subsystém obsahuje dve relatívne nezávislé oblasti. Prvou je riadenie edukačného procesu rómskych detí zo strany riaditeľa školy, učiteľa, miestnej samosprávy, VÚC a štátu v návaznosti na európske a svetové tendencie. Rozhodne princípy decentralizácie, subsidiarity, práce Rady školy, vstupu miestnej samosprávy, tretieho sektoru, podnikateľov do edukačného procesu Rómov je nevyhnutný. Riadenie obsahuje klasické práce: formulovanie cieľov – plánovanie – motivovanie – organizovanie – kontrolu. Do riadenia patrí aj zavedenie rozličných alternatívnych foriem vzdelávania Rómov, napr. zavedenie celodenného výchovného systému, kompenzačnej výchovy, zriaďovanie vyrovnávacích, špeciálnych tried, individuálnych vzdelávacích programov a podobne.

Druhou oblasťou je výstavba autoregulácie a regulácie správania sa a učenia rómskych detí ako prvku edukačného systému. Práve preto, že zvláštnosťou rómskych detí je ich živosť, hyperaktivita a neuznávanie klasických hodnôt majoritnej populácie (hodnoty vzdelania a pod.) je potrebné budovať ich autoregulačný systém, aby sa dospelo k ich disciplíne, režimu dňa a týždňa a života a ich dodržiavaniu. Disciplína, pravidelnosť, systematickosť práce, využívanie času a možností školy, učiteľov a detí, potencionalít a vonkajšej podpory sú tými oblasťami, kde najviac zlyhávali doterajšie pokusy o zlepšenie vzdelávania Rómov.

Je potrebné systematicky budovať autoreguláciu rómskych žiakov založenú napr. na teórii Zimermanna, na teóriách sebaovládania a pestovania vôle, na teóriách vnútornej motivácie Maslowa.

Obsah vzdelávania „O“

Učebné osnovy už v súčasnosti umožňujú modifikáciu v rozsahu 20 – 30%. V Národnom programe výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15 20 rokov (MILÉNIUM) sa umožňuje zmena osnov až o 40%. To znamená, že učitelia môžu do obsahu vyučovania

a výchovy zakomponovať témy, obsahy, ktoré sú blízke rómskej populácii, ktoré sú vysoko motivujúce, prítlačivé, vychádzajúce zo záujmov Rómov. Predpokladá to ale, aby sa stanovili záväzné štandardy zo základného kurikula, aby učiteľ vedel, v ktorej časti, ktoré učivo je základné a kde môže pridať, modifikovať, vynechať učebnú látku. Ako motivujúce a akcelerujúce u rómskych žiakov sa ukazuje implementácia takého obsahu, ako sú: tanec, rytmus, piesne, ale aj maľovanie, oheň (tematické, epochálne vyučovanie), kočovanie – cestovanie, predávanie na trhoch, zamestnanie, zarábanie peňazí, predsudky a tolerancia, a tiež regionálne prírodné prvky a starostlivosť o zdravie a životné prostredie, rodina a rodinná výchova, kariérová cesta Róma a podobne.

Metódy vzdelávania „M“

Ide o dve veci. Nielen čo najviac praktických vecí naučiť, ale učiť to tak, aby to deti bavilo, aby boli motivované a aby s chuťou chodili do školy. Ide tiež o vybudovanie trvalého vzťahu k poznávaniu, učeniu sa. Platí zásada, že učiteľ by mal najprv poznať, diagnostikovať, kde sa vo vedomostiach nachádza rómske dieťa a na základe poznania postaviť preňho, alebo pre skupinu špecifický vzdelávací plán, ktorý by mal obsahovať aj metódy, organizačné formy a pomôcky, pomocou ktorých sa bude riadiť. V tomto smere navrhujeme realizovať tzv. konfluentné vyučovanie alebo tiež heuristické vyučovanie, alebo niektorú z humanisticko-tvorivých koncepcií alternatívnych škôl, ako sú napr. integrované tematické vyučovanie, Waldorfská pedagogika, Montessori a podobne. Od metód vzdelávania závisí i to, či rómski žiaci aj po piatom – siedmom ročníku ešte budú chcieť pokračovať v stredoškolskom štúdiu, alebo či sa rozhodnú ukončiť povinnú školskú dochádzku. Univerzálnou motivujúcou koncepciou je objavujúce, kreatívne vyučovanie, a to znamená vypracovať v náväznosti na osnovy metódy a stratégie objavujúceho, tvorivého vyučovania, kde sa maximalizuje pravdepodobnosť motivácie.

Učiteľ „U“

Nie je potrebné osobitne argumentovať, že osobnosť učiteľa môže celý systém povýšiť na realizovateľný sen, ale môže celý systém sformalizovať a zničiť ho. Učiteľ rómskych detí, ale aj znevýhodnených detí, detí z multikultúrneho prostredia, by mal byť pripravený na túto zvláštnu prácu. Mal by v prvom rade poznať špecifiká týchto detí a v druhom rade vytvoriť vzdelávacie programy, ktoré by pomohli akcelerovať ich vývoj. Kladú sa vysoko profesionálne nároky na tohto učiteľa a na jeho zvláštnu prípravu a celoživotné vzdelávania. Sme za to, aby to boli špecifické vzdelávacie aktivity na jeho prípravu a ocenené zvláštnym certifikátom a prirodzene aj osobitným finančným ohodnotením. Problém, či rómske deti by mal učiť rómsky učiteľ alebo nie, je parciálnym problémom. Je potrebné po novom koncipovať kompetencie učiteľa, a to nielen špecificky pre rómske deti, či deti z iných kultúr, ale kompetencie učiteľa všeobecne v intenciách tvorivo-humanistickej výchovy.

Spätná väzba „S“

Akronym „S“ umožňuje zahrnúť do tohto subsystému ďalšie prvky, a to:

1. suportívne služby škole v zmysle pomoci školy zvonku;
2. servis pre školy, vrátane dobrých študijných textov, pomôcok;
3. sociálnu politiku ako návaznosť tohto systému na širšie spoločenské systémy, a to sociálnej politiky štátu k tejto národnosti, na jeho pochopenie významu v multikultúrnom prostredí a v globalizačnej výchove pre otvorenú spoločnosť.

V pedagogickej práci to znamená prijať model experimentu, hľadania a skúšania a vyhodnocovania foriem, metód, obsahu vzdelávania. Písmeno „S“ vyjadruje aj prepojenie, napojenie systému DROMUS na iné systémy starostlivosti a pomoci pre znevýhodnených Rómov, akými sú napr. bývanie Rómov, sociálna politika k Rómom, zdravotná politika, demografická politika, zamestnanie Rómov, až po celoeurópske a celosvetové snahy o koexistenciu kultúr. (Valachová, Zelina, 2001)

V súčasnosti je vzdelávanie Rómov značne komplikovanou oblasťou skúmania a jedným z najzávažnejších problémov spätých so súčasnou

situáciou Rómov. Postavenie Rómov na trhu práce, resp. ich neúspešný vstup na trh práce a ich závislosť na štátnej sociálnej podpore sú do veľkej miery determinované úrovňou dosiahnutého vzdelania. Možnosť štúdia rómskej problematiky ponúka i Ústav romologických štúdií (bývalá Katedra rómskej kultúry) FSV a Z UKF v Nitre, ktorý vznikol v apríli 1990 s cieľom pripravovať učiteľov so špecializáciou pre rómskych žiakov a rómsku kultúru. Založením Ústavu romologických štúdií FSV a Z UKF v Nitre bola vytvorená možnosť pripravovať kvalifikovanú rómsku inteligenciu (pedagogických a neskôr osvetových a sociálnych pracovníkov), ako aj uchádzačov o štúdium z radov Slovákov s cieľom optimalizovať sociálno-kultúrne pomery Rómov v SR.

Rosinský (2006) hovorí, že úroveň dosiahnutého vzdelania u Rómov je signifikantne nižšia ako v majoritnej populácii. Najväčšie sú rozdiely vo vyššom type formálneho vzdelávania, teda v počte absolventov vysokých škôl a ostatných typov vysokoškolského vzdelávania. Táto situácia je ovplyvňovaná množstvom faktorov, ktoré rozdeľuje do troch oblastí (Rosinský, 2006, s. 93):

- Oblasť vplyvu *antropogenetických* rozdielov – poukazujú na jedinečnosť a výnimočnosť každého jednotlivca, prirodzene patriaceho k ľubovoľnému národu, či etniku z hľadiska zdedených biologických črt.
- Oblasť vplyvu *kultúrnych* rozdielov – poukazujú na jedinečnosť a výnimočnosť každého jednotlivca, prirodzene patriaceho k ľubovoľnému národu či etniku z hľadiska získaných kultúrnych stereotypov
- Oblasť vplyvu *sociálneho prostredia* – poukazuje na prostredie, ako prvok ovplyvňujúci školskú úspešnosť každého žiaka, bez ohľadu na príslušnosť k ľubovoľnému národu či etniku.

Okrem uvedených faktorov vzdelávanie Rómov naráža aj na prekážky, ktoré sa viažu na prejavy ich národnostnej odlišnosti od ostatného obyvateľstva. Sú to rozdiely, ktoré sa pri vzdelávaní Rómov neakceptujú. Podľa Říčana (1998) sú to najmä tieto odlišnosti:

1. *Rómovia majú odlišnú stupnicu hodnôt.* Podceňujeme hodnotu, ktorú Róm prikladá slobode a sebaúcte. Pocit okamžitej bezpečnosti v tom najširšom ponímaní, má pre Róma oveľa väčšiu hodnotu ako vzdialená budúcnosť, alebo vzdelanie s príslubom lepšieho života. Rodina tvorí najvyššiu hodnotu, ktorej je ochotný podriadiť svoje konanie. Je útočiskom pred zlom, ochrancom v núdzi a miestom bezpečia.

2. *Vlastná rodina a širšia rodina,* v ktorej žijú, sú pre Rómov vyššou autoritou ako pre členov majority. Záujem rodiny má prednosť pred individuálnymi záujmami. Ak Róm niečo sľúbi, ale rodina s tým nesúhlasí, necíti povinnosť sľub splniť a daným sľubom sa necíti byť vôbec viazaný. Rodina má príkazný charakter, ktorému sa prispôsobujú všetci členovia rodiny. Vnútorne vzťahy existujúce v rómskej rodine sa tvorili po celé stáročia a umožnili prežitie rodiny aj v tých najnepriaznivejších obdobiach.

3. *Odlišný komunikačný štýl* vedie k ich ponímaniu ako ľudí, ktorí nemajú zábrany a nerešpektujú majoritnou spoločnosťou uznávaný spôsob sociálneho styku. Ich komunikácia býva naliehavá, hlasná, doprevádzaná živšou gestikuláciou a mimikou, ale i fyzickým priblížením. Naše chápanie ich prejavu ako prehnaneého, niekedy až obavy vzbudzujúceho, je z ich strany len silným vyjadrením dojmov. Zdržanlivá zdvorilosť členov majority pri komunikácii s Rómami je z ich strany chápaná ako nezáujem, a preto má veľmi nízku účinnosť.

4. *Projekcia vzťahu k Rómom* je trvalo ovplyvňovaná historickou skúsenosťou. Členovia majoritnej spoločnosti nevidia dôvod na prehodnotenie svojho vzťahu k Rómom, čím dochádza k obranným postojom, ktoré vyplývajú zo skúseností – ako majoritnej spoločnosti tak aj zo strany Rómov. Zmenu možno dosiahnuť projekciou vzťahu v nových intenciách: „čo im chceme poskytnúť a čo poskytnú oni nám, čo ich chceme naučiť a čo naučia oni nás.“ Táto projekcia musí byť obojsmerná.

5. *Rozdielna poznávací strategía* sa stáva aj problémom komunikácie. Spoliehanie sa na abstraktné myslenie Rómov nemusí vždy viesť k úspechu. Obdobne sa nemožno spoliehať na písomné texty, pretože Rómovia sa v nich obtiažnejšie orientujú, aj keď písať a čítať vedia. Vyžaduje sa stále overovanie rozsahu porozumenia, ktoré obvykle absentuje.

6. *Vzťah k majetku* u Rómov sa prejavuje v ich schopnosti rozdať všetko, aj keď sa sami môžu ocitnúť v núdzi. Na druhej strane ich zábrany na zmocnenie sa cudzej veci sú nízke, najmä ak sú vedené náhlým impulzom. Neprikladanie významu majetku vedie aj k neschopnosti hospodáriť s peniazmi, nezáujmu na ich získavaní a kumulácii majetku a vo vytváraní si obdobného vzťahu k majetku iných. Odlišnosti od majoritnej spoločnosti môžeme vidieť aj v školskom prostredí. Čerešníková (2006) sa zaoberá rómskym žiakom, ktorý sa dostáva v šiestich rokoch do odlišného prostredia – prostredia školy. Rómske dieťa z málopodnetného sociálneho prostredia začína v porovnaní s deťmi z primerane podnetného prostredia školskú dochádzku s viditeľným handicapom v oblasti zrelosti a v oblasti sociálnych postojov. Tento handicap determinuje nielen úspešnosť školskej kariéry dieťaťa, ale i produkciu foriem správania, ktoré označujeme ako problémové alebo nevhodné. Skúsenosti zo zahraničia potvrdzujú, že deti i dospelí z odlišnej kultúrnej či etnickej skupiny prežívajú najmenej stresu vtedy, ak si čiastočne uchovávajú hlavne špecifiká a normy svojej kultúry a čiastočne sa prispôbujú väčšinovej kultúre. Ak sa snažia úplne asimilovať, prípadne ak kompletne odmietajú väčšinová spoločnosť, vyúsťuje to do distresu, depresie a maladajustácie. Ak chceme dieťaťu uľahčiť prispôbenie sa školskému prostrediu a socializáciu v triede je potrebné brať túto skutočnosť do úvahy. Jedným z predpokladov úspešnej spolupráce rómskej rodiny a školy je zmena postoja rodiny voči škole a vzdelaniu. Aj samotný kontakt učiteľa a rómskeho rodiča nie je vždy priaznivý, a častokrát vedie k osobnej alebo inštitucionálnej zaujatosti. Pre učiteľa je spolupráca rodiny a školy potrebná, a to preto, lebo pomocou rozhovorov s rodičmi učiteľ získava informácie o svojich žiakoch. V praxi je bežné, že učitelia musia prevziať iniciatívu do vlastných rúk a naučiť sa pracovať a komunikovať s jednotlivými rodinami, a to v prospech dieťaťa. Zaangažovanosť rodiny do školského života Čerešníková (2006) zaraďuje do piatich stupňov:

1. Rodičia poskytujú pomoc škole raz za čas.
2. Schopnosti rodičov sa akceptujú ako zdroje poznatkov a využívajú sa v triede.
3. Rodičia sa stávajú dobrovoľnými pomocníkmi učiteľov.

4. Rodičia sa podieľajú na rozhodovaní a plánovaní. Vytvárajú rodičovský poradný výbor.
5. Rodičia sa zapájajú do obhajovania širších záujmov školy i komunity.

Vo vzťahu rodiny a školy hrá dôležitú úlohu učiteľ, ktorého úlohou by mala byť hlavne podpora a pomoc rodičom.

Liégeois (1995) hodnotí postavenie školy u Rómov tak, že v období, keď základná výchova v rodine nepostačuje, môže rómske dieťa nadobudnúť toto postavenie v škole. Účelom školy je dať každému prostriedky k vlastnej nezávislosti. Túto úlohu môže však škola splniť, až keď sa z pedagogickej činnosti vytratí asimilačná politika a princíp odmietania zostane za bránou školy. Väčšinové obyvateľstvo by nemalo druhým vnucovať prvky, ktoré nepotrebujú, ani im odmietať možnosť získavať skúsenosti a poznatky, ktoré si želia nadobudnúť. Viacerí odborníci realizovali výskumy, ktoré boli zamerané na edukáciu rómskych žiakov. Pre lepšie pochopenie problematiky uvedieme vybrané výskumy. Berger a Luckmann (1999) vidia neúspešnosť socializácie a edukácie v tom, že akonáhle existuje v spoločnosti zložitejšia distribúcia vedomostí, vzniká situácia, pri ktorej významné osoby sprostredkovávajú pre jedinca rôzne reality. Stačí, ak je tá istá realita podávaná z rôznych uhlov pohľadu tak, ako to zisťujeme v rómskych komunitách. Podobne aj Ferjenčík (1995) sa zaoberal neúspešnosťou školského systému pri edukácii Rómov a konštatoval, že rómske deti prichádzajú do prvých ročníkov bez osvojených základných návykov a zručností, podmieňujúcich ich školskú úspešnosť. To nachádza odraz v celom priebehu edukácie v školskom systéme. Výskum Hroncovej a Šebiana (2006) dokonca potvrdil koreláciu medzi páchaním trestnej činnosti a nízkou vzdelanosťou Rómov. Varujúcou skutočnosťou je, že podiel detí a mladistvých na celkovej kriminalite rómskeho etnika predstavoval skoro 40%. Je potrebné zvyšovať vzdelanostnú úroveň Rómov. Dôležitá je aj preto, lebo edukácia je podmienkou rozvoja každého ľudského spoločenstva, ale aj nevyhnutnou potrebou osobnostného rastu človeka pripravujúceho sa na svoj vlastný život a na začlenenie sa do spoločnosti. Balvín (2000) vo svojich dielach analyzuje, že väčšina Rómov však význam

vzdelania podceňuje a neuvedomuje si, že výchova a vzdelávanie je jedinou cestou ako sa dostať nielen z materiálneho, ale aj duchovného nedostatku. Problém edukácie Rómov je i v tom, že úspešnosť výchovy a vzdelávania dieťaťa v škole je závislá od spôsobu života rómskej rodiny. Osobitne výrazne sa to prejavuje v rodinách žijúcich vo vnútri rómskych komunít. V rómskych osadách je situácia zhoršená v dôsledku rezignácie, apatie a demotivácie ich obyvateľov. O to náročnejší je spôsob nastolenia zmeny, ktorý vychádza z viacerých potrebných krokov a postupov. V diagnostikovaní vlastných komunitných potrieb, priorit postupu v riešení je potrebná profesionálna pomoc odborníkov a zo strany inštitúcií. (Lehoczka, 2009) Vážnou prekážkou v úspešnosti školského pôsobenia na rómske dieťa je nízke ocenenie vzdelania v hodnotovom systéme zaostalej rómskej rodiny.

Džambazovič a Jurásková (In Vašečka, 2002) medzi návrhy opatrení sociálnej inklúzie v oblasti vzdelávania zaraďujú:

- a) eliminovanie ekonomických bariér, ktoré bránia deťom v školskej dochádzke koordináciou sociálnej pomoci,
- b) zvyšovanie dochádzky do materských škôl, zriaďovanie nultých ročníkov, dostupnosť týchto služieb v osadách,
- c) angažovanie rodičov na vzdelaní a zvýšenie ich povedomia o dôležitosti vzdelania,
- d) vzdelávanie rómskych učiteľov a asistentov,
- e) zavedenie inovatívnych vyučovacích metód a modelov alternatívneho vzdelávania,
- f) umožnenie pokračovať v stredoškolskom vzdelávaní,
- g) eliminovanie diskriminácie v rámci vzdelávacieho systému,
- h) riešenie jazykových problémov pri nástupe do školy,
- i) reformovanie špeciálneho školstva,
- j) obmedzovanie praxe preraďovania Rómov do špeciálnych tried.

Uvedené návrhy by mohli prispieť k úspešnejšiemu vzdelávaniu rómskych žiakov, ich pokračovaniu v štúdiu a následne k výhodnejšej pozícii na trhu práce.

Potreba zmeny hodnotového systému je dôležitým faktorom účinnosti zamýšľaných opatrení. V tomto smere sa zásadná pomoc očakáva od rómskych občianskych iniciatív a ich premysleného a systematického vplyvu na rómske rodiny. Rómske iniciatívy v spolupráci so školami môžu pôsobiť na rómsku rodinu, aby si táto uvedomovala nielen svoje práva, ale aj povinnosti, a to najmä voči deťom. V týchto intenciách reaguje aj primárna sociálna prevencia a pri edukácii ovplyvňuje tie pozície a roly objektu prevencie, z ktorých sa odvíjajú alebo na ktoré sa viažu sociálne deviantné alebo patologické javy. Medzi preventívne činnosti patrí aj osvetová práca, ktorej teoretickým východiskom je andragogika.

Úroveň vzdelania rómskej populácie je v dôsledku častej neznalosti slovenského jazyka, horších sociálnych podmienok, zanedbanej výchovy detí i podceňovania úlohy vzdelania a kvalifikácie neobyčajne nízka. Prejavuje sa značnou negramotnosťou v starších vekových skupinách a rozsiahlou pologramotnosťou u mladších vekových skupín. Staršia rómska populácia má značne nízku úroveň vzdelania. S narastajúcim vekom pribúda zastúpenie negramotných osôb. Podľa Nečasa (1993) nízku vzdelanostnú úroveň má však aj mladá populácia Rómov vo veku 20 – 29 rokov, ktorá absolvovala väčšinou základné vzdelanie. Mnohí dospelí Rómovia sú negramotní. A tí, ktorí sa naučili čítať a písať, po skončení školskej dochádzky tieto vedomosti spravidla nepoužívajú. Negramotní alebo pologramotní rodičia nedokážu pomáhať svojim deťom pri domácej príprave na vyučovanie.

Na jednej strane je to aj dôsledok ich postoja ku vzdelaniu ako k hodnote. Nedokážu pochopiť vzťah medzi vzdelaním, zamestnaním a vyšším sociálnym statusom. Ako hovorí Magdolénová (In www.sme.sk), vzdelanie je hodnotou len pre strednú a vyššiu vrstvu Rómov. V tej nižšej vrstve rodič vníma vzdelanie ako príťaž. Predpokladá, že príčinou je akási ich sebaľútosť, akýsi blok, že „*ja sa vzdelávať nemôžem, lebo som Róm*“. A okrem toho, tvrdí, že niektorým rodičom to aj vyhovuje. „Rómovia sa boja o svoje deti, občas ich ani nechcú pustiť mimo osady. A radšej budú toľko chodiť za riaditeľom špeciálnej školy, kým nevybavia, že dieťa bude chodiť do nej, miesto do normálnej základnej. Ak im vytknete, že potom to dieťa

nebude v živote úspešné, odpovedia: „*No a čo, aj my sme tam chodili.*“ (Magdolénová In: www.sme.sk)

Ako sme už spomínali, hodnota vzdelania v rómskej rodine je dlhodo- bo diskutovanou témou a výrazným spoločenským problémom. Aj z nášho výskumu vyplýva, že vážnou prekážkou v úspešnosti školského pôsobenia na rómske dieťa je nízke ocenenie vzdelania v hodnotovom systéme róm- skej rodiny. Z kvalitatívnej analýzy na Orechovom dvore v Nitre vyplýva, že najstaršia generácia je takmer úplne negramotná, z rozprávania strednej generácie je možné usúdiť, že o ich vzdelanie sa rodičia vôbec nezaujímali a v navštevovaní školy videli skôr stratu času, organizačné a finančné prob- lémy. Z 10 opýtaných rómskych žien vedeli čítať a písať len dve. Dôležité je poznamenať, že sociálne prostredie vo vzťahu ku vzdelaniu zohráva kľú- čovú úlohu a nakoľko samotní rodičia sú negramotní, deti prichádzajú do školy bez osvojených základných návykov a zručností podmieňujúcich ich školskú úspešnosť.

	najstaršia generácia	• deti nevedli k žiadnemu vzdelaniu • sami nevedia čítať a písať • "volakedy mamy nechceli dávať deti do školy"
	stredná generácia	• podporujú deti k ukončeniu ZŠ, chlapcov k vyučeniu • len výnimočne vedia čítať a písať • "keď prídu domov, idú si robiť úlohy" • "chlapci by bolo najlepšie, keby sa vyučili, dievčatá keď vídu zo ZŠ majú 15 rokov a musia sa vydať"
	najmladšia generácia	• k ukončeniu ZŠ sú vedení rodičmi a majú aj sami záujem vedieť čítať a písať • chlapci sa chcú vyučiť • "ja sa vyučím za policajta" • "ja sa vyučím za automechanika"

Obrázok 8 – Vzťah ku vzdelaniu podľa generácii

Rómske ženy v diskusii sa vyjadrili o dôležitosti vzdelania ich detí (pozn. pod vzdelaním rozumejú predovšetkým vedieť čítať a písať), na navštevovaní školy svojich detí im záleží, do akej miery ale svoje deti dokážu mo- tivovať je otázne. Je možné hovoriť o istom posune vo vnímaní vzdelania,

keďže o vzdelanie strednej generácie sa nikto nezaujímal, ale strednej generácii už na navštevovaní školy svojich detí záleží.

Oslovené rómske ženy sa snažia svojim deťom poskytnúť priestor na učenie, záleží im na tom, aby ich deti vedeli čítať a písať, od chlapcov očakávajú už aj vyučenie. Stredná generácia si uvedomuje potrebu vzdelania pri hľadaní práce. V dokončení povinnej školskej dochádzky vidia predovšetkým vedieť čítať, písať a jedinou možnosť ako sa vyučiť.

Obrázok 9 – Trieda nultého ročníka na Orechovom dvore v Nitre

Hovoriť o význame a dôležitosti vzdelania v súčasnej spoločnosti z pohľadu Rómov je však možné len veľmi zjednodušene (úplne stredoškolské či vysokoškolské vzdelanie je deťom cudzie). Dievčatá sú stále v súvislosti so vzdelaním vnímané inak ako chlapci. Od dievčatá rodičia neočakávajú, že sa vyučí lebo v tom veku by už mala byť pripravená na vydaj. To je pre nich prvoradé.

Nasledujúca tabuľka ukazuje koľko detí, s ktorými bola diskusia vedená, chodí do školy a čím by chceli v živote byť, za čo by sa chceli vyučiť (resp. čo by chceli v živote robiť).

	Vek	Chodí do školy	Čím chce byť/ čo chce robiť
R1	12	Áno	kuchárka
R2	16	Nie	nechce sa vyučiť
R3	12	Áno	nechce sa vyučiť
R4	16	Nie	nechce sa vyučiť
R5	18	Áno	neodpovedal
R6	13	Áno	prokurátor
R7	12	Áno	nechce sa vyučiť
R8	14	Áno	automechanik
R9	12	Áno	nechce sa vyučiť
R10	13	Áno	nechce sa vyučiť
R11	12	Áno	automechanik
R12	12	Áno	policajt

Obrázok 10 – Vzťah medzi školou a zamestnaním u rómskych detí na Orechovom dvore v Nitre

Ako môžeme vidieť, väčšina detí školu navštevuje, napriek tomu nie je možné hovoriť o tom, že majú jasné predstavy o svojom pôsobení na trhu práce. Odpovede na otázku čím by chceli byť boli spontánne, nie je možné očakávať, že deti budú robiť všetko pre to, aby dané vyučenie dosiahli. Polovica detí otvorene povedala, že v živote nechce robiť nič. Na doplňujúce otázky, či nechcú aspoň chodiť predávať veci („kšeftovať“) ako ich otcovia, odpovedali, že by chceli chodiť predávať veci do Poľska. Z ich vyjadrení je zrejmé, že o svoju budúcnosť sa nezaujímajú a v ich chápaní vzdelanie vôbec nesúvisí s uplatnením sa na trhu práce. Druhá polovica detí mala o niečo jasnejšie predstavy o svojej budúcnosti. Išlo predovšetkým o deti, ktoré škola baví a chodia do nej s radosťou. Môžeme konštatovať, že je možné vidieť záujem rodičov o vzdelanie svojich detí a deti do školy

chodia, napriek tomu polovica z nich nemá záujem o vyššie vzdelanie, ani sa snaží o adekvátne uplatnenie na trhu práce.

Výchova detí v rómskej rodine je priamo závislá od spôsobu života týchto rodín. Všetky socializačné procesy v rómskej rodine sú riadené len inštitúciou rodiny, v nasledujúcom obrázku môžeme vidieť, čo rodičia deťom najčastejšie zakazujú a zároveň, ako deti tieto povinnosti a zákazy vnímajú.

Obrázok 11 – Domáce práce

Na obrázku je ilustračne znázornené, že zatiaľ čo rodičia od detí vyžadujú, aby chodili do školy a robili si úlohy, deti túto možnosť samé od seba vôbec nespomínajú. Samotné deti nevnímajú, že by niečo museli robiť. Hoci rodičia tvrdia, že deti si doma musia robiť úlohy a učiť sa, zrejme deťom nedávajú striktné najavo, že na tom trvajú a už vôbec nie, že je to dôležité pre ich budúcnosť.

Výsledky, ktoré sa ukázali v našom výskume o vzťahu a prístupe rodičov k vzdelaniu svojich detí, potvrdzujú, že je niekoľko základných skutočností, ktoré priamo vplyvajú na riziko prenosu chudoby v rodine, a tým aj

na možnosť jej pretrvania v rámci niekoľkých generácií. Je možné hovoriť o niekoľkých základných faktoroch, z ktorých každý veľmi výrazne vplýva na rómsku populáciu: vzdelanie, vzťah k trhu práce, štruktúra rodiny, sociálny a kultúrny kapitál a kvalita rodinného prostredia.

„Jedným z príkladov širokého konsenzu vo výskumoch chudoby je presvedčenie o stabilnom a silnom vplyve rodiny, rodinného prostredia a rodinnej klímy na vznik rizika reprodukcie chudoby v ďalšej generácii.“ (Bodnárová a kol., 2005, s. 9) Vychádzame z Možného (1999), ktorý rozlišuje tri dôležité spôsoby ako rodina ovplyvňuje životné šance jednotlivca.

1. Podmienky, ktoré vytvára jednotlivcovi na jeho výkon v škole rodina, rozhodujú o jeho úspechu na skúškach. Výsledky v škole vplývajú na ďalšie štúdium a tým aj na prístup k určitým typom povolania a spoločenské postavenie. Tieto podmienky sú uložené v kultúrnom kapitály rodiny, vo vzdelaní a kultivovanosti rodičov, ktorý prenášajú cez svoju schopnosť stimulovať a podporovať svoje deti pri vzdelávaní a rozvoji duševných schopností i kultúrnych zručností.
2. Ekonomický kapitál, ktorý je značný pri kúpe kvalitných školských pomôcok, organizovaní výletov, poskytovaní kvalitnejšej stravy a stravovacích návykov, ako aj k pestovaniu koníčkov a rôznych voľno časových aktivít. Ekonomický kapitál je badateľný aj pri zabezpečení podmienok bývania a s tým priamo súvisiacich sociálnych vzťahov (susedské vzťahy, lepšia úroveň škôlky, školy, jazykové kurzy a pod.).
3. Sociálny kapitál rodiny, ktorý pozostáva z kontaktov a stykov, vo výhodných známostiach a priateľstvách. Teóriou sociálneho kapitálu sa v sociológií zaoberá niekoľko autorov. V súvislosti s vplyvom rodiny na medzigeneračnú reprodukciu súhlasíme s Colemanom (1988), že rodiny hrajú pri transformovaní a prenose sociálneho kapitálu dôležitú úlohu. Rodina a jej stratégie môžu výrazne pomôcť (alebo naopak uškodiť) možnostiam detí pri ďalšom uplatňovaní sa. V dnešnej dobe sme svedkami toho, že práve rodina a jej sociálny kapitál sa stávajú významným činiteľom pri riešení situácií ako napr.

hľadání zamestnania, zdravotnej starostlivosti a každej inej sfére osobného života ľudí.

Zastávame názor, že príjmová diferenciácia vplýva na rozdielne vnímanie životných šancí v rodinách, motiváciu a aspirácie detí a ich rodičov. V súčasnej spoločnosti je možné dokonca hovoriť, že deti a ich rodičia, ktorí sa v spoločenskej stratifikácii nachádzajú na nižších priečkach sú častokrát znechutení a deprimovaní. V takýchto rodinách narastá vyššie napätie či spory, čo bezpodmienečne vplýva na rodinnú klímu a výsledky detí v škole. „Chudobné rodiny vykazujú nižšiu úroveň interpersonálnej dôvery a zároveň dôvery v inštitúcie, s čím súvisí zvýšení pocit individuálnej anómie.“ (Bodnárová a kol., 2005, s. 10)

Myšlienka, že najsilnejšou ochranou proti chudobe je vzdelanie, je pre väčšinu ľudí známa. V odbornej literatúre existuje nevídaná zhoda, že nízka úroveň vzdelania priamo ovplyvňuje riziko chudoby. Filadelfiová uvádza, že „od vzdelania sa odvíjajú nielen vzory reprodukčného správania, súvisí s ním aj úspešnosť zapojenia sa do trhu práce a benefity z pôsobenia na ňom.“ (Filadelfiová, 2007, s. 24 – 25) Na Slovensku, rovnako ako v iných krajinách môžeme pozorovať nepriamo úmerný vzťah medzi rizikom chudoby a úrovňou vzdelania.

Dovoľme si tvrdiť, že deti pochádzajúce z rodín s vyšším príjmom sú už počas socializácie vedené k školskému prostrediu ako kanálu k úspešnej životnej dráhe, vzdelanie považujú za jeden z hlavných kanálov pre dosiahnutie atraktívnej pozície na trhu práce. Podľa Katrnáka (2004) sú rodičia z vyšších sociálnych tried aktívnejší nielen v starostlivosti, ale aj pomoci pri domácej príprave dieťaťa do školy a v zdôrazňovaní nevyhnutnosti rozvíjania vedomostí ako rodičia z nižších sociálnych tried.

Vzťahy medzi socio-ekonomickým statusom rodiny a vzdelaním detí potvrdzujú aj výskumy OECD. Aj výsledky projektu PISA, z roku 2009, ktorý je primárne zameraný na evaluáciu základných zručností žiakov základných škôl a ich školských výsledkov ukázali, že slabé školské výkony nie sú síce automaticky dôsledkom znevýhodneného rodinného prostredia,

ale domáce prostredie patrí k najsilnejším faktorom ovplyvňujúcim výkon v škole. (Bodnárová a kol., 2006)

Pri riešení rómskej otázky na Slovensku rezonuje jednoznačný záver: kľúčom k riešeniu problémov Rómov a problémov spoločnosti s Rómami je vzdelanie a vzdelávanie tejto časti obyvateľov Slovenska ako súčasť celoživotnej edukácie. (Ondrejko, Bednár, Majerčíková, 2003) Ak samotná rodina nevníma vzdelanie ako pozitívnu hodnotu a jeden z najdôležitejších vkladov do budúcnosti pre svoje dieťa, ak neprejavuje záujem o jeho školskú prácu, potom je prirodzené, že dieťa začne pokladať školu a vzdelanie za málo významné pre život.

Domnievame sa, že vzdelanostná úroveň sa premieta do všetkých oblastí života, pričom okrem školskej neúspešnosti a záškoláctva dochádza ku zvyšovaniu kriminality, drogovej závislosti, iných sociálno-patologických javov a vo vyššom veku sa to odzrkadľuje v úrovni kultúrneho vývoja, bývania, zdravotného stavu. (Rigová, Maczejková In: Vašečka, 2002) Šanca rómskeho etnika na začlenenie sa na trh práce je teda limitovaná v dôsledku nízkeho vzdelania a kvalifikácie, zlým zdravotným stavom, sociálnou neprispôsobivosťou, nespoľahlivosťou, slabou motiváciou k pracovnému výkonu, nízkou úrovňou pracovnej morálky, častou absenciou v práci. Z čoho vyplýva, že zlepšenie kvality života Rómov je determinované i zvýšením ich vzdelanostnej úrovne. Zvyšovanie možnosti zamestnanosti prostredníctvom zvyšovania kvalifikácie, poskytovania profesijného poradenstva, využívania psychologickéj diagnostiky a poradenstva sociálne znevýhodneným skupinám obyvateľstva môže viesť k zlepšeniu ekonomickej situácie občanov, ich nižšej sociálnej odkázanosti, vo všeobecnosti k zvýšeniu ich kvality života, čo má vplyv na ekonomické ukazovatele krajiny a jej celkový obraz.

Zelina (2010) na celoslovenskej konferencii Way to education – Cesta ku vzdelaniu, s podnázvom Inovácia vzdelávania ako prostriedok ku zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne rómskych detí a mládeže z málopodnetného prostredia prezentoval v závere svojho príspevku nasledovné odporúčania:

- Rozpracovať a uviesť do praxe systémový prístup zlepšenia vzdelávania rómskych detí podľa modelu DROMUS.

- Uplatniť v praxi odskúšaný Celodenný výchovný systém. CVS znamená intenzívnu prácu so žiakmi od pol ôsmej do piatej.
- Účinným prostriedkom pre zlepšenie edukácie rómskych žiakov je väčšia a kvalitnejšia starostlivosť o ich voľný čas a mimoškolskú činnosť. Zásadne je potrebné podporovať z úrovne regionálnych samospráv, centier voľného času (aj v rómskych osadách), stredísk záujmovej činnosti, komunitné strediská, podporovať aj mimovládne organizácie, kultúrne inštitúcie, športové organizácie.
- Zlepšiť prácu s rodinami rómskych detí. Uskutočniť semináre pre rodičov, organizovať vzdelávacie centrá. Rodič má možnosť participovať na Školskom vzdelávacom programe, je účinné ich viac zainteresovať na práci školy.
- Zriadiť internátne školy, ale nielen pre rómske deti, ale aj pre také dieťa, pokiaľ rodičia prejavujú záujem a súhlasia s internátnou výchovou.
- V školách, v školských zariadeniach prijať viac odborných pracovníkov – psychológov, školských špeciálnych pedagógov, aby ich práca nebola len diagnostická, ale hlavne poradenská, preventívna, reedukačná, psychoterapeutická.
- Skvalitniť vzdelávanie pedagógov, a to nielen v celoživotných formách vzdelávania, ale aj na vysokých školách.
- Vytvoriť systém integrovanej pomoci. (Zelina, 2010)

Myslíme si, že problematiku edukácie Rómov je potrebné riešiť okamžite, nanajvýš paralelne s vedeckými výskumami a realizáciou pedagogických experimentov. Čas, nezávislá veličina v tomto probléme, priamo a rýchlo ovplyvňuje jeho narastanie. Z tohto dôvodu netreba čakať na závery dlhodobých pedagogických experimentov, ale už teraz zverejňovať všetky praktické skúsenosti edukácie rómskych detí. Je potrebné uvádzať všetky psychodidaktické postupy nielen teoretické, ale i praktické – od učiteľov, ktorí rómske deti poznajú v ich osobitostiach a špecifickom spôsobe života. Mal by poznať techniky ich tvorby a techniku ich realizácie, pretože

edukácia Rómov si vyžaduje síce netradičné, ale o to efektívnejšie spôsoby ich pedagogického riadenia.

Záverom tejto podkapitoly môžeme konštatovať, že pre úspešné začlenenie Rómov do spoločnosti je určujúcim faktorom práve vzdelanie, pretože jedine výchova a vzdelávanie môžu byť predpokladom úspešného riešenia vlastných etnických, spoločenských, kultúrnych, sociálnych, či ekonomických problémov. Kvalitné vzdelávanie je potrebné pre realizáciu ich pozitívneho života v tejto spoločnosti, pre prekonanie handicapu sociálnej, ekonomickej a kultúrnej povahy.

2. 3 Rómovia na trhu práce

V minulosti tvorili Rómovia sociálne profesijnú vrstvu, ktorá sa pôvodne živila remeslami, sezónnymi prácami alebo službami. Všetky tieto zdroje obživy dopĺňali rôznymi formami parazitizmu na ekonomickom a sociálnom systéme majoritnej spoločnosti. Tradičný spôsob života Rómov vytváral základ ekonomicko-sociálneho spolužitia medzi rómskou a nerómskou populáciou. V súčasnosti v našej spoločnosti dlhodobo prevláda sociálny jav – nezamestnanosť. Nezamestnanosť postihla aj samotných Rómv, čo má nepriaznivý vplyv na ich kvalitu života. Dlhodobá nezamestnanosť pôsobí nie len priamo na samotného nezamestnaného členarodiny, ale aj na ostatných členov. Nezamestnanosť je aj v demokratickej krajine chápáná ako nežiaduci alebo sociálny jav. Nutnosť začať žiť a zabezpečovať svoje základné životné potreby a potreby rodiny iba z podpory v nezamestnanosti alebo z inej sociálnej podpory, znamená pre všetkých členov rodiny veľké zníženie životnej úrovne, čím sa rodina dostáva do problémov hmotnej núdze a v neposlednom rade samotnej chudoby. Veľké percento nezamestnaných sa často ocitá v životných podmienkach, ktoré súv spoločnosti odcudzované. Dostávajú sa do situácií, kedy majú nedostatok finančných prostriedkov, podliehajú rôznym závislostiam ako je alkohol, drogy, závislosť od výherných automatov, ktoré sa stávajú podnetom pre naštartenie rodinných vzťahov medzi jej jednotlivými členmi. Môže to

zasiahnuť aj viaceré generácie v rodinách. Tieto životné situácie majú veľký vplyv na ich zdravie, či už psychické alebo fyzické. Strata statusu zamestnaného sa dotýka rodiny nie len v zmysle širšej spoločenskej štruktúry, ale hlavne v tradičnej rodine, kde muž predstavuje živiteľa rodiny. Dotýka sa jednotlivých rolí v rodine a prerozdelenia činností. Nezamestnanosť spôsobuje rodine veľké finančné problémy, ale v neposlednom rade aj množstvo iných problémov, ako sú štrukturálna deorganizácia, zmeny v rodinnom systéme a taktiež narušenie rodinných zvyklostí a tradícií. Dochádza ku zmenám v sociálnych vzťahoch a k zmene postavenia nezamestnaného člena. Nezamestnanosť je vo väčšine prípadoch pre rodinu veľkou hrozbou. Rodina sa však môže stať útočiskom pre nezamestnaného člena, čím sa stáva jeho najväčšou oporou. U jedincov, ktorých rodina podporuje, je oveľa jednoduchšie sa opäť prinavrátiť k predošlému statusu a vyhnúť sa tak sociálnej izolácii, do ktorej sa dostáva mnoho nezamestnaných. Takisto dochádza k izolácii od nezamestnaných osôb, pretože častokrát sa pre nich stávajú nositeľmi nepriaznivých podnetov. Po skončení druhej svetovej vojny táto ekonomická prepojenosť a na ňu nadväzujúce sociálne vzťahy postupne zanikla. Dopyt po produktoch rómskych remeselníkov klesol natoľko, že nepostačoval na zabezpečenie živobytia rómskych rodín. Mladí Rómovia sa uplatňovali v profesiách, ktoré spočívali v manuálnej a pomocnej práci, teda takých, ktoré nevyžadovali žiadne vzdelanie alebo kvalifikáciu. Takto nachádzali uplatnenie ako pomocné pracovné sily v priemyselných závodoch, v stavebníctve, pri rôznych výkopových prácach, ale aj iných odvetviach, v doprave ako závozníci, zriedkavo ako vodiči motorových vozidiel, pri výklade vagónov, v komunálnych a technických službách ako zametači, smetiari, ale aj ako zberači druhotných surovín. Rómske ženy pracovali ako upratovačky, pomocné sily vo verejnom stravovaní, ale väčšina z nich zostávala doma a starala sa o deti.

Ak chcú Rómovia získať živnosť alebo pracovať v nejakej profesii, či už je to umelecké remeslo, divadelníctvo alebo obchod, musia vo väčšine štátov dosahovať určitú úroveň vzdelania. Aj pri výkone tradičných remesiel si musia viesť písomnú agendu. Uzatvára sa nad nimi začarovaný kruh:

nevzdelaný Róm nikde nenájde prácu, nie je schopný sa ekonomicky prispôbiť. Je posledný koho zamestnajú a prvý, koho registrujú, ak sa niekde vyskytnú problémy. (Liégeois, 1995)

Z pohľadu postavenia osôb v zamestnaní majú v rómskej populácii u oboch pohlaví prevahu nezamestnaní. U mužov tvorili v roku 2011 vo veku nad 15 rokov približne 68% a u žien 53%. Približne každý desiaty muž rómskej národnosti v tomto veku bol dôchodca, 3% tvorili študenti a 14% pracujúci. U žien dôchodkyne predstavovali 14%, rovnako ako ženy na materskej a rodičovskej dovolenke. Najmä v mladších vekových skupinách bola početnejšia aj skupina žien v domácnosti. Pracujúce ženy tvorili 8% a študentky 3% zo žien vo veku nad 15 rokov.

Pozícia na trhu práce je spolu so zamestnaneckým statusom a dosiahnutým vzdelaním jedným z najdôležitejších faktorov, prostredníctvom ktorého sa jednotlivec začleňuje do sociálnej štruktúry. Marginalizácia na trhu práce je často primárnym zdrojom chudoby a znamená v konečnom dôsledku vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti. Fakt, že značná časť rómskeho etnika v súčasnosti trpí marginalizáciou na trhu práce, či dokonca je z formálneho trhu práce úplne vylúčená má hlboké historické príčiny. Hoci informácií o pozícii Rómov na trhu práce nie je mnoho, možno na základe nich identifikovať viacero faktorov, ktoré v súčasnosti vytvárajú a udržujú ich marginalizované a vylúčené postavenie na pracovnom trhu. (Mušínska, 2014)

Frištenská (1997) uvádza odlišnosti, ktoré ovplyvňujú postavenie Rómov na trhu práce:

- sociálnu a kultúrnu zaostalosť,
- prístup k plneniu pracovných povinností,
- nezodpovedný prístup k budúcnosti,
- nezáujem o vzdelanostný a odborný rast, plné spolaľnutie sa na sociálne zabezpečenie štátom,
- minimálnu snahu o zmenu pomerov, v ktorých sa nachádzajú a ďalšie.

Hlavnou príčinou nezamestnanosti Rómov je nízka alebo žiadna kvalifikácia, často spojená so zdravotnými problémami, predsudky zamestnávateľov a z toho vyplývajúca možnosť diskriminácie pri prijímaní do práce a napokon nízka sociálna úroveň. V rámci existujúcej legislatívy sa vytvárajú podmienky pre zadávanie verejných zákaziek, ktoré umožňujú participáciu Rómov na tých prácach, ktoré sú pre nich zvládnuteľné. Tým sa postupne znižuje závislosť na sociálnych dávkach a vytvára sa vedomie pracovnej a spoločenskej zodpovednosti. S vysokou mierou nezamestnanosti úzko súvisí nekvalifikovanosť, nedostatočné vzdelanie, pologramotnosť až negramotnosť účasti Rómov. Tieto nepriaznivé faktory majú negatívne dôsledky na možnosti ďalšieho uplatnenia mladej rómskej generácie.

Dlhodobá nezamestnanosť je momentálne problémom celej spoločnosti nie len Rómov na Slovensku, ale v rámci celej Európy. Niet pochyb o tom, že v našej spoločnosti je to jeden z hlavných faktorov ovplyvňujúcich chudobu a skupina ľudí postihnutá týmto faktorom patrí medzi rizikové skupiny. Aj laická spoločnosť dnes už vie, že za hlavnú príčinu dlhodobej nezamestnanosti sa dajú považovať predovšetkým meniace sa podmienky na trhu práce. Môžeme to vidieť v zvyšujúcich sa požiadavkách na kvalifikáciu pracovnej sily (skupina ľudí, ktorá nemá dostatočnú alebo žiadnu kvalifikáciu jednoducho nezodpovedá súčasným požiadavkám trhu práce), čo spôsobuje, že časť pracovníkov má reálny dlhodobý problém nájsť si zamestnanie. Na druhej strane nie je možné ignorovať aj fakt, že okrem meniaceho sa trhu práce na nezamestnanosť (obzvlášť dlhodobú) okrem iného vplyvajú aj individuálne charakteristiky jedinca (napr. vzdelanie, prax) alebo aj jeho rodinný stav (napr. počet sociálne závislých členov v domácnosti). Všetky tieto prekážky súčasne nachádza u rómskeho obyvateľstva, a preto je nezamestnanosť ešte väčší problém ako u majoritnej časti spoločnosti, pretože tu platí tzv. teória rady, ktorá ešte stále platí pri prijímaní Rómov do zamestnania. Jurásková (In euractiv. sk) identifikovala základné faktory, ktoré v súčasnosti vytvárajú a udržujú marginalizované a vylúčené postavenie Rómov na pracovnom trhu:

- nízku vzdelanostnú a kvalifikačnú úroveň,
- prítomnosť skrytej diskriminácie voči rómskemu etniku zo strany majority, respektíve zamestnávateľov (povešť nespoľahlivých pracovníkov, bez pracovnej morálky, disciplíny a motivácie),
- nízky status bývania, životných podmienok a nevyhovujúci zdravotný stav. Rómske príbytky, okrem toho, že sú preľudnené, sú často-krát po hygienickej stránke absolútne nevyhovujúce a ich sanitárne vybavenie je rovnako nepostačujúce. To výraznou mierou vplýva na zdravotný stav obyvateľov takýchto príbytkov a na reprodukciu pracovnej sily,
- trvalo vysokú mieru (dlhodobú) nezamestnanosti a s tým súvisiacu stratu pracovných návykov.

V súčasnosti sa realizujú konferencie, semináre na problematiku Rómovia na pracovnom trhu práce. Spomenieme konferenciu pod názvom Rómovia na pracovnom trhu práce – prekonávanie vylúčenia konanej v roku 2011. Tolnayová a Šípeková vo svojom príspevku oboznamujú s obsahom a cieľom konferencie. Konferencia troch krajín Česko, Slovensko a Rakúsko sa konala dňa 21.6.2011 vo Viedni (viedenskej centrále odborových zväzov ÖGB). Obsahom konferencie zameranej na rómsku problematiku týkajúcu sa hlavne uplatnenia rómskej minoritnej skupiny na trhu práce, bolo prekonávanie bariér pri uplatnení Rómov na pracovných trhoch všetkých zúčastnených krajín. Stretli sa tu odborníci z Jihomoravského a Trnavského kraja, Dolného Rakúska a rakúskej metropoly. Predseda Kultúrneho spolku rakúskych Rómov Rudolf Sarközi v úvode apeloval, že na rozdiel od Rakúskych Rómov, Rómovia na východnom Slovensku a v Maďarsku žijú vo veľkej biede. Chýba im prístup k zamestnaniu, vzdelaniu, kvalifikácii a k životným zvyklostiam väčšinovej spoločnosti. V Rakúsku je medzi šiestimi akceptovanými národnostnými skupinami aj Rómska, s odhadovaným počtom 50 – 100.000 obyvateľov. Jednou z aktivít na pomoc rómskej komunite pri uplatnení sa na trhu práce je, že začali poskytovať mladým ľuďom poradenstvo aj mimo školskej oblasti (napr. kurzy nemčiny). Ďalej upozornil na potrebu vytvárať viac pracovných príležitostí

pre Rómov v oblastiach kde žijú, umožniť im, aby boli uplatňovaní aj v zodpovednejších pracovných pozíciách, pokiaľ na to majú osobnostné dispozície, a nie iba na tých najpodradnejších. Mladí Rómovia by sa mali dostať do fabrík ako sú automobilové závody (napr. v Bratislave). Na záver vyzval Rómov, aby politiku odborov prevzali do svojich rúk a sami sa začali angažovať.

Cez videozáznam prispel komisár EÚ pre integráciu László Andor, ktorý hovoril o 75 % zamestnanosti Rómov a o tom, ako úrady práce môžu pomáhať pri získavaní skúseností. Ako kladný príklad uviedol Bulharsko, kde pre Rómov pracujú mediátori, ktorí sprevádzajú Rómsku skupinu pri registrácii na úrade práce. Taktiež vyzdvihol ako jednu z dôležitých vecí iniciatívu vo vnútri Rómskych komunít a rôzne projekty na podporu Rómov. V ďalšom videozázname vystúpil poslanec Európskeho parlamentu Hannes Swoboda, ktorý hovoril o potrebe pomoci nie iba pre Rómov, ale aj pre sociálne slabších. Taktiež treba spúšťať iniciatívy v oblasti diskriminácie Rómov aby dostali priestor integrovať sa do spoločnosti. Za slovenskú stranu vystúpil Peter Pollák z Asociácie zamestnávateľov Rómov, ktorý za hlavný faktor chudoby Rómov považuje nezamestnanosť, ktorá je následkom nízkeho vzdelania a inej farby pleti. Uvádza, že len každý desiaty Róm v produktívnom veku pracuje. Chudoba sa prenáša z generácie na generáciu a závislosť na sociálnej pomoci vedie k vzniku sociálno – patologických javov. V normálnej situácii neexistuje dôvod, aby sa Rómovia a Nerómovia v priemere správali na trhu práce rozdielne. Prezentoval odhady štúdie Marčičina a Marčičinovej, ktoré ukazujú, že začlenenie Rómov do spoločnosti by obohatilo Slovensko o 7 až 11 % HDP ročne. Preto by mala spoločnosť vynaložiť vysoké verejné investície do reformy vzdelávacieho systému a do programov na pomoc Rómom. Rómovia predstavujú pracovnú silu, ktorej potenciál ostáva nevyužitý. Ak by boli Rómovia zamestnaní, už v roku 2025 by bola zamestnanosť o 10% vyššia. Veľkosť potenciálne využiteľnej pracovnej sily by sa premietla do nárastu HDP a slovenská ekonomika by mohla byť hodnotená ako silnejšia aj vyspelejšia. Jedným z efektov zvýšenia zamestnanosti Rómov by bolo aj to, že by výrazne prispievali na dôchodky všetkým občanom SR. Pollák

upozornil aj na prístup vládnej politiky v otázke zamestnanosti Rómov. Ako tvrdí, politiky všetkých doterajších vlád SR riešiť nezamestnanosť Rómov sú zatiaľ, ba čo viac, stav v rómskych komunitách sa po roku 1989 na Slovensku výrazne zhoršil. Tvrdí, že aj napriek dobre spracovanému programovému vyhláseniu vlády sú doterajšie opatrenia negatívne ladené a vláda nezabezpečila participáciu Rómov na riešení ich problematiky. Tvrdí, že túto zložitú tému vedú ľudia nepripravení, bez skúseností, resp. so skúsenosťami s výkonom asistentských pozícií v projektoch. Vo vládnych politikách začali nahrádzať slovo Róm širokým pojmom „sociálne vylúčená osoba“, čo ešte viac stavia Rómov do pozície neviditeľnej menšiny. Hlavnou úlohou pre verejné politiky by mala byť príprava programov, ktoré by zvýšili šance Rómov na zamestnanosť a priviedli ich späť na trh práce.

Pútavú prezentáciu mal aj rakúsky farár Wolfgang Pucher, ktorý má skúsenosti s Rómami na Slovensku. Upozornil na negatívne javy týkajúce sa rómskej komunity, ktoré poukazujú na zlé podmienky Rómov na Slovensku. Hovoril o prípade, keď v roku 2004 osemdesiat Rómov vniklo do supermarketu na Slovensku a pobrali potraviny, čo bol dôsledok ich neúnosnej chudoby. Kritizoval exministra Kaníka, ktorý povedal, že Rómovia musia byť pod tlakom, aby pracovali. Poukazoval na rómske rodiny, ktoré žijú zo sociálnych dávok, kde im po zaplatení všetkých poplatkov zostane 0,50 Eur na osobu. Spomenul povodeň v Jaromniciach, pri ktorej zomrelo 53 Rómov. V tejto obci, kde žije 3000 Rómov a približne 800 „bielych“, bola pomoc po povodniach rozdelená na polovicu pre Rómov a polovicu pre „bielych“, napriek výraznému nepomeru počtu obyvateľov rómskej národnosti a majoritnej skupiny. Hovoril aj o pomoci, ktorú poskytuje spoločnosť sv. Vincenta z Grazu v Rakúsku slovenským Rómom. Polícia vyhostila Rómov z Rakúska, proti čomu sa ohradili. V roku 2006 bol vyhlásený všeobecný zákaz žobrania v Rakúsku, voči ktorému sa odvolali. Ústavný súd ho následne zrušil. Upozornil na článok „Hľad na okraji civilizácie“, ktorý poukazuje na extrémnu chudobu Rómov. Na pomoc Rómom sa im podarilo docieľiť, aby 20 kláštorov a farností

prijalo po 2 Rómov do práce za 30 Eur na deň so stravou a ubytovaním. Spoločnosť sv. Vincenta si zobrala pod patronát slovenskú obec Hostice, kde žije väčšina Rómov. Založili tam svoj dom, kde pracujú dievčatá, ktoré skončili školu na rôznych viazačských prácach, zabezpečujú im zdravotnú prevýchovu, pôsobí tam mládežnícka organizácia z Grazu. Pomohli im vystavať cestu do osady, aby bol lepší prístup do práce, založili im dielňu, kde ženy vyrábajú cestoviny a distribuujú ich na predaj, takisto pestujú uhorky a zavárajú ich – spoločnosť Directiva Roma. Pre ženy a dievčatá zabezpečujú kurzy opatrovateliek, aby sa mohli uplatniť ako opatrovatelky v Rakúsku. Ako najdôležitejšie vyzdvihol, že je potrebné zbaviť sa predsudkov voči Rómom.

Z Českej republiky prehovoril svoj príspevok Wail Khazan, projektový manažér občianskeho združenia IQ Roma service, ktorého poslaním je „podporovať možnosti, príležitosti a odhodlanie Rómov na ceste ich rastu a spoločenského uplatnenia a chráni ich práva a dôstojnosť v rámci spoločnosti“. V roku 2010 realizovalo 22 projektov, z toho 9 zameraných na zvýšenie uplatniteľnosti klientov na trhu práce. Khazan upozorňuje na odhad nezamestnanosti Rómov v sociálne vylúčených komunitách v Českej republike, ktorý predstavuje až 80 %. 75 % nezamestnaných Rómov patrí medzi dlhodobo nezamestnané osoby. Hlavnými prekážkami pre uplatnenie sa na českom trhu práce sú:

- Nízka kvalifikácia
- Dlhodobá nezamestnanosť
- Zlé alebo žiadne pracovné návyky
- Diskriminácia
- Nálepka nespoľahlivých zamestnancov
- Neefektívne nástroje aktívnej politiky zamestnanosti
- Systém nemotivujúci k začleneniu sa na oficiálny trh práce (sociálne dávky, rodinné zázemie, vysoká zadlženosť)
- Výhodná a reálnejšia možnosť zamestnania sa načierno

Khazan predstavil koncepciu „Ethnic Friendly zamestnávateľ“. Umožňuje ocenenie zamestnávateľov, ktorí sa hlásia k zásade rovného zaobchádzania

s etnicky odlišnými obyvateľmi a vo svojej personálnej praxi túto zásadu dlhodobo naplňajú. Cieľom projektu je prispieť k vytvoreniu nediskriminačného prostredia na trhu práce, relativizovať predsudky a upozorniť na význam rovných príležitostí a prínos rovného prístupu k ľuďom bez ohľadu na ich etnický pôvod. Od roku 2007 bolo v Čechách ocenených 37 zamestnávateľov. Khazan upozorňuje aj na nevyhnutnosť práce s verejnosťou, s jej predsudkami, pretože tam „leží to gro“. V organizácii majú aj kampane na toto zamerané, snažia sa využívať aj miestne zdroje v spolupráci s dopravným podnikom, Česká televízia im pomohla vysieľať televízne spoty o tom, že aj Rómovia chcú pracovať, aby sme im dali šancu. Ďalším slovenským vystupujúcim bol pán Igor Kmeťo, zástupca Asociácie zamestnávateľov Rómov a štatutárny zástupca organizácie Nová nádej. Hovoril o potrebe akceptácie Rómov a poskytnutí im viac príležitostí na začlenenie sa do spoločnosti, aby tak mohli žiť plnohodnotný život. „Rómovia majú o prácu záujem a snažia sa uplatniť. Sú zruční, vedia pracovať a sú zodpovední. S nádejou na zlepšenie tejto situácie sme sa stali členmi Stálej konferencie organizácií tretieho sektora SR, ktorá združuje mimovládne organizácie z celého Slovenska a dúfame, že takto kompetentní nás budú vnímať „normálne“ a budú s nami rozprávať“. Nakoniec bola otvorená diskusia, kde na pódiu pod moderovaním rakúskej moderátorky Sabriny Kopf odpovedali zástupcovia úradov práce v Česku, Rakúsku, pani Verena Fabris za rakúske odbory, zástupcovia múzea rómskej kultúry a odborov na Slovenku na položené otázky. Miloš Prešpork, sekretár odborov vo firme Slovnaft, člen odborných odborov Echos a zastupujúci predseda regionálnej rady v Bratislave v rámci diskusie poznamenal „nemáme štatistiku o tom, koľko Rómov pôsobí v odboroch. Nikdy sme sa touto otázkou nezaoberali. Trvalo nám pochopiť zmysel, prečo by mali odbory vstúpiť do tejto problematiky. Nie je to o tom, že budeme vyčleňovať Rómov od Nerómov. Je otázne, čo môžu odbory Konfederácie odborových zväzov SR poskytnúť Rómom a čo môžu pre nich spraviť. Je to trnistá cesta a momentálne neviem povedať za seba, čo môžeme ako odbory spraviť pre Rómov v rámci Slovenskej republiky. Ale môžem sľúbiť jedno, že v rámci aktivít a v rámci spolupráce, ktorú tu nadviažu odbory,

konfederácia či s nadáciou Nová nadej, budeme sa snažiť spolupracovať aj vďaka kolegom, ktorých tu máme z odborového zväzu doprava.

Na záver bol spomenutý projekt TARA, na ktorý upozornila pani Fabris, cieľom ktorého je zlepšiť budúcnosť Rómov, ako je zvýšiť pracovné ponuky, zabezpečenie kurzov, potreba premostenia medzi Rómami a inštitúciami, pilotný workshop pre podnikateľov – Rómov. (www.hn.hnonline.sk)

Aj UNDP (rozvojový program OSN) a ILO (Medzinárodná organizácia práce) považujú tieto faktory vo svojej štúdií pod názvom Únik z pasce závislosti o ekonomickej a sociálnej situácii Rómov v piatich transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy (UNDP, 2003) za základné, ale tiež poukazujú na to, že Rómovia, ktorí tvorili respondentov v tejto štúdií, mali vo všeobecnosti tendenciu podceňovať objektívne požiadavky trhu práce a preceňovať vplyv svojej etnickej príslušnosti. UNDP/ILO upozorňuje, že hlavným problémom je určiť, kde sa končí nedostatočná kvalifikácia a začína sa etnická diskriminácia. (UNDP, 2003) Musíme súhlasiť však aj s Moravcom (2006), ktorý hovorí, že ľudia, ktorí sú zadlžení a na ich mzdu je uvalená exekúcia, nemajú motiváciu získať trvalé zamestnanie, pretože o svoj príjem aj tak prídu.

Nečas (1993) hovorí aj o problematickej pracovnej morálky Rómov a neschopnosti zotrvať dlhšiu dobu na jednom pracovisku. Zvykli si na to, že môžu bezstarostným spôsobom nakladať so svojím zamestnaním a mať na neho nereálne požiadavky: všetci vedeli o nutnom počte odpracovaných hodín v mesiaci, ktorý vytváral nárok na priznanie rodinných prídavkov, mnohí využívali zhoršený zdravotný stav a nízku kvalifikovanosť k žiadostiam o predčasné priznanie invalidity, niektorí odovzdávali svoje deti do kojeneckých ústavov a detských domovov.

Horváthová (1964) odvíja nestálosť Rómov v práci z okolností, ktoré vyplývali z viacerých momentov. Často to bola práve okolnosť, že Rómovia vykonávali ten istý druh manuálnej práce s oveľa väčším fyzickým vypätím ako ostatní. Nepomerne rýchlejšie sa tiež unavili a množstvo práce, ktoré vykonali, bolo po ukončení pracovného času nižšie ako u ostatných, hoci boli vyčerpanejší. Námaha a niekedy aj presvedčenie, že mzda je nielen

neprimeraná, ale aj nespravodlivo nízka, spôsobovali, že už po krátkom čase zamestnanie opúšťali a hľadali si iné.

Nízka vzdelanostná a kvalifikačná úroveň Rómov bráni ich rovnomernému rozptylu v sociálno-profesijnej štruktúre spoločnosti.

Rozvoj trhového hospodárstva, reštrukturalizácia priemyslu, vysoký dopyt po práci, ktorý bol vytvorený zvýšením miery prezamestnanosti a zmenami v jednotlivých priemyselných odvetviach, ich predurčil na stratu zamestnania. Ako prví prichádzali o prácu a ich miesta obsadzovali členovia majoritnej spoločnosti s lepšou pracovnou disciplínou a morálkou. Mzdu nahradila podpora v nezamestnanosti a neskôr sociálne dávky. Tie sa stali na dlhé obdobie ich jediným oficiálnym zdrojom príjmu. Nedostatok finančných prostriedkov inicioval návrat k niektorým predchádzajúcim formám získavania zdrojov obživy. Zber druhotných surovín, vzhľadom na nárast výkupných cien, sa stal lukratívnym doplnkom ich príjmu. Príležitostná práca s okamžitou výplatou mzdy tiež dopĺňala ich príjem. Došlo k nárastu ich podielu na páchanej trestnej činnosti majetkového charakteru, a to od jednoduchých krádeží až po premyslené a organizované formy.

Vysoká miera nezamestnanosti Rómov pretrváva už dlhšie obdobie a je neúmerne vyššia, ako miera nezamestnanosti členov majority. Rómom sa obvykle po strate zamestnania nedarí nájsť si novú prácu, čo devastuje ich pracovnú silu ešte viac. Strácajú aj tie pracovné návyky, ktoré sa v minulosti stali predmetom kritiky a dôvodom straty zamestnania. Pretrváva nezaujem o profesionalizáciu, rekvalifikáciu, resp. o získanie práce mimo miesta svojho bydliska. To ich posúva do stále horších sociálnych podmienok. Samotní Rómovia, až na výnimky, východisko z danej situácie nehládajú. Očakávajú pomoc od majority, pričom sa uzatvárajú do prostredia vlastných rodín a širšej rodiny. Širšie rodiny opäť nadobúdajú svoj pôvodný význam pri ochrane a poskytovaní sociálneho zázemia spríbuzneným rodinám, a tým aj pre svojich jednotlivých členov. Oproti nepriaznivému stavu Rómov žijúcich v segregovaných rómskych osadách je lepšia situácia u Rómov, ktorí svoje vzdelanie nepodcenili a dnes predstavujú vrstvu rómskej inteligencie alebo podnikateľov. Majoritná spoločnosť predpokladá

ich vplyv na rómske komunity. Očakáva, že vyvolajú pozitívnu zmenu najmä v oblasti vzťahu Rómov k vzdelaniu, a tým aj zmenu ich podielu na trhu práce.

V priebehu 90-tych rokov bola vysoká nezamestnanosť dočasne znižovaná prostredníctvom verejno-prospešných prác a malých obecných služieb. V súčasnosti sú osoby zamestnávané na aktivačný príspevok, ktorého výpočet sa realizuje podľa príjmu celej rodiny. Takýto príspevok je vo vzťahu k pracovným možnostiam v niektorých lokalitách demotivujúci. Uvedené opatrenia pomáhajú len z časti získať pracovné návyky, a to nie je systémové riešenie. Vznik novej súkromnej štruktúry firiem a zahraničných investorov je spojený so zavedením nových výrobných programov a technológií, ktoré vyžadujú minimálne vyššie odborné vzdelanie.

Je rozdiel byť chudobný Neróm a chudobný Róm. Chudoba sa prejavuje inak, keď je rozptýlená a keď je koncentrovaná. Problém s rómskou chudobou na Slovensku je v tom, že je to jediná chudoba, ktorú si koncentrujeme. Chudobných Nerómov nechávame žiť medzi sebou, zatiaľ čo rómskych chudobných vytlačáme do osád. (Bán – Majchrák, In: www.tyzden.sk) Z toho potom vyplýva aj sociálne podmienená kriminalita, ktorá má etnický prvok. Moravec (2006, s. 25) tvrdí, že „rómska problematika“ je zčasti masívnou grotesknou manifestáciou mechanizmu sebanaplňujúceho sa proroctva“. Nieкого, koho väčšinové okolie považuje za Róma, označíme ako „neprispôsobivého“ (lenivého, nepracovitého atď.), čím sa ale tento človek dostane do situácie, ktorú nedokáže zvládnuť a skutočne sa následne medzi „neprispôsobivých“ zaraďuje. (Moravec, 2006)

V súvislosti s uplatnením sa na trhu práce a dlhodobou nezamestnanosťou Rómov je veľmi dôležité zdôrazniť práve prepojenie vzdelania a zamestnanosti. Je potrebné nadviazať na výsledky nášho výskumu prezentované v časti o vzdelaní. Práve hodnota vzdelania v rómskych rodinách a nedostatočné chápanie prepojenia vzdelania s prácou má výrazný dopad na uplatnenie sa Rómov z Orechovho dvora na trhu práce. Hovoriť o možnosti zamestnania, keď väčšina obyvateľov osady nevie čítať a písať sa dá len veľmi obmedzene. Rómovia vidia problém v tom, že zamestnať ich nikto nechce, opäť však ide o ich subjektívny a neopodstatnený názor. Ako kladný príklad uvádzajú, že ich

rodičia prácu mali, že štát im ju poskytol, každý Róm vtedy robil. Je potrebné si uvedomiť, že slovenská spoločnosť do roku 1990 nemala takmer žiadnu skúsenosť s nezamestnanosťou a pre obyvateľov to bola viac-menej nová skúsenosť. Nástup kapitalizmu prináša pôsobenie trhových mechanizmov, a to má za následok aj zmenu názorov o príčinách chudoby. V tomto čase bol stav dlhodobej nezamestnanosti považovaný za nezákonný, človek si musel nájsť prácu a trh práce bol k tejto požiadavke aj regulovaný. Práve tento fakt sa najviac odrazil na rómskom obyvateľstve. Samotní účastníci výskumu hovoria, že ich rodičia prácu vždy mali vďaka režimu. Džambazovič v tejto súvislosti hovorí: „štát štedro rozdával a tak odstránil do značnej miery extrémnu, absolútnu chudobu a zvýšil životnú úroveň najnižších spoločenských vrstiev. Pritom však chudoba (ale ani bohatstvo) neprestalo existovať, bola iba menej viditeľná a marginalizovaná.“ (Džambazovič, 2007, s. 48) Aj v období socializmus teda existovali chudobní, líšili sa ale základné faktory, ktoré zvyšovali riziko chudoby (vtedy medzi ne patrili najmä počet nezaopatrených detí a vek živiteľa rodiny, dnes už úlohu zohráva napr. aj vzdelanie). Džambazovič o tomto období veľmi výstižne hovorí: „plná zamestnanosť sa stáva politickým imperatívnom. Bol to obraz vnímania príčina možných stratégií boja proti chudobe. Strata práce bola vnímaná ako „vydláždená cesta“ k chudobe a platená práca znamenala možnosť vyhnutia sa chudobe. Bolo preto nutné ponúknuť stabilnú prácu pre všetkých a snažiť sa napomáhať zvýšiť životnú úroveň i poskytovaním širokých sociálnych istôt.“ (Džambazovič, 2007a, s. 21)

Hlavnou úlohou sociálnej politiky by mala byť príprava programov, ktoré by zvýšili šance Rómov na zamestnanosť a priviedli ich späť na trh práce. Mušínska (2014) uvádza, že bez komplexného prístupu nie je možné sociálnu situáciu v rómskych komunitách úspešne riešiť. Komplexný prístup však neznamená komplexný balík financií, ale vytváranie rôznorodých a flexibilne prepojitelných možností v kľúčových oblastiach (zamestnanosť, bývanie, vzdelávanie a pod.), ktoré by do riešenia problémov zapojili čo najširšiu sféru aktérov/participantov. Oprávnenými aktérmi opatrení by mali byť samotní Rómovia (nielen ako pasívni príjemcovia), aktivisti, školy, neziskové organizácie, štátne orgány, ako aj ďalší jednotlivci a inštitúcie. Je nevyhnutné zapojiť do riešenia v maximálnej možnej miere jednotlivcov

(aktivistov, misionárov a pod.), mimovládne organizácie a tretí sektor, ktorý vie riešiť konkrétne problémy často efektívnejšie a pružnejšie. Samosprávy by nemali byť jedinými alebo dominantnými realizátormi riešení, ale len jednými z rovnocenných partnerov. Úloha štátu by sa v tomto smere mala obmedzovať na sféru financovania, metodického usmerňovania a kontroly. Do priameho riešenie problémov v teréne by štát mal zasahovať iba vtedy, keď zlyháva samospráva a občiansky sektor.

Programy zamestnanosti je potrebné priamo prepojiť s programami bývania, najmä v lokalitách, ktoré majú nízky životný štandard. Tu by mali byť realizované také aktivity, ktoré by viedli v prvom rade k legalizácii rómskych osídlení a následne k dobudovaniu infraštruktúrneho vybavenia časti rómskych osídlení.

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity predkladá Stratégiu Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 v nadväznosti na Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov označené ako Rámec EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov do roku 2020. Stratégia reaguje na potrebu riešiť výzvy spojené so sociálnym a spoločenským začleňovaním rómskych komunít i na úrovni Európskej únie. Princípy predkladanej stratégie by sa mali stať základom politik s cieľom riešiť nepriaznivú situáciu cieľovej skupiny pre obdobie do roku 2020, ako aj pre programové obdobie na roky 2014 – 2020 pre použitie štrukturálnych fondov. V oblasti trhu práce sú nasledovné úlohy:

- podporovať zvyšovanie zamestnanosti príslušníkov rómskych komunít prostredníctvom podporovania prechodu znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie z evidencie úradov práce na trh práce pomocou aktívnych opatrení na trhu práce a projektov a programov zameraných na podporu zvyšovania zamestnanosti,
- zabezpečenia revízie zákona o pomoci v hmotnej núdzi tak, aby podporoval prechod znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie z evidencie úradov práce na trh práce pomocou súbehu príjmu zo zamestnania a pobieraním dávky v hmotnej núdzi,
- prehodnotenia možnosti zavedenia povinnosti pre zamestnávateľa,

zamestnávať znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie v prípade, že zamestnávateľ zamestnáva viac ako 20 zamestnancov,

- podporovania, vytvárania a udržiavania pracovných miest v sociálnych podnikoch, ktorých zriaďovateľom je obec v súlade so zákonom o službách zamestnanosti,
- zabezpečenia revízie zákona o verejnom obstarávaní tak, aby podporoval sociálny aspekt a tvorbu pracovných miest pri formulovaní kritérií hodnotenia jednotlivých obstaraní a nastaviť podmienky verejného obstarávania pre zabezpečovanie pomocných a upratovacích prác tak, aby štátnym a verejným inštitúciám vznikla povinnosť prostredníctvom špecializovaných agentúr (napr. agentúry dočasného zamestnávania alebo agentúry sprostredkovaného zamestnávania) zamestnávať nízko kvalifikovaných dlhodobo nezamestnaných uchádzačov o zamestnanie,
- podporovania, vytvárania a udržiavania pracovných miest v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve,
- podporovania malých a stredných podnikov, aby mali motiváciu zamestnávať Rómov prostredníctvom dotácií,
- vytvárať podmienky pre zamestnanosť matiek s malými deťmi, vrátane opatrení na zosúladenie rodinného a pracovného života.

V predkladanej stratégii sa zdôrazňuje dôležitosť vnímania sociálnej inklúzie vo všetkých jej rozmeroch, ktorá je nevyhnutným predpokladom pre úspech politiky začleňovania rómskej populácie. Tento cieľ je možné dosiahnuť len za účasti všetkých zainteresovaných strán: štátu, vyšších územných celkov, samospráv, mimovládnych organizácií, cirkví, médií, akademických inštitúcií, nerómskej populácie a samotných Rómov. (www.minv.sk)

Na tomto mieste uvádzame aktuálnu situáciu a výsledky nášho výskumu ku kategórii uplatnenia na trhu práce.

Obrázok 12 - Vzťah k práci Rómov na Orechovom dvore v Nitre

Jurásková (2004) vo svojom príspevku analyzuje diskrimináciu Rómov na trhu práce. Pozícia na trhu práce je spolu so zamestnaneckým statusom a dosiahnutým vzdelaním jedným z najdôležitejších faktorov, prostredníctvom ktorého sa jednotlivec začleňuje do sociálnej štruktúry. Marginalizácia na trhu práce je často primárnym zdrojom chudoby a znamená v konečnom dôsledku vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti. Fakt, že značná časť rómskeho etnika v súčasnosti trpí marginalizáciou na trhu práce, či dokonca je z formálneho trhu práce úplne vylúčená má hlboké historické príčiny. Hoci informácií o pozícii Rómov na trhu práce nie je mnoho, možno na základe nich identifikovať viacero faktorov, ktoré v súčasnosti vytvárajú a udržiavajú ich marginalizované a vylúčené postavenie na pracovnom trhu.

Medzi najdôležitejšie možno zaradiť:

- nízku vzdelanostnú a kvalifikačnú úroveň,
- prítomnosť skrytej diskriminácie voči rómskemu etniku zo strany majority, respektíve zamestnávateľov (povešť nespoľahlivých

pracovníkov, bez pracovnej morálky, disciplíny a motivácie). Podľa teórie radu sú Rómovia vždy poslední v pomyslenom rade záujemcov o zamestnanie u zamestnávateľov, ktorí sa riadia výlučne princípmi trhu,

- nízky status bývania, životných podmienok a nevyhovujúci zdravotný stav. Rómske príbytky, okrem toho, že sú preľudnené, sú často krát po hygienickej stránke absolútne nevyhovujúce a ich sanitárne vybavenie je rovnako nepostačujúce. To výraznou mierou vplýva na zdravotný stav obyvateľov takýchto príbytkov a na reprodukciu pracovnej sily,
- trvalo vysokú mieru (dlhodobú) nezamestnanosti a s tým súvisiaca devastácia ľudského kapitálu a strata pracovných návykov.

Okrem týchto faktorov vplýva na marginálne postavenie Rómov na trhu práce aj viacero globálnych makroštrukturálnych faktorov, ktoré sa dotýkajú krajiny ako celku. Sú nimi napríklad radikálny útlm ťažkého priemyslu, v ktorom Rómovia v predchádzajúcom režime nachádzali uplatnenie vo veľkej miere, rozpad jednotných roľníckych družstiev, ktoré tiež zamestnávali veľkú časť Rómov, zmeny v štruktúre dopytu po nekvalifikovanej pracovnej sile na trhu práce, rastúcu konkurenciu cudzineckej pracovnej sily. Na základe nemnohých dostupných dát a štatistických údajov možno konštatovať, že nezamestnanosť Rómov je veľmi vysoká, v niektorých lokalitách dosahuje úroveň až 100%. Podľa údajov Národného úradu práce, ktorý až do roku 1999 zaznamenával aj etnické údaje o nezamestnaných, tvoria Rómovia približne 20% zo všetkých nezamestnaných. Špecifikom nezamestnanosti Rómov je skutočnosť, že ide prevažne o dlhodobú nezamestnanosť, teda trvalé a neprerušované obdobie nezamestnanosti trvajúce dlhšie ako jeden rok. Charakteristickým nie je len vysoký podiel dlhodobu nezamestnaných z radov rómskeho obyvateľstva (z nezamestnaných dlhšie ako 48 mesiacov tvoria 52,26% Rómovia), ale aj vysoká priemerná doba evidencie nezamestnaných Rómov (cca 2,5 roka). Hoci vysoká miera nezamestnanosti je problémom veľkej časti rómskej minority, obyvatelia segregovaných osád sú výnimočne znevýhodnení, keďže ich

šance na získanie zamestnania sú vo všeobecnosti obmedzené na sezónne a príležitostné práce v susedných mestách či dedinách a v neformálnom sektore. Rómovia z geograficky izolovaných a segregovaných oblastí majú všeobecne menej príležitostí nájsť si prácu, pretože ich komunity sú značne uzavreté pred vonkajším svetom. Obyvatelia týchto komunít majú preto obmedzené sociálne kontakty mimo svojej osady, prostredníctvom ktorých by mohli nájsť prácu, respektíve získať informácie o možnostiach ako ju nájsť. Sociálne siete a väzby v segregovanej komunite sú síce silné, ale lokálne homogénne, čo výrazne zužuje sortiment informácií. Jednou z najrizikovejších sociálnych kategórií ohrozených (dlhodobou) nezamestnanosťou sa stáva predovšetkým rómska mládež. Európska únia nemá, okrem študijných programov, žiadnu spoločnú politiku pre mládež. Európske inštitúcie začali stimulovať premýšľanie o spoločnej politike mládeže len na prelome tisícročí. Páve ona nezažila obdobie pracovnej povinnosti a stáva sa (dlhodobo) nezamestnanou bez toho, aby mala čo i len minimálne pracovné skúsenosti na trhu práce. Rizikovosť situácie mladých ľudí je výsledkom spolupôsobenia viacerých charakteristík, nielen veku, ale i nízkeho či neúplného vzdelania (kvalifikácie), absencie pracovných skúseností, chýbajúcich pracovných návykov a odbornej praxe, neznalosti požiadaviek na trhu práce, príslušnosti k minoritným skupinám, a pod. Dlhodobá nezamestnanosť mladých ľudí môže viesť k vzniku subkultúry nezamestnanosti, a v takom prípade je snaha o uplatnenie na oficiálnom trhu práce minimálna. Mladí Rómovia predstavovali koncom roku 1999 takmer 25% (62 532) z evidovaných uchádzačov o zamestnanie, pričom vyše 60% mladých nezamestnaných Rómov si hľadá prácu viac ako tri roky. Osobitne je tiež potrebné mať na zreteli postavenie rómskych žien, ktorých uplatnenie sa na trhu práce je sťažené nielen znevýhodňovaním na základe ich etnickej príslušnosti, ale aj na základe pohlavia. Aj vtedy, ak Rómovia participujú na trhu práce, sú zamestnávaní často na sekundárnom trhu práce, ktorý sa vyznačuje napríklad nestálosťou pracovného miesta, teda hrozbou nezamestnanosti, ako i horšími pracovnými podmienkami, nižšou mzdou a pod. Medzi primárnym a sekundárnym trhom práce existujú rôzne bariéry, ktoré značne obmedzujú pohyb pracovníkov

medzi týmito dvoma trhmi práce. Môžeme medzi ne zaradiť napríklad rozdiely v požadovanej kvalifikácii a s nimi súvisiace rozdiely v kultúrnom a sociálnom kapitále pracovníkov, diskrimináciu pre rasové predsudky či sociálne stereotypy. V dôsledku obmedzených možností získať pracovné príležitosti na formálnom trhu práce, sú mnohí Rómovia nútení hľadať prácu v neformálnom sektore (práca v tzv. šedej ekonomike alebo dočasné, krátkodobé a sezónne práce napríklad v poľnohospodárstve, stavebníctve, lesníctve a vo verejnoprospešných prácach či príležitostné výpomocné práce pre nerómov v blízkom okolí). Rómovia samotní považujú svoju etnickú príslušnosť za hlavnú prekážku pri hľadaní si zamestnania (84,5%). Podľa respondentov je diskriminácia Rómov na trhu práce široko rozšírená, predovšetkým zo strany súkromných zamestnávateľov, ktorí odmietajú zamestnať Rómov bez udania príčiny alebo s uvedením neadaptability Róma na pracovný režim alebo pre zlé skúsenosti s Rómami. Iným zdrojom dát sú zaznamenané sťažnosti o výskyte diskriminácie na pracovnom trhu. Podľa Zákona č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní bolo ustanovené Slovenské národné stredisko pre ľudské práva (ďalej len „stredisko“) ako hlavný, centrálny orgán, ktorý by mal monitorovať tieto sťažnosti. Okrem strediska monitorujú tieto sťažnosti aj iné orgány, ako napr. Inštitút verejného ochrancu práv, či Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity. Tieto orgány obdržali v roku 2004 – 5 sťažností, ktoré sa týkali diskriminácie v rámci prijímania do zamestnania. Žiadna zo sťažností sa nestala predmetom správneho, alebo súdneho konania, preto aj tento typ informácie zaradiť medzi subjektívne deklarácie diskriminácie. Ďalším zdrojom dát, vypovedajúcim najmä o diskriminačnom potenciáli sú výskumy verejnej mienky, ktoré ukazujú, že na Slovensku sú hlboko zakorenené predsudky a stereotypy o rómskej menšine. Je teda veľmi pravdepodobné, že takéto postoje budú uplatňovať aj zamestnávateľia pri prijímaní do pracovného pomeru. Zamestnávateľia častokrát používajú na posúdenie schopností jednotlivca skupinovú charakteristiku. Pretože získavanie informácií o budúcom výkone jednotlivca je nákladné a často nemožné, zamestnávateľia zovšeobecňujú charakteristiku skupiny pracovníkov na jednotlivca. Možno teda konštatovať, že hoci priame dáta

o výskyte diskriminácie na trhu práce nie sú k dispozícii, tie nepriamo naznačujú, že tento fenomén je v slovenskej spoločnosti značne rozšírený a má veľmi negatívny dopad na životnú úroveň a integračný potenciál príslušníkov rómskej menšiny.

Národné legislatívne dokumenty upravujúce postavenie etnických menšín na trhu práce

Ústava SR garantuje v článku 35 každému právo na prácu. Podľa článku 12 má právo na prácu má každý, bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, vieru a náboženstvo, politické či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Z hľadiska inkorporácie európskych antidiskriminačných smerníc do slovenského právneho systému bolo kľúčovým momentom prijatie Zákona č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon). Zákon bol prijatý dňa 20. mája 2004 a účinnosť nadobudol 1. júla 2004. V oblasti pracovnoprávných vzťahov zákon upravuje uplatňovanie zásady rovnakého zaobchádzania a ustanovuje prostriedky právnej ochrany, ak dôjde k porušeniu tejto zásady. Stanovuje tiež všeobecný rámec pre uplatňovanie zásady rovnakého zaobchádzania (najmä z hľadiska definícií, určenia povinných osôb, rozsahu ochrany a stanovenia právnych prostriedkov nápravy). V oblasti pracovnoprávných a obdobných právnych vzťahov zákon zakazuje diskrimináciu z dôvodu pohlavia, náboženského vyznania alebo viery, rasového pôvodu, národnostného alebo etnického pôvodu, zdravotného postihnutia, veku alebo sexuálnej orientácie. Na špecifický okruh právnych vzťahov aplikuje zákaz diskriminácie aj ustanovenie §112 ods.1 zákona č. 387/1996 Z.z. o zamestnanosti, podľa ktorého: „Zamestnávateľ nesmie zverejňovať ponuky o zamestnaní, ktoré obsahujú akékoľvek obmedzenia a diskrimináciu podľa rasy, farby pleti, jazyka, pohlavia, sociálneho pôvodu, veku, náboženstva, politických alebo iných názorov, politickej príslušnosti, odborovej činnosti, príslušnosti k národnosti alebo k etnickej skupine alebo iného postavenia.“ V roku 2004 bol tiež uvedený do platnosti Zákon

č. 5/2004 Z.z. o službách zamestnanosti. Podľa §50 tohto zákona možno poskytnúť príspevok na zamestnávanie znevýhodneného uchádzača (absolvent školy do 25 rokov, uchádzač nad 50 rokov, dlhodobo nezamestnaný, osamelý občan starajúci sa o dieťa, občan so zdravotným postihnutím). Hoci zákon, ani koncepcia Podpora zamestnávania znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie v podmienkach úradov práce, sociálnych vecí a rodiny v roku 2004, ktorá z neho vychádza, nezvýhodňujú priamo etnické menšiny, veľká časť sociálne vylúčenej rómskej populácie spadá do kategórie znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie, tak ako ju definuje zákon. Aj zákon č. 428/2002 Z.z. o ochrane osobných údajov ochraňuje príslušníkov etnických menšín v tom zmysle, že znemožňuje potenciálnemu zamestnávateľovi pri vstupnom pohovore do zamestnania vyžadovať o uchádzača informáciu o jeho etnickej príslušnosti. Hoci možno konštatovať, že problematika diskriminácie rómskej menšiny na trhu práce je po legislatívnej stránke uspokojivo pokrytá, v praxi zrejme budú mnohé problémy ešte dlho pretrvávať. Aj skúsenosti krajín EÚ ukazujú, že oblasť pracovno-právnych vzťahov je oblasťou, kde sa diskriminácia dokazuje iba veľmi ťažko. Antidiskriminačný zákon síce uplatňuje princíp obráteného dôkazného bremena, predložiť relevantný dôkaz o diskriminácii je však na strane žalobcu. Takéto dôkazy sa získavajú len veľmi ťažko, pretože zamestnávateľ môže uviesť iné, legitímne dôvody neprijatia uchádzača do zamestnaneckého pomeru. Navyše súdny proces nie je oslobodený od súdnych trovou, čo do veľkej miery odrádza tých, ktorí sa stretávajú s diskrimináciou na pracovisku, riešiť tento problém súdnou cestou. Ďalším problémom, ktorý je pretrvávajúci je momentálna neexistencia možnosti riešenia týchto sporov prostredníctvom mediačno-probačných centier, hoci o takejto možnosti sa do budúcnosti uvažuje. Ohrozené skupiny, ktorých sa tento problém týka majú vo všeobecnosti nižšiu úroveň právneho vedomia a častokrát na svoje práva rezignujú, pretože neveria v ich vymožiteľnosť. Navyše, na rozdiel od okolitých krajín, na Slovensku stále chýba pozitívny príklad vyriešeného problému diskriminácie, ktorý by sa stal spúšťačím mechanizmom aj pre iné podnety. V zákone absentuje odkaz na potrebu šírenia informácií o ustanoveniach antidiskriminačného

zákona a ostatných zákonov zakazujúcich diskrimináciu a zakotvujúcich zásadu rovnakého zaobchádzania a na potrebu viesť dialóg s mimovládnyimi organizácií, a tiež, podľa dôvodovej správy, aj reálna vôľa uvoľniť zo štátneho rozpočtu prostriedky na naplnenie cieľov deklarovaných v antidiskriminačnom zákone. Antidiskriminačné opatrenia teda nezaručujú plošne lepšiu obranu proti rasovej diskriminácii pri uchádzaní sa o zamestnanie. V tomto zmysle zákon poskytuje vyššiu ochranu osobám, ktoré sa uchádzajú o nekvalifikovanú prácu. V tomto prípade sú totiž kritériá na prijatie uchádzača veľmi široko definované a zamestnávateľ tak má väčší problém preukázať, že uchádzač mal nevyhovujúcu kvalifikáciu. Čo sa týka vládnych programových dokumentov, možno konštatovať, že problematika znevýhodnenia, marginalizácie etnických menšín na trhu práce je čoraz viac reflektovanou. Diskriminácia, ako kľúčová príčina vysokej nezamestnanosti Rómov je však zohľadnená iba okrajovo. Väčšina vládnych programov sa orientuje najmä na zvýšenie motivácie a aktivizácie rómskej menšiny na trhu práce, čo však predstavuje iba jednu stránku problematiky.

„Good Practices“ krajín EU

Krajiny Európskej únie v riešení tejto problematiky oveľa ďalej ako krajiny strednej Európy. Okrem diskriminácie v prístupe na trh práce, je veľkou oblasťou, na ktorú sa sústreďujú opatrenia aj diskriminácia etnických menšín na trhu práce, ktorá v stredoeurópskom zatiaľ nie je príliš reflektovaným problémom. Hoci v západnej Európe sa diskriminácia menšín na trhu práce týka najmä migrantov, je možné sa poučiť z ich skúseností, úspechov a neúspechov riešenia tejto problematiky. Západoeurópske krajiny, ale aj niektoré krajiny V4 majú isté skúsenosti s afirmatívnou akciou, hoci tá primárne nerieši problém diskriminácie na trhu práce. Bežné sú programy, v rámci ktorých štátny orgán vypíše výberové konanie na získanie štátnej objednávky, pričom jednou z podmienok je zamestnanie určitého podielu dlhodobo nezamestnaných príslušníkov etnickej menšiny. Známý príklad je zo susedného Maďarska, kde v roku 2001 Ministerstvo pre sociálne a rodinné záležitosti spolu s Ministerstvom dopravy a ochrany vodných zdrojov

zverejnilo štátnu objednávku na výkon komunálnych prác. Firmy, ktoré kontrakt získajú musia zamestnať minimálne 30 % dlhodobo nezamestnaných Rómov na dobu minimálne 6 mesiacov. Pri nábore zamestnancov asistovala najmä lokálna rómska samospráva. V rámci tohto projektu bolo zamestnaných 3 000 dlhodobo nezamestnaných. Za zmienku tiež stojí napríklad prípad Francúzska, kde vláda zriadila telefonickú horúcu linku pre obeť diskriminácie na trhu práce. V krajinách západnej Európy sa začína postupne presadzovať pozitívny trend, kedy aj komerčné firmy si začínajú uvedomovať, že diskriminácia vo všeobecnosti, nielen na trhu práce sa veľmi negatívne odráža na spolužití v multietnickej spoločnosti. Treba jednoznačne vyzdvihnúť príklad írkej spoločnosti Jury's Hotel Group, ktorá si uvedomila, že medzi jej zamestnancami z prostredia majority a príslušníkmi etnických menšín narastá bariéra, ktorá vedie k vymedzovaniu sa na „my“ a „oni“. Zvrátiť tento negatívny fenomén sa pokúsilo vedenie spoločnosti prostredníctvom viacerých aktivít, ako napríklad preklad všetkých pokynov, nariadení, atď. do rôznych jazykov, či plagátová kampaň zameraná na elimináciu rasistických a diskriminačných postojov.

Odporúčania:

- oslobodiť jednotlivcov domáhajúcich sa svojich práv vyplývajúcich z porušenia zásady rovnakého zaobchádzania na súde od súdnych poplatkov,
- zaviesť princíp obráteného dôkazného bremena aj v iných než súdnych konaniach, ktoré prichádzajú do úvahy v prípadoch porušenia zásady rovnakého zaobchádzania,
- legislatívne upraviť aj iné, doteraz zákonmi neupravené, formy riešenia sporov v prípadoch porušenia zásady rovnakého zaobchádzania na trhu práce (napr. mediáciu, riešenie prostredníctvom špeciálneho orgánu zriadeného na kontrolu dodržiavania zásady rovnakého zaobchádzania),
- naštartovať efektívnu a cielenú dissemináciu informácií o právach vyplývajúcich z antidiskriminačného zákona medzi subjekty povinné dodržiavať zásadu rovnakého zaobchádzania, medzi ohrozené skupiny, a tiež medzi širšiu verejnosť.

- naštartovať diskusiu o možnosti zriadiť inštitút verejného ochrancu práv špeciálne pre prípady porušenia zásady rovnakého zaobchádzania a zákazu diskriminácie,
- pri zadávaní štátnych zákaziek preferovať subjekty, ktoré pri realizácii zákazky vytvoria pracovné miesta pre dlhodobo nezamestnaných (špeciálne Rómov),
- v organizáciách verejnej správy vytvárať pozitívny príklad pre ostatných zamestnávateľov zamestnávaním znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie,
- venovať špeciálnu pozornosť tzv. viacnásobnej, kumulovanej diskriminácii (napr. rómskych žien, ktoré sú diskriminované tak kvôli svojej etnickej príslušnosti, ako aj kvôli pohlaviu),
- prispôbiť podmienky poskytovania živností tak, aby boli dostupné aj pre príslušníkov marginalizovaných skupín,
- zintenzívniť vzdelávanie pracovníkov prvého kontaktu (zamestnancov v zariadení sociálnych služieb a zamestnancov odborov sociálnych vecí) v oblasti predchádzania a boja s diskrimináciou.

V kontexte dočasných vyrovnávacích opatrení zavedených antidiskriminačným zákonom explicitne zdefinovať Rómov ako špeciálnu kategóriu znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie v rámci zákona o službách zamestnanosti, a umožniť zamestnávateľom získať príspevok na ich zamestnávanie podľa §50 tohto zákona; vo zvýšenej miere propagovať a realizovať možnosti vyplývajúce z tohto zákona. (www.euroactiv.sk)

2.4 Rómovia a voľný čas

Základnou kvalitou rodinného prostredia z hľadiska výchovy k efektívnemu využívaniu voľného času je spôsob života rodiny. V ňom sa odráža vzťah rodičov k najrozmanitejším životným skutočnostiam, javom a činnostiam, predovšetkým vzťah k práci, k majetku, k ľuďom i k svojmu voľnému času. Spôsob života rodiny zahŕňa tiež vzťah rodičov k sebe samým, napríklad k vlastnému rozvoju a seba výchove. Pre životný spôsob

rodiny je rozhodujúce zameranie rodičov k určitým hodnotám a z nich vyplývajúcich cieľov. Stanoviská rodičov sú často dôležité pri nadväzovaní kontaktov detí s mimo rodinnými výchovnými činiteľmi. Vo voľnom čase teda môžu rodičia ovplyvňovať svoje deti dvoma spôsobmi, a to prostredníctvom životného spôsobu rodiny, svojimi postojmi k mimo rodinným aktivitám detí. Súčasťou životného spôsobu rodiny je aj rodinné prostredie. Spoločnosť od rodiny očakáva, že vytvorí prostredie, v ktorom dieťa uplatní svoje záujmy, bude ich ďalej rozvíjať v prospech individuálneho rozvoja. Rodina plní nenahraditeľnú funkciu pri organizovaní a efektívnom využívaní voľného času detí. Je dôležitá pre psychickú rovnováhu človeka a obnovu jeho fyzických síl. Fungujúca rodina je kladným príkladom využívania voľného času. Správne organizovaný voľný čas detí znamená veľkú príležitosť na správne výchovné pôsobenie. Rómskemu dieťaťu sú prisudzované rovnaké práva ako dospelým. Trávi s nimi veľa času, pričom sa navzájom podporujú a chránia. Neuvedomene preberá ich vzorce správania. Žije vo veľkopočetnej rodine, obklopené niekoľkými generáciami. Rómski rodičia dieťa často izolujú od nepriateľského „gadžovského“ sveta v snahe ochrániť ho. Dieťa sa môže hrať, či pohybovať len v blízkosti svojej komunity. Vždy tak, aby o tom rodičia vedeli. Deti, aj dospelí, každému tykajú – je to ich gesto prijatia a rovnocennej pozície. V rómskej rodine sú vytvorené silné citové väzby, ale napriek tomu rodičia nevenujú dieťaťu dostatočnú pozornosť. Nerozprávajú s ním o veciach, ktoré by ho zaujímali, nekupujú mu hračky, knižky, chýba pomoc vo vzdelávaní. Deťom je prenechávaná veľká voľnosť, nie sú vedené k disciplíne. Tieto deti nevedia, že im niečo chýba, pokiaľ sa s tým nestretnú priamo – napr. nechýba im kniha, pretože žiadnu vo svojom okolí nevidia. Každý člen komunity je do určitého obdobia dieťaťom a potom rovno dospelým. V očiach komunity sa dospelými stávajú hneď po skončení základnej školy. Očakáva sa, že sa začnú starať o ďalších členov komunity. Dievča odbremeňuje matku od jej povinností a chlapec zastáva časť úlohy otca. V praxi to znamená, že obdobie tínedžerstva sa u nich zužuje na vek medzi 10-14 rokov. Takže v čase, keď majorita hovorí o prvých tínedžeroch, rómski tínedžeri sú už takmer mladými dospelými. Fungujúca rodina je kladným príkladom

využívania voľného času. Využiť voľný čas a naučiť dieťa, ako ho vyplňať, je veľmi dôležitá úloha pri formovaní jeho osobnosti. Preto treba v prvom rade brať do úvahy aj tieto skutočnosti pri riešení rómskeho problému. Ak rodič nejaví záujem, kde a s kým trávi voľný čas jeho dieťa, je to vážny problém, ktorý môže zapríčiniť zlé smerovanie dieťaťa. (Liégeois 1995)

S pojmom – voľný čas sa stretávame nielen v odbornej literatúre, ale aj na stránkach dennej tlače, či v televíznych alebo aj rozhlasových programoch. Zhodujeme sa s viacerými autormi, ktorí považujú voľný čas za čas oddychu, relaxu a pohody, ktorý nám zostáva po splnení pracovných, či školských povinností. Voľný čas je potrebný nielen pre dieťa, ale aj pre dospelého. Sociológia sa na voľný čas pozerá ako na symbol veku, profesie, spoločenského úspechu, či vzdelania. Psychológia ho poníma ako jeden zo spôsobov prežívania reality. Z pedagogického hľadiska sa rozlišuje výchova pre voľný čas a výchova vo voľnom čase. (Šerák, 2009)

Obrázok 13 – Trávenie voľného času detí z Orechovho dvora v Nitre

Pri charakteristike voľného času sa vychádza z toho, že človek predstavuje jednotu pracovnej a voľnočasovej aktivity. Z toho dôvodu sa pracovný a voľný čas nedá mechanicky oddeliť, musí sa vzájomne skúmať ako jednotu. Voľný čas sa dá chápať pozitívne, ale aj negatívne. Z pozitívneho hľadiska sa voľný čas chápe ako slobodný čas potrebný pre uskutočnenie potrieb človeka, pričom si s ním sám disponuje. Z negatívneho hľadiska voľný čas predstavuje „zostatkovú časovú hodnotu po splnení všetkých pracovných (študijných), sociálnych povinností a biologických potrieb“ (Kominarec, 2003, s. 19).

Kategória voľného času nie je tak ľahko definovateľná ako sa na prvý pohľad môže zdať. Podľa určitých sociológov je ponímaný ako podiel času každého jednotlivca, iní ho považujú za kvalitu zážitku bez ohraničenia presným časom. (Tamášová, 2006)

Voľný čas predstavuje a tvorí oblasť ľudského života, podporuje radosť z voľby, miesto pre tvorivosť, uspokojenie potrieb, radosť, spokojnosť. Je jeden z najpodstatnejších zdrojov osobnostného, spoločenského a ekonomického rozvoja, pričom prispieva aj ku kvalite života, pričom je potrebný pre naše zdravie a pohodu. Voľný čas vytvára aj príležitosti, ktoré umožňujú jednotlivcom a skupinám vybrať si činnosti a skúsenosti zodpovedajúce ich potrebám, záujmom i hodnotám. Tak isto sa považuje za základné ľudské právo, ktoré sa človeku nesmie odopierať. Voľný čas je súčasťou našich životných cieľov. Jeho rozvoj nám pomáha zaisťovať potrebné životné podmienky, či už je to bezpečnosť, bývanie, finančné zdroje, stravovanie a iné. Je známe, že voľný čas je potrebný pre jedinca na dosiahnutie telesnej, psychickej a sociálnej pohody, pôsobí proti stresu, núde, nedostatku pohybu. (Kominarec, 2003)

Kratochvílová (2010) sa k voľnému času vyjadruje ako ku špecifickej a dôležitej súčasti života detí i dospelých. Voľný čas je príbuzný človeku v každom veku. Predstavuje čas oddychu, spoločenského stretnutia, rekreácie, uvoľnenia, zotavenia fyzických i psychických síl. Je to čas, ktorí si organizuje človek sám, podľa vlastných potrieb, túžob, hodnôt a aspirácií.

Voľný čas podľa Hofbauera (2004, s. 13) znamená, „čas, keď človek nevykonáva činnosť pod tlakom záväzkov, ktoré vyplývajú z jeho sociálnych rolí a nutnosti zachovať a rozvíjať svoj život.“

Pávková (2002) definuje voľný čas cez činnosti detí, ktoré do neho nepatria ako napríklad:

- ⇒ vyučovanie a činnosti s ním súvisiace,
- ⇒ starostlivosť o zovňajšok a osobné veci,
- ⇒ povinnosti v domácnosti.

Súčasní odborníci, ktorí sa zaoberajú problematikou voľného času, vymedzujú voľný čas podobne v týchto dimenziách. Na jednej strane ide o aktivity, ktoré človek vykonáva na základe svojej slobodnej vôle. Na strane druhej tieto aktivity stoja v opozícii k povinnostiam súvisiacich s prácou či rodinou. Tamášová (2006, s. 98) upozorňuje, že kategóriu voľný čas nie je možné ľahko definovať. „Niektorí sociológovia ho považujú za určitý podiel času každého jednotlivca, iní za kvalitu zážitku, ktorý nie je ohraňovaný presným časom. Do voľného času sa môžu zahrnúť činnosti ako športové hry, umenie, literatúra, kultúra, masmédiá, dobrovoľné aktivity, profesionálne rekreačné aktivity, hobby atď.“

Do voľného času možno tiež zahrnúť odpočinok, rekreáciu, zábavu, záujmové činnosti, záujmové vzdelanie, dobrovoľnú spoločensky prospešnú činnosť i časové straty, ktoré sú s týmito činnosťami spojené. Naopak do voľného času mládeže nezahrňujeme výučbu a činnosť s tým súvisiacu, povinnosti súvisiace s rodinou, domácnosťou, činnosti zabezpečujúce základné životné potreby – priestor na jedlo, pitie, osobnú hygienu. (Pávková a kol., 2002) Myslíme si, že práve zábava je forma voľného času, ktorá je typická pre Rómov, čo vyplýva z ich temperamentu a povahových čŕt. A nakoniec aj rómska hudba má svoje opodstatnenie a čaro.

Na základe toho môžeme povedať, že do voľného času patrí množstvo aktivít, činností, či už záujmových, spoločenských alebo dobrovoľných, ktoré nám prinášajú potešenie, radosť, slobodu. Výučba v škole, písanie domácich úloh ako i celková príprava na štúdium, rodinné povinnosti a biologické potreby do voľného času nezahrňame. Voľný čas je teda

„čas voľnosti a slobody, ktorý má jednotlivec mimo svojich povinností (pracovných, študijných a iných) na sebavyjadrenie a sebarealizáciu podľa vlastných potrieb a záujmov“ (Kratochvílová, 2010, s. 21). Alebo inak je to „čas, keď človek nevykonáva činnosti pod tlakom záväzkov, ktoré vyplývajú z jeho sociálnych rolí a nutnosti zachovať a rozvíjať svoj život“ (Hofbauer, 2004, s. 13).

Voľný čas mládeže je z hľadiska času ohraničený úsekom dňa medzi školskými a inými povinnosťami žiaka, v ktorom má priestor pre seba. Spôsob trávenia voľného času by mal byť slobodným rozhodnutím. Rozsah voľného času u študujúcej mládeže je teda rozdielny. Rovnako aj sloboda pri rozhodovaní je podmienená nielen podmienkami, ktoré utvárajú možnosti voľby, ale aj výchovou rodičov, vychovávateľov a inými dospelými, ktorí sú zodpovední za výchovu dieťaťa. (Kratochvílová, 2010)

Práve výchova zo strany dospelých je dôležitá pri utváraní aktivít voľného času. Výchovné pôsobenie má dosah na formovanie takých činností, ktoré majú svoju podstatu, zmysel a toto pôsobenie sa hlavne v súvislosti s mládežou môže kladne odraziť v spôsobe trávenia voľného času i v dospelosti. V školskom roku 2013/2014 komunitné centrum v lokalite Orechov dvor v Nitre navštevovalo 50 rómskych detí spolu s ich rodičmi. Má to pozitívny dopad na formovanie osobnosti dieťaťa. Tu vidieť aj snahu rodičov o vzájomnú spoluprácu, čo má tiež pozitívny dopad.

Je dôležité uvedomiť si, že pre deti, mládež, voľný čas znamená dlhodobú perspektívu života a výchovy, spôsob a šancu na rozvoj a sebarealizáciu. Umožňuje, aby každý mladý človek poznával, ako k svojmu voľnému času zodpovedne pristupovať nielen v detskom veku, ale aj v dospelosti. (Hájek a kol., 2008)

Z vyššie uvedených definícií možno povedať, že voľný čas má byť časom slobodným. Činnosti, ktoré spadajú do voľného času človek nemá vykonávať pod tlakom, ale na základe svojej vlastnej potreby a záujmov. Ide o aktivity, pri ktorých si človek oddýchne, zabaví sa, ale môže pri nich rozvíjať i svoje schopnosti a zručnosti. Dôležité hlavne v období detstva a mladosti je výchovné pôsobenie dospelých vo sfére voľného času. To by

malo zabezpečiť, aby deti a mládež trávili svoj voľný čas aktívne, zmysluplne, plnohodnotne, čo sa odrazí i vo využívaní voľného času v dospelosti.

Kultúrno-osvetová práca a aktívne využívanie voľného času sa osobitne týka rómskej sociéty, nakoľko dnes Rómovia žijú na nízkej sociálnej úrovni, vysoký počet rómskych občanov je nezamestnaných, z toho vyplýva, že majú nedostatok voľného času. Práve pre túto skupinu rómskych občanov je potrebné pripravovať vzdelávacie programy, ktoré by im zabezpečovali vyššiu kvalifikáciu a možnosť uplatniť sa na trhu práce. Klubová činnosť úzko súvisí so záujmovou umeleckou tvorivosťou. Obsahovou orientáciou klubov môže byť umelecká, vzdelávacia, spoločenská, zberateľská činnosť. Práve klubová práca ponúka možnosť utvárania klubov pre rómske deti i dospelých špecificky vyhranenú záujmovú činnosť. (Seman, Lehoczka, 1997)

Myslíme si, že voľný čas má dôležitú úlohu v živote človeka. Má dôležité poslanie, a to zabezpečenie oddychu, odreagovania a zábavy pre deti a mládež, a tak isto aj pre dospelých. Hofbauer (2004) poukazuje na tri základné funkcie voľného času. Prvá funkcia spočíva v odpočinku, pri ktorom si človek regeneruje svoje pracovné sily. Po odpočinku nasleduje zábava, počas ktorej človek regeneruje svoje duševné zdravie. V poslednom rade ide o rozvoj osobnosti, kedy sa človek podieľa na budovaní kultúrnych hodnôt. (Hofbauer, 2004). Ďalšie funkcie vymedzuje Kratochvílová (2010):

- **Zdravotno-hygienická funkcia** – spočíva v kompenzácií zátiaženosti študentov z výučby v škole a iných povinností, či už rodinných alebo školských. Mladý človek by mal mať primeraný rozsah voľného času zahrňujúci odpočinok, uvoľnenie, počúvanie hudby, hry, stretnutia s priateľmi.
- **Seberealizačná funkcia** – vyžaduje si najmä vytváranie podmienok uspokojujúce potreby, záujmy, schopnosti v záujmovej činnosti podľa osobného výberu. Dôležité je uvedomenie si toho, že uspokojovanie potrieb v rôznych aktivitách môže mať pozitívny, ale i negatívny charakter.
- **Formatívno-výchovná funkcia** – spočíva v cieľavedomom vytváraní možností, príležitostí na ovplyvňovanie formovania, výchovu,

rozvoj osobnosti, a tak isto aj vo vytváraní motivácie, tvorivosti, schopnosti, či spomínaných potrieb a záujmov.

- **Socializačná funkcia** – požaduje vytváranie podmienok pre široké rovesnícke skupiny a iné sociálne kontakty. Základom je aj vytváranie vzťahov poskytujúce príležitosti pre osvojenie spoločenských noriem a vzorov správania.
- **Preventívna funkcia** – jej základom je vytváranie rozličných príležitostí na hodnotné využívanie voľnočasových aktivít v záujmovej či inej činnosti. Voľný čas je významnou súčasťou človeka, pre ktorého plní dôležité funkcie.

Funkcie môžeme vymedziť v zmysle jeho významu alebo významov pre jednotlivca a spoločnosť. Niektoré funkcie sú základné a vychádzajú zo samotnej podstaty a prvého zmyslu voľného času. Ďalšie funkcie sa postupne vynárajú a objavujú v závislosti od spoločenských podmienok v dôsledku doby a spoločenského života. (Kratochvílová, 2004) V súvislosti s danými funkciami je potrebné povšimnúť si i podstatu aktivít vo voľnom čase v spoločenskom systéme, práve preto lebo, „vo sfére voľného času sú naštartované spoločenské inovácie, ktoré spočiatku narážajú na bariéry rigidity spoločenských a ekonomických inštitúcií. Spoločnosť si uvedomuje túto funkciu voľného času pre svoj rozvoj a vytváraním podmienok sa usiluje o optimálne naplňovanie tejto spoločenskej funkcie voľného času.“ (Sak – Saková, 2004, s. 59)

Voľný čas je neodmysliteľnou súčasťou života každého jednotlivca. Nesie v sebe obrovský význam a dosah a z toho plynú aj jeho dôležité funkcie pre človeka a spoločnosť. V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s uvádzaním rôznych funkcií voľného času. Hofbauer si všíma tri základné funkcie voľného času. Prvou funkciou je odpočinok, pri ktorom si jedinec regeneruje pracovné sily. Nasleduje zábava, v ktorej môže jedinec nájsť regeneráciu duševného zdravia a v neposlednom rade je to rozvoj osobnosti, kedy sa jedinec podieľa na vytváraní kultúrnych hodnôt. (Hofbauer, 2004)

Najmä spoločenská zábava v rámci voľného času poskytuje oddych a zábavu. U Rómov sú obľúbené predovšetkým discotéky. Ako ďalšie

podujatie tohto typu možno uviesť aj spoločenské plesy, ktoré v poslednej dobe organizujú rómske občianske združenia a rómski podnikatelia. Aj v spomínanej lokalite Orechov dvor v Nitre obľubujú rómske ženy najmä rómsku hudbu a tanec. Rómski muži skôr pasívne oddychujú pri sledovaní televíznych programov. Myslíme si, že aj pasívne využívanie foriem voľného času má pozitívny dopad, ako predchádzať sociálno – patologickým javom.

Masariková a Masarik (2002) uvádzajú, že v snahe predchádzať nežiaducemu správaniu sa rozpracovávajú rôzne programy prevencie, ktoré sa chápu v troch rovinách:

1. Primárna prevencia – je určená všetkým ľuďom bez rozdielu a je zameraná na skúmanie príčin drogovej závislosti, kriminality i na dôsledky týchto javov.
2. Sekundárna prevencia – je zameraná už nie na celú populáciu, ale na rizikové skupiny a jednotlivcov, u ktorých je predpoklad, že sa stanú nositeľmi protispoločenskej činnosti.
3. Terciárna prevencia – predstavuje liečenie, resocializáciu s cieľom zabrániť recidíve.

Funkcie voľného času majú zabezpečiť deťom a mládeži oddych, odreagovanie, zábavu po skončení školy a iných povinnostiach. Voľný čas je takisto zameraný na rozvíjanie záujmov, schopností, zručností, na formovanie osobnosti a jeho úlohou je i poskytovanie príležitostí na osvojovanie si spoločenských hodnôt a noriem. Dôležitou funkciou je prevencia, ktorá má zabezpečiť vhodné trávenie voľného času, a tak predchádzať nežiaducemu správaniu.

Sak a Saková (2004) okrem relaxačnej, rekreačnej a rozvojovej funkcií voľného času dopĺňajú, že voľnočasové aktivity plnia aj mnoho funkcií v spoločenskom systéme. Podľa nich „práve vo sfére voľného času sú naštartované spoločenské inovácie, ktoré spočiatku narážajú na bariéry rigidity spoločenských a ekonomických inštitúcií. Spoločnosť si uvedomuje túto funkciu voľného času pre svoj rozvoj a vytváraním podmienok usiluje o optimálne naplňovanie tejto spoločenskej funkcie voľného času.“ (Sak – Saková, 2004, s. 59)

Oblasť voľného času je rýchlo rozvíjajúcou sa kategóriou. V spoločnosti sa stále objavujú nové formy trávenia voľného času, ktoré na začiatku spoločnosť mnohokrát vníma rezervovane. Avšak tým, že sa tieto aktivity dostávajú do centra pozornosti viacerých ľudí, je potrebné, aby spoločnosť vytvárala podmienky aj pre takéto inovatívne spôsoby trávenia voľného času. Otvorenosť spoločnosti k novým formám voľného času je dôležitá ako pre jedinca, tak i pre samotný rozvoj spoločnosti. Novou inovatívnou formou najmä v komunitných centrách je práca s literatúrou. Pre Rómov sa pripravujú besedy s autormi rómskej literatúry, autogramiády, prehliadky umeleckého prednesu poézie a prózy v slovenskom a rómskom jazyku. Myslíme si, že aj táto cesta edukácie poukazuje na pozitívne vzory v rómskom spoločenstve.

Charta výchovy pre voľný čas (World Leisure and Recreation Assosiaton), sa k pojmu vyjadruje nasledovne: voľný čas predstavuje špecifickú oblasť ľudského života, prinášajúcu človeku osobitný prospech: radosť zo slobody, priestor pre tvorivosť, uspokojenie, radosť, potešenie a šťastie. Predstavuje jeden z najdôležitejších zdrojov osobnostného, spoločenského, ekonomického rozvoja a významne prispieva ku kvalite života človeka. Podporuje celkové zdravie a pohodu, ponúka rad príležitostí umožňujúcich výber činností a skúseností zodpovedajúcich potrebám, záujmom a hodnotám ľudí. Je základným ľudským právom a nikomu nesmie byť upieraný na základe veku, pohlavia, rasy, náboženstva, zdravotného stavu, postihnutia a ekonomického zabezpečenia. (Kratochvílová, 2004)

Vychádzajúc z uvedených definícií môžeme kapacitu času rozdeliť nasledovne (Masariková, Masarik, 2002):

1. **sféra povinností** – povinná práca, povinná školská dochádzka
2. **rozsírená sféra povinností** – uspokojenie biologických, psychických a sociálnych potrieb
3. **sféra voľného času** – rekreácia, relaxácia, regenerácia, záujmová činnosť, dobrovoľná činnosť, seba výchova, sebarealizácia, zábava a rozptýlenie.

Zvyčajne sa o voľnom čase hovorí len v protiklade s prácou alebo štúdiom, takže sa o ňom uvažuje predovšetkým u starších detí a dospelých. V skutočnosti oblasť voľného času je aktuálnou témou už od ranného detstva v súvislosti s hrou v pravom slova zmysle. Spočiatku je vlastne dominantnou sférou aktivít a postupne ustupuje v prospech ostatných. (Határ, Paška, Perhács a kol., 2000)

Voľný čas sa realizuje prostredníctvom aktivít, ktoré vykonávame. Tieto aktivity majú rozličné zameranie. Každý jedinec vo svojom voľnom čase sa zameriava na to, čo má rád, čo preferuje, a nie vždy sa to zhoduje s aktivitami tých druhých. Pri výbere aktivity vo svojom voľnom čase je dôležitý záujem jednotlivca. K záujmu sa vyjadruje aj Hájek a kol. (2008, s. 164), ktorý vymedzuje tento termín ako „relatívne stále zameranie osobnosti. Zaujímavému predmetu alebo činnosti prikladá jedinec zvláštnu hodnotu, a preto je vedený snahou po aktívnom styku s ním, pretože mu prináša kladné citové naladenie a uspokojenie.“

Rozlišuje aktívne záujmy, pri ktorých jedinec sám produkuje hodnoty a prejavuje záujem o aktivity. Ďalej spomína receptívne záujmy, pri ktorých je podstatná aktivita redukujúca sa na vnímanie predmetu záujmu. Tieto záujmy rozdeľuje na žiadúce, ktoré vedú k žiadúcemu spoločenskému rozvoju osobnosti jedinca a aj jeho vlôh. No sú tu aj záujmy, ktoré porušujú spoločensky platné normy, ktoré predstavujú práve tie nežiadúce záujmy. (Hájek a kol., 2008)

Duffková (2007) sa zaoberá aktivitami voľného času. Aktivity rozdeľuje na:

⇒ **Kultúrne aktivity vo voľnom čase** – tie sa členia na receptívne, na základe ktorých jedinec získava kultúrne hodnoty. Perceptívne predstavujú aktivity s umelecko kreatívnym charakterom, pri ktorých je dôležité samovytvárание kultúrnych hodnôt (spev, maľovanie).

⇒ **Športové aktivity vo voľnom čase** – tie sa členia na aktívne, ktoré predstavujú vykonávanie daného druhu športu. Pasívne sledovanie športu a nezapájanie jedinca do danej aktivity predstavuje negatívnu činnosť.

⇒ **Rekreačné a cestovateľské aktivity vo voľnom čase** – dosť často sa spájajú so športovými aktivitami, no práve rekreačné a cestovateľské

aktivity predstavujú najmä hobby vo forme záhradkárčenia, zbierania húb, lovenia rýb.

⇒ **Hobby a manuálne aktivity** – ide o rôzne činnosti, ktoré sa vykonávajú na základe špecifického záujmu jedinca, ktorý má silný citový vzťah k týmto aktivitám a do istej miery je aj odborníkom v tejto činnosti ako napríklad modelárstvo či zberateľstvo.

⇒ **Vzdelávacie aktivity vo voľnom čase** – zahrňujú aktivity od individuálneho sebvzdelávania až po krúžky, spolky, stretnutia na prednáškach.

⇒ **Sociálne aktivity vo voľnom čase** – spočívajú v rozvíjaní sociálnych kontaktov, sociálnych interakcií s priateľmi a rodinou.

⇒ **Verejné aktivity vo voľnom čase** – predstavujú aktivity, ktoré súvisia so zapojením človeka do verejných záležitostí, do ktorých spadajú rôzne vystúpenia, demonštrácie, akcie. Uvedené aktivity voľného času sú typické i pre Rómov.

Práve sociálne a verejné aktivity sa organizujú aj v lokalite Orechov dvor v Nitre. Uvádzame niekoľko príkladov úspešných realizácii podujatí a akcií pre deti a mládež.

1. Pri príležitosti MDD sa dňa 5.6.2014 v podaní divadelného súboru Svetielko, ktoré pôsobí pri Materskom centre Klokanček pripravilo pre škôlkarov a žiakov 0-tého ročníka v Komunitnom centre na Orechovom dvore v Nitre bábkové divadlo „O psíčkovi a mačičke – ako spolu gazdovali“. Na predstavení sa zúčastnilo asi 20 detí. Dňa 15.5.2014 sa v Komunitnom centre na Orechovom dvore v Nitre uskutočnilo posedenie s mamičkami pri príležitosti Dňa matiek. Rehoľné sestry nacvičili s deťmi zábavný program – pásmo piesní a básničiek, v rámci voľnočasových aktivít vyrobili deti pre svoje matky ozdobné vázičky aj s kvetmi a na stretnutí podávali aj malé občerstvenie. Stretnutie ukončili modlitbovou májovou pobožnosťou pri soche Panny Márie. Týmto programom chceli deti poďakovať svojim mamám za ich starostlivosť, ktorú im venujú. Na stretnutí sa zúčastnilo asi 15 žien – matiek z Orechovho dvora.

2. Dňa 8.4.2014 sa na Orechovom dvore v Nitre uskutočnil kultúrno-zábavný program pri príležitosti Dňa Rómov. Terénni sociálni pracovníci v spolupráci s rehoľnými sestrami z Komunitného centra na Orechovom dvore pripravili pre deti 10 rôznych športovo zábavných úloh. Deti spolu so svojimi rodičmi veľmi dobre zvládli jazdu s fúrikom, skákanie vo vreci, obhrýzanie jabĺčka na šnúrke, hádzanie loptičky do vedra, či rôzne vedomostné úlohy. Za každú splnenú úlohu získali pečiatku na svoju kartičku. V cieľi ich potom čakala sladká odmena. Je potešiteľné, že k príjemnej atmosfére stretnutia prispeli aj študenti sociálnej a misijnej práce z UKF v Nitre. Na programe sa zúčastnilo asi 60 detí. (Interný materiál MsÚ Nitra, 2014)

Voľný čas je prezentovaný aktivitám, činnosťami, ktoré počas tohto času vykonávame. Voľnočasové aktivity môžu mať rôzne zameranie, čo je dané tým, že každý jedinec vykonáva rád počas svojho voľného času niečo iné. Základom všetkých voľnočasových aktivít sú činnosti založené na záujme. Hájek termín záujem vymedzuje ako „relatívne stále zameranie osobnosti. Zaujímavému predmetu alebo činnosti prikladá jedinec zvláštnu hodnotu, a preto je vedení snahou po aktívnom styku s ním, pretože mu prináša kladné citové naladenie a uspokojenie.“ (Hájek a kol., 2008, s. 164) Záujmy rozlišujeme na základe úrovne činnosti, časového trvania, koncentrácie, spoločenskej hodnoty a podľa obsahu. (Hájek a kol, 2008)

Podľa úrovne činnosti rozlišujeme:

- aktívne (produktívne) záujmy – tie záujmy, pri ktorých jedinec sám vyvíja činnosť, produkuje hodnoty, aktívne sa zaujíma o predmet svojho záujmu (hrá futbal, kreslí, spieva a pod.)
- receptívne záujmy – také záujmy, pri ktorých sa aktivita redukuje na vnímanie predmetu záujmu (sledovanie filmu, fankluby a pod). U záujmov tohto druhu je riziko pasivity a konzumu.

Podľa spoločenských noriem rozlišujeme:

A. žiaduce záujmy – chápeme ich aj ako hodnotné. Ide o spoločensky ovplyvňovanú záujmovú činnosť, ktorá vedie k spoločensky žiaducemu rozvoju osobnosti, talentu a pod.

B. nežiaduce záujmy – záujmy, ktoré porušujú platné spoločenské normy. Nájdeme ich vo voľnom čase, ktorý nie je naplnený záujmom a má tendenciu k protispoločenskému správaniu.

Na základe intenzity záujmu rozlišujeme záujmy hlboké a povrchné. Iné rozlíšenie sa ponúka z hľadiska trvania záujmov, kde hovoríme o krátkodobých, dočasných, prechodných a naopak trvalých záujmoch. Z hľadiska stupňa koncentrácie na predmet záujmu možno rozlíšiť záujmy jednostranné a mnohostranné. Z pohľadu obsahu záujmu môžeme záujmové činnosti rozdeliť do záujmových oblastí, avšak presná hranica medzi jednotlivými oblasťami nie je. Hájek rozlišuje tieto záujmové oblasti: manuálna činnosť, technická činnosť, prírodovedná záujmová činnosť, esteticko-výchovná činnosť, telovýchova a šport, turistika, spoločenskovedná záujmová činnosť, činnosť spojená s PC. (Hájek a kol., 2008)

Iní autori ponúkajú takéto oblasti záujmových činností: spoločenskovedné činnosti, kultúrno-umelecké činnosti, prírodno-ekologické činnosti, pracovno-technické činnosti, telovýchovné činnosti, športové a turistické činnosti. (Masariková – Masarik, 2002)

Ponúka sa mnoho oblastí voľnočasových aktivít, v ktorých sa môžu jedinci nájsť. Každý človek preferuje inú oblasť činností, čo závisí i od samotnej osobnosti človeka, jeho schopností a zručností ako i jeho zameranosti na predmet záujmu. Je dôležité uvedomiť si i to, že voľnočasové aktivity majú i rôznu mieru organizovanosti, usporiadanosti a pravidelnosti. V zásade prebieha trávenie voľného času dvoma spôsobmi, a to buď:

- 1 spontánne – pri spontánných voľnočasových aktivitách si jedinec sám alebo v rámci neformálnej skupiny volí a usporadúva vybranú aktivitu (Slepičková, 2005)
- 2 organizované – organizovaná forma znamená určitú ponuku voľnočasových aktivít zo strany formálnych organizácií. Jedinec alebo

skupina môže využiť túto ponuku, pokiaľ vyhovuje jedincovým potrebám, záujmom a ktorú si zvolí slobodne. (Slepičková, 2005) Organizovaná forma trávenia voľného času má mnohé výhody. Zabezpečuje, aby mladí jedinci prechádzajú sociálnym dospievaním trávili svoj čas kvalitne. Takto pripravený a strávený voľný čas má pozitívne dopady, pretože pôsobí ako najefektívnejšia prevencia sociálnej deviácie. (Sak-Saková, 2004)

Z hľadiska organizovanosti voľného času sa spontánne aktivity odohrávajú zväčša na ihrisku, v parku a pod., pričom nie sú ohraničené časom. Tým, že takéto aktivity nie sú pod dohľadom odborníka môžu mať často protispoločenský charakter. Z hľadiska zmysluplného, kvalitného trávenia voľného času mládeže má pozitívny vplyv na jedincov práve organizovaná forma. Väčšinou je takáto aktivita vedená odborníkom, ktorý má výchovné pôsobenie na účastníka. V súčasnosti najmä v rómskych komunitných centrách môžeme vidieť možnosti využívania týchto foriem, či pre mládež, ale aj dospelých. Kratochvílová (2004) člení organizačné formy činností do skupín:

1. Organizačné formy podľa počtu účastníkov
 - hromadné formy – predstavujú spoločnú činnosť väčšej skupiny
 - skupinové formy – predstavujú činnosť skupiny so spoločnými záujmami
 - individuálne formy – predstavujú individuálnu prácu s jedincom
 - zmiešané formy – predstavujú kombináciu predchádzajúcich foriem výchovy.

V lokalite Orechov dvor v Nitre sa osvedčili tieto skupinové formy:

1. Organizačné formy podľa času, dĺžky trvania
 - formy pravidelnej činnosti – pravidelné stretnutia predovšetkým dlhodobej činnosti
 - formy príležitostnej činnosti – nepravidelné, krátkodobé, príležitostné činnosti. Môžeme konštatovať, že v lokalite Orechov dvor

v Nitre sa osvedčili a zaviedli formy pravidelnej činnosti, a to najmä vzdelávacieho charakteru.

2. Organizačné formy výchovy podľa zamerania obsahu, druhu činnosti
 - pravidelné činnosti – najmä záujmové útvary rozličného zamerania
 - príležitostné činnosti – sú to organizované podujatia zamerané na vybranú oblasť činnosti napr. Deň matiek.
3. Organizačné formy podľa druhu aktivity
 - pasívne formy – kde sa jedinec zúčastňuje ako divák, poslucháč
 - aktívne a tvorivé formy – dávajú možnosti aktívnej účasti vlastného podielu na činnosti
4. Organizačné formy podľa výchovy a podľa stupňa organizovanosti
 - s pevnou organizáciou činnosti a stabilným zaužívaným programom, postupmi činností, ktoré využívajú menej tvoriví a neskúsení pracovníci so sklonom k autoritatívnej výchove, tieto formy vedú až k zániku záujmového útvaru
 - s voľnejšou organizáciou s priestorom a možnosťami pre spontánne aktivity uplatňujú v praxi tvorivejší a skúsenejší pracovníci, pozitívne vplývajú na rozvoj prirodzených záujmov, spontánnu aktivitu a tvorivosť. Pri praktickom využívaní môžeme uplatňovať rozličné kombinácie a variácie foriem činností, ktoré sa často vzájomne prelínajú a dopĺňajú. Aj tieto formy sa uplatňujú v lokalite Orechov dvor v Nitre, najmä v komunitnom centre sa realizujú rôzne druhy poradenskej činnosti, a to najmä z radov odborníkov z pomáhajúcich profesií, čím vplývajú pozitívne na mládež, ale aj dospelých.

Na voľný čas mládeže možno pozeráť z dvoch hľadísk. Na jednej strane môže byť voľný čas prvkom pozitívneho formovania osobnosti, môže rozvíjať individualitu, záujmy, môže prispieť k aktívnemu a hodnotnému osobnému či spoločenskému životu. Na druhej strane sa môže takisto podieľať na deformovaní osobnosti mladého človeka a negatívne trávenie voľného času môže viesť k pasivite, asociálnym či protispoločenským činom. (Jurkovičová, 2010) Kraus poukazuje na to, že „prevažná časť mládeže

voľný čas má, chce i mohla by, ale nevedia ho využiť. Nevedia sa orientovať v ponukách, sú bezradní ako s časom naložiť, chýbajú potrebné informácie i zručnosti. Tým sa však otvára priestor pre nudu a asociálne činnosti.“ (Kraus, 2004, s. 62)

Problém v oblasti nežiaduceho spôsobu trávenia voľného času je v tom, že aj napriek tomu, že objem voľného času oproti minulosti neustále narastá, mladí ľudia tento čas nevedia správne využívať. Mládež v takomto prípade koná asociálne, protispoločensky. V širokej spoločnosti považujeme najzávažnejšie riziká alkohol, drogy a gamblérstvo, čo nám potvrdil aj výskum na Orechovom dvore v Nitre, kde Rómovia voľný čas majú, ale nevedia ho efektívne využiť. Rodičia ani ich deti sa neorientujú v ponukách, chýbajú im základné zručnosti a potrebné informácie. Trávenie voľného času v tejto osade je neefektívne a v niektorých prípadoch dokonca nežiaduce. Rómske deti, ktoré sa zúčastnili skupinovej diskusie boli vo veku od 12 do 16 rokov a všetci chlapci majú skúsenosti s hraním kariet o peniaze či fajčením.

Obrázok 14 – Zdevastované futbalové ihrisko na Orechovom dvore v Nitre

Vychádzajúc z teoretických poznatkov o trávení voľného času môžeme trávenie voľného času Rómov z Orechovho dvora v Nitre zaradiť ako skupinové, pravidelné, s voľnou organizáciou. Hoci trávenie voľného času na Orechovom dvore môžeme zaradiť medzi sociálne aktivity spočívajúce v rozvíjaní sociálnych kontaktov a sociálnych interakcií s priateľmi a rodinou, je veľmi dôležité intenzívne sa venovať vedeniu Rómov k plnohodnotným formám trávenia voľného času. Obzvlášť pre deti v mladšom veku, o čo sa svojim aktivitami snažia rehoľné sestry, ktoré organizujú tábory a výlety pre deti z nultého ročníka. Vzhľadom na kapacitné dôvody sa však tento spôsob trávenia voľného času podarí zrealizovať len pre časť detí.

Ako sme už spomínali, z výskumu realizovaného na Orechovom dvore v Nitre vyplýva, že Rómovia trávia voľný čas nežiadúco. Nasledujúci obrázok ponúka zoznam najčastejších odpovedí na otázku, čo robia vo svojom voľnom čase.

najstaršia generácia	• zabávali sa • tancovali • spievali
stredná generácia	• pijú kávu • sedia na dvore • fajčia
najmladšia generácia	• hrajú karty • fajčia • hrajú futbal

Obrázok 15 – Činnosti trávenia voľného času na Orechovom dvore v Nitre

Práve preto, že už najmladšia generácia sa dennodenne stretáva s hraním kariet je dôležité hovoriť o nežiaducom trávení voľného času akým rozhodne je patologické hráčstvo alebo inak gambling. Na rozdiel od alkoholu alebo marihuany nedochádza k priamemu poškodzovaniu zdravia nejakou látkou, i keď v prípade psychiky sú následky často podobné. Objavujú sa

psychické problémy ako tieseň, obava, strach z veriteľov, ale často i začiatok kriminálnej kariéry. (Ondrejkoovič a kol., 2009)

Smolík (1996, s. 388) gambling definuje ako „časté, opakujúce sa epizódy, ktoré dominujú v živote jedinca a vedú k poškodzovaniu sociálnych, pracovných, materiálnych a rodinných hodnôt a k zadlženiu.“ Vieme, že nie každý, kto hrá hry na automatoch, hazardné hry a pod. musí byť patologickým hráčom. Patologické hráčstvo sa obvykle vyvíja veľmi pomaly. Začína sa na spoločensky akceptovateľnej úrovni (napr. stávky na rôzne druhy športových zápasov), ale po niekoľkých rokoch môže prísť k vytvoreniu závislosti. Fisher a Škoda (2009, s. 129) tvrdia, že „v niektorých prípadoch sa však môže spoločensky prijateľná úroveň hráčstva zvrhnúť do podoby patologického hráčstva.“

Z toho dôvodu je potrebné, aby boli mladí ľudia vedení k plnohodnotným formám trávenia voľného času. Takýto dosah na trávenie voľného času detí a mládeže má rodina, učitelia ako i spoločnosť. Práve v rómskych osadách je život na nízkej sociálnej úrovni, problémy sa premietajú do rôznych oblastí života, preto je nevyhnutné vplývať na deti, dospelých aktívnymi metódami v rámci voľno – časových aktivít.

Jednou z možností, ako zaujať a pôsobiť na rómske spoločenstvo je realizovať podujatia tohto typu (Seman, Lehoczská, 1997):

- prednášky z mravnej, etickej, právnej, rodinnej, zdravotnej výchovy
- vzdelávacie kurzy, rodinné školy
- pobytové letné tábory pre deti
- poradenstvo pre dospelých
- vytváranie priestoru pre rómsky folklór
- rozvoj umeleckých žánrov.

V lokalite Orechovho dvora v Nitre sa osvedčili i náboženské pobožnosti a pastoračné poradenstvo, a to v spolupráci so sestrami verbistkami v priestoroch komunitného centra i vo vonkajších priestoroch pri soche Panny Márie. Myslíme si, že to pozitívne vplýva na formovanie osobnosti

rómskych detí, mládeže i dospelých. Sak a Saková (2004, s.59) kladú dôraz práve na spoločnosť, ktorá pokiaľ „zabezpečí kvalitné trávenie voľného času detí a mládeže, urýchli tým rozvoj obecných i špecifických schopností mladej generácie a potlačí rozvoj negatívnych sociálnych rysov.“ Bohatý a zmysluplný voľnočasový život mladého jedinca spoluvytvára hodnotový systém a zvyšuje kvalitu života nie len jeho samého, ale aj spoločnosti.

Obrázok 16 – Komunitné centrum na Orechovom dvore v Nitre

3. MEDZIGENERAČNÉ A RODINNÉ VÄZBY V RÓMSKEJ RODINE

Rodina bola v minulosti a je aj v súčasnosti prirodzeným prostredím, v ktorom prichádzajú na svet noví ľudia. Človek prichádza do sveta bezbranný a odkázaný na pomoc druhých ľudí. Rodina na základe svojho prirodzeného poslania najlepšie zodpovedá prirodzenosti človeka a jeho materiálnym a duchovným potrebám. Prináleží jej vážna a zodpovedná úloha, aby vychovávala človeka, a aby našiel v nej prostredie pre svoj fyzický a duchovný rozvoj. (Kadučáková, Kamanová, Moravčíková, 2008)

Aj rómska rodina má svoje postavenie v spoločnosti. Rómska rodina, vo všeobecnosti, reprezentuje tradičný typ viacgeneračnej rodiny, čo zároveň, predstavuje aj najväčší rozdiel medzi rómskou rodinou a rodinou majoritnej časti spoločnosti. Forma rodiny nie je to jediné, v čom sa odlišujú rómske a majoritné rodiny. Vodička (2003) poukazuje na skutočnosť, že pre rómsku rodinu je charakteristické mať viac detí a dodáva, že: „...v rómskych rodinách sa sexuálne vzťahy nadväzujú pomerne skoro, sobáš sa uzatvárajú neskôr a rozvodovosť je neporovnateľne nižšia ako pri ostatných obyvateľoch.“ (Vodička, 2003, s.12) Podľa Bakošovej (2005) v rómskej rodine neexistujú generačné rozdiely, čoho výsledkom je, že svet detí splyva so svetom dospelých, to znamená, že aj výchova dieťaťa je u rómskej populácie značne odlišná. Matulay (2000) hovorí, že pre rómsku rodinu je vo vzťahu k výchove dieťaťa, príznačné: výchova dieťaťa nie je individualistická, ale je kolektivistická, prvým zákonom pri výchove dieťaťa je jeho voľnosť, rodina odovzdáva dieťaťu svoje rómske hodnoty, rodina je mantinelom, ktorý nesmie prekročiť, rodina dieťa chráni, je jeho útočiskom.

„Rómsku rodinu nemožno chápať ako určitý počet jedincov, ale ako celok, ktorý voči okoliu vystupuje jednotne. Konflikty prežívajú rodiny kolektívne : vzťahy medzi jedincami sú vzťahmi medzi rodinnými zväzmi,

jedinec koná v mene svojej rodiny. Chyba, ktorú urobí jedinec, sa hodnotí ako chyba celej rodiny, čin hodný úcty posilňuje prestíž rodiny. Dobře vychované dieťa žije v úcte ku svojej rodine až po sobáš. Po sobáši bude v lone rodiny, ktorá ho prijala, prezentovať kultúru pôvodnej rodiny.“ (Liegeois, 1995, 75)

Radičová (In Vašečka, 2002) opisuje rómsku rodinu z hľadiska demografických štatistík ako rodinu s charakterom mnohopočetnosti, ktorá vystupuje ako tradičný znak rómskej rodiny. Zároveň však hovorí, že zatiaľ čo zmeny v stavbe rodiny u nerómskej populácie nastali už v prvej polovici 20. storočia, tradičná rómska rodina sa rozpadá do nukleárnej podoby až v súčasnosti – a to aj napriek tomu, že málopočetná rómska rodina sa považuje za oslabenú. „Preto môžeme povedať, že odlišnosť rómskej a majoritnej rodiny nie je podmienená etnicitou, ale skôr posunutím v čase.“ (Radičová, 2001, s. 64) To znamená, že aj rómsku rodinu môžeme rozdeliť na tradičnú a súčasnú „modernú“ rodinu. Aj Kumanová a Džambazovič (In Vašečka, 2002, s. 516) hovoria, že: „V závislosti od mnohých determinujúcich faktorov môže rómska rodina vykazovať charakteristiky tradičnej, ako aj súčasnej (modernej) rodiny. O unifikovanosti rodinného a demografického správania a rodinných vzorov teda nemožno hovoriť ani v súčasnosti.“

Rodina, nerómska či rómska plní niekoľko funkcií. Funkcie rodiny sú podmienené historickým vývojom, úrovňou spoločnosti a úrovňou kultúry. Pod pojmom funkcia vo vzťahu k rodine môžeme chápať smerovanie, spoluprácu, súdržnosť, spolunažívanie skupiny zloženej z príslušníkov rodiny. V rodine nie len funkcie, ale aj komunikácia zohrávajú dôležitú úlohu, nesmieme zabudnúť ani na dynamiku a spôsob fungovania, ktorý patrí k viditeľným (pozorovateľným) javom a zabezpečuje fungovanie rodiny. Všetci vieme, že funkcie rodiny sa v historickom kontexte menia. Základným poslaním v súčasnej rodine je zabezpečiť vhodné prostredie a nezabudnúť na optimálne podmienky na uspokojenie potrieb všetkých členov rodiny. (Gabura, 2012, s. 77)

Na uspokojenie potrieb všetkých členov by mala každá rodina spĺňať základné úlohy, a to jednak voči sebe samej, jednak voči spoločnosti. Tieto

úlohy možno označiť pojmom funkcie rodiny. Medzi základné funkcie sa zvyčajne zaraďuje biologicko-reprodukčná, ekonomická, emocionálna, výchovno-socializačná a ochranná funkcia. (Oravcová, Ďuricová, Bindasová, 2007)

Pre lepšie pochopenie uvádzame nasledovné definovanie funkcií od rôznych autorov, v ktorom ich podrobnejšie popíšeme.

Biologická, reprodukčná funkcia má význam pre spoločnosť ako celok, ale aj pre jedinca, ktorý spoločnosť tvorí. Spoločnosť potrebuje pre svoju stabilitu určitú reprodukčnú základňu a práve pomocou tejto funkcie sa zabezpečuje pokračovanie rodu. V posledných rokoch v našej spoločnosti prevláda skôr opačný model a veľa mladých ľudí plánuje len jedináčika a dokonca pribúda aj partnerov, ktorý vôbec neuvažuje o tom, aby priviedli na svet dieťa. (Kraus, 2008) Pri tejto funkcii môžeme spomenúť Reichla (2008), ktorý ju rozdelil na sociálno- reprodukčnú a kultúrno- reprodukčnú funkciu. V rámci sociálno- reprodukčnej funkcie sa jednotlivci učia sociálne žiť, hrať adekvátne sociálne role a stávajú sa sociálnou bytosťou. Rodina mu cez túto funkciu umožňuje sa zoznámiť so spoločenskými platnými hodnotami a normami, a tým je jednotlivec uvádzaný do sociálnej konformity. Rodina jednotlivcovi predkladá aj svoju sociálnu pozíciu čím často dochádza k reprodukcii sociálnych nerovností. Teraz si popíšeme kultúrno-reprodukčnú funkciu, v ktorej rodina zoznamuje svojich členov s kultúrou spoločnosti a všeobecne platnými materiálnymi a nemateriálnymi hodnotami a normami, ideami, jazykom a napríklad aj vierou. Tým sa zaisťuje kultúrna kontinuita spoločnosti a jej kultúrne dedičstvo bude prezentované aj v ďalších generáciách.

Socializačná funkcia označuje socializáciu dieťaťa v rodine, rodičia sú pre dieťa výchovným vzorom, ktorý má u detí veľkú autoritu. Podľa zákona o rodine je výchova detí najdôležitejšou úlohou rodiny. (Hroncová, Emmerová, 2004) Podobnú definíciu nájdeme u Kasanovovej (2008, s. 63) a hovorí, že „dieťa sa v tejto funkcii učí poznávať a nadväzovať medziľudské vzťahy, utvára sa jeho obraz „Ja“ a vytvárajú sa základy osobnosti.“ Môžeme konštatovať, že rodinné prostredie výrazne ovplyvňuje osobnosť dieťaťa

a to od najútlejšieho veku až po dospelosť. Tento vplyv môže byť pozitívny aj negatívny. Funkcia súvisí s prípravou detí pre život v spoločnosti.

Ochranná funkcia hovorí o zaistovaní životných potrieb (biologické, hygienické, zdravotné) nie len pre deti ale všetkých členov rodiny. Spočíva aj v ochrane zdravia detí, ale aj pred sociálno-patologickými javmi. Jej úloha spočíva hlavne v oblasti primárnej prevencie patologických závislostí, delikvencie, kriminality a iných sociálnych deviácií. Najlepšia prevencia je dobrá rodina. Rodina by mala položiť dostatočný základ ochrany dieťaťa voči nežiadúcim činnostiam. Ochranná funkcia sa v súčasnosti zdôrazňuje aj pri pomoci tým členom, ktorí sa ocitli v určitej sociálnej núdzi. (Hroncová – Emmerová, 2004, s. 103)

Emocionálna funkcia táto funkcia je nenahraditeľná, rozumieme sa pod ňou uspokojovanie základných emocionálnych potrieb lásky, bezpečia, ochrany, spolupatričnosti, sebaúcty. Vyjadruje potrebu citových vzťahov medzi manželmi navzájom, medzi rodičmi a deťmi a medzi súrodencami. Dáva pocit stability, bezpečnosti, citovej rovnováhy. Prejavuje sa v úrovni citov, pochopenia a uznania. Plnením tejto funkcie rodina upevňuje psychické zdravie spoločnosti. (Kasanova, 2008)

Ekonomická funkcia vyjadruje ekonomický rozmer rodiny, rozpočet, spotrebu. Zabezpečuje výživu, ošatenie, náklady na bývanie, dopravu a životné potreby pre členov rodiny. (Španková, 2005) Definícia od Oravcovej (2006) hovorí o tom, že zodpovednosť spojená s plnením tejto úlohy spočíva na dospelých členoch rodiny, ktorých zárobok má túto funkciu naplniť. Rodina respektíve rodičia by mali získať toľko prostriedkov, aby vedeli všetkým členom rodiny zabezpečiť základné životné potreby, dostatok výživy, odev, primerané vybavenie domácnosti, hodné podmienky pre učenie a kultúrne vyžitie. V súčasnosti prevláda rýchlo stúpajúca sa nezamestnanosť, ktorá sa odráža nielen na nedostatkovom zabezpečení členov rodiny, ale často sa premieta aj do narušenia vzťahov v rodine.

Je dôležité aby každá z týchto funkcií bola v rodine zabezpečená, lebo

sa navzájom dopĺňajú a sú dôležité nie len pre dieťa, ale pre celú rodinu. Niektoré rodiny však nie sú schopné udržať všetky tieto už spomínané funkcie, či už nemôžu rodinu finančne zabezpečiť alebo jeden z rodičov prepadne alkoholu, drogám. Môže sa ukázať pracovná vyťaženosť a nedostatok času na rodinu. Tieto nepriaznivé vplyvy majú na všetkých členov rodiny dopad obzvlášť na osobnosť dieťaťa.

Dunovský (1986) na základe hodnotenia funkčnosti rodiny a jej porúch vo vzťahu k dieťaťu stanovil štyri pásma funkčnosti rodiny:

Funkčná rodina – je to rodina harmonická, bez narušenia, ktorá plní primerane všetky funkcie a dokáže zabezpečiť optimálny vývin svojich detí.

Rodina problémová – vyskytujú sa v nej poruchy niektorých funkcií, ktoré však vážnejšie neohrozujú rodinný systém a vývoj dieťaťa v ňom. Rodina je schopná vlastnými silami riešiť svoje problémy prípadne jednorazovou alebo krátkodobou pomocou zvonka.

Dysfunkčná rodina – v takejto rodine sa vyskytujú vážnejšie poruchy niektorých alebo všetkých rodinných funkcií, ktoré bezprostredne ohrozujú a poškodzujú rodinu ako celok a zvlášť vývin v prospech dieťaťa. Rodina vyžaduje sústavnú pomoc odborníkov. *Afunkčná rodina* – poruchy sú také závažné, že rodina prestáva plniť svoje úlohy. Dieťaťu závažným spôsobom škodí, ohrozuje ho v samotnej existencii a jediným riešením v prospech dieťaťa je vziať ho z tejto rodiny a umiestniť ho v náhradnej rodine.

V súčasnosti sa v rodinách vyskytuje dysfunkčnosť. Višňovský (1998) medzi dysfunkčné rodiny zaraďuje nasledovné typy:

Nezrelá rodina – nízky vek rodičov, ich nezrelosť a neskúsenosť sú časťmi príčinami, ktoré sú im prekážkou, aby mohli byť dobrými a spoľahlivými rodičmi. Ich zlyhávanie sa prejavuje nedostatočným stimulovaním dieťaťa, nevhodnou komunikáciou s dieťaťom či neschopnosťou zvládať starostlivosť o dieťa.

Preťažená rodina – zdrojom preťaženia môžu byť konflikty v rodine, pracovná záťaženosť rodičov, narodenie ďalšieho dieťaťa, choroba člena rodiny či ekonomické problémy. Novodobým typom preťaženej rodiny je rodina podnikateľská.

Ambiciózna rodina – v takýchto rodinách sa preferuje dosiahnutie

pracovných a profesionálnych úspechov na úkor rozvoja osobnosti svojich detí. Snahou obidvoch rodičov je vyniknúť v profesii, budujú si svoju kariéru, a tým si uspokojujú svoje potreby.

Perfekcionistická rodina – rodič kladie dôraz na detaily, má na dieťa prehnane nároky vo všetkých oblastiach. Dieťa žije pod neustálym tlakom, že zlyhá a sklame rodičov.

Autoritárska rodina – rodičia vo výchove uplatňujú autoritatívne prvky. Vzťahy k dieťaťu sú obmedzené na neustále príkazy a zákazy. Rodič je dominantným, vyžaduje slepú poslušnosť zo strany dieťaťa, neakceptuje jeho názory.

Rozmaznávajúca rodina – vyznačuje sa neodôvodneným ochraňovaním, odmeňovaním a prehnanou starostlivosťou. Rodičia majú tendenciu vždy dieťaťu vyhovieť, postupovať tak, ako si to dieťa vyžaduje. (Helus, 2007) V dobrej snahe pomôcť dieťaťu uľahčujú mu cestu životom tak, že činnosti, ktoré ostatné deti robia samostatne, vykonávajú za neho.

Patriarchálna veľkorodina je charakteristická neexistenciou osobného vlastníctva a prácou všetkých bez nároku na odmenu. Je to vlastne rozšírená štvorgeneračná rodina, na čele ktorej stál najstarší otec, ktorý bol zároveň jediným vlastníkom všetkého materiálneho bohatstva rodiny. Staral sa o jeho rozmnoženie a upevnenie moci rodiny uzatváraním výhodných manželstiev. (Matoušek, 2003) Začiatok rozpadu patriarchálnej rodiny súvisel s nárastom delby práce, urbanizáciou a industrializáciou.

Nestabilná rodina vznikla ako dôsledok individualizmu a industrializmu. Rodina je tvorená len rodičmi a slobodnými deťmi, ktoré rodinu opúšťajú a zakladajú si nové domácnosti a po uzatvorení manželstva k pôvodnej rodine manželia nepociťujú žiadne záväzky. Stráca sa význam rodinných tradícií, oslabuje sa morálna sila rodiny, rodina nie je ukotvená v jednom dome, ale sa sťahuje podľa potreby počtu členov. (Možný, 1999) *Kmeňová – rozvetvená rodina* predstavuje najideálnejší typ rodiny. Poskytuje svojim členom dostatok slobody a zároveň je dostatočne stabilná. Táto rodina bola pevne ukotvená v rodinnom dome, ktorý jej patrila a dedila sa z generácie na generáciu, symbolizoval ju a zaisťoval jej trvanie. (Možný, 1999)

V súčasnej dobe narastá počet rodín, ktoré zdieľajú spoločnú domácnosť,

hospodária samostatne, ale ekonomicky sa podieľajú na prevádzke domácnosti. Tento vzostup je spôsobený v dôsledku situácie na trhu s bytmi, ekonomickou výhodnosťou a niekedy až nevyhnutnosťou, kedy je potrebné spojenie síl a finančných prostriedkov.

Spolužitie generácií – detí, rodičov a prarodičov bolo v minulosti bežným javom. Ich vzájomné vzťahy boli založené na úcte, tolerancii a vzájomnej pomoci. Senior nestrácal svoju rolu v rodine, mal v nej svoje čestné miesto, bol garantom múdrosti, pretože mal najviac skúseností. Deti splácali dlh rodičom za výchovu a podporu. V druhej polovici 20.storočia došlo k zmene v štruktúre rodiny, trojgeneračná rodina sa zmenila na nukleárnu, v ktorej žijú len rodičia a deti. (Kasanová, 2008)

Obrázok 17 – Výlet organizovaný komunitným centrom na Orechovom dvore v Nitre

Obrázok 18 - Deti zo segregovaného obydľia Orechov dvor v Nitre

3.1 Medzigeneračné vzťahy v rodine

Kľúčovým pojmom medzigeneračných vzťahov je generácia. Zložitost daného pojmu vychádza z toho, že pojem generácia je veľmi často používaným pojmom nielen medzi odborníkmi, ale aj v bežnej komunikácii. Veľmi často sa stretávame z mnohými prívlastkami daného pojmu tzv. hippies generácia, počítačová, alebo aj internetová generácia. Preto by sme mohli z logického hľadiska rozdeliť generačný vek na tri významné a názorovo rozdielne skupiny, kde prvou a najmladšou je generácia detí, druhú skupinu tvorí generácia rodičov a poslednou je generácia starých rodičov.

Z demografického hľadiska generácia predstavuje takú skupinu osôb, ktorá sa narodila v jednom roku alebo v priebehu istého krátkeho časového obdobia. Svojim obsahom sa v slovenčine v podstate prekrýva s dvomi pojмами, a to: pokolenie, prípadne rovesníci. V najužšom zmysle slova sa používa termín „generácia“ ako synonymum výrazu úhrnu ročných

narodení, t. j. označenie pre skupinu osôb narodených v rovnakom kalendárnom roku. (Brezák, 2005) Zo sociologického hľadiska budeme za generáciu označovať ľudí s rovnakými záujmami vyplývajúcimi z ich narodenia v pomerne rovnakom časovom období. Často sa význam slova generácia kryje aj s označením príslušného časového úseku ako takého. Generácie ľudí sú spojené vekom, hodnotami, vzorcami správania, historickými udalosťami a ich prežívaním.

V spoločnosti žije vedľa seba niekoľko generácií. Jeden z obrazov štvorgeneračnej spoločnosti je podľa Hegyiho (1996) takýto:

1. generácia – mladí: práva a povinnosti súvisia s profesionálnou prípravou, rozvojom nezávislej a zodpovednej osobnosti,
2. generácia – generácia: ekonomická produktivita a biologická reprodukcia, účasť na trhu práce,
3. generácia – mladí dôchodcovia: s právom a povinnosťou utiahnuť sa z trhu práce, pripraviť sa na životnú fázu, orientovanú na samourčenie, samostatnosť, sú plne integrovaní do spoločnosti,
4. generácia – starí: charakteristická je zdravotným postihnutím, ktoré im bráni v autonómnom jednaní, je bez povinností, ale s právom na solidaritu spoločnosti, ktorá im poskytne možnosť mať dôstojnú poslednú etapu svojho života.

Častokrát sa všetky štyri generácie vyskytujú aj v rodinách. K problémom dochádza obyčajne vtedy, ak sú starší alebo starí ľudia nesebestační a rodina chce popri svojich pracovných povinnostiach zabezpečiť i tohto člena.

Podľa Odlerovej (2010) sa stretávajú tieto generácie ľudí s rôznym pohľadom na svet. Každá generácia premýšľa inak, pretože ich formovala doba, v ktorej sa narodili. Je možné, že medzigeneračné problémy pramenia predovšetkým z odlišných životných skúseností, od ktorých sa ďalej odvíjajú odlišné názory, postoje, normy i hodnoty. Avšak medzigeneračné problémy v rodine môžu taktiež súvisieť s mierou moci, ktorú má jeden nad druhým (závislosť dieťaťa na rodičoch apod.), rozdielnosť životných skúseností je celkom prirodzená, aj napriek tomu nastávajú situácie vedúce k vzájomnému odcudzeniu a nepochopeniu, teda k medzigeneračným

problémom. Otázka generácie a veku je dnes veľmi aktuálna a to hlavne z dôvodu zmeny skladby obyvateľstva (pomer seniorov voči ostatným skupinám obyvateľstva sa zvyšuje). Zrýchleného životného tempa, kedy mladá generácia je v oblasti technológií a informácií veľmi vzdialená generácií predchádzajúcej. O tom, aké vzťahy panujú medzi starými rodičmi, rodičmi a vnúčatami v jednotlivých rodinách rozhoduje celková atmosféra, história týchto rodín a rodinné zvyklosti. Deti si pod pojmom rodina predstavujú najskôr životného partnera a potom ich vlastné deti.

V sociológii sa generačná problematika spája aj s populáciou. Skúma sa určitý prejav zmeny, ktorý môže znamenať spoločensky významnú kvalitatívnu zmenu alebo len reprodukčný prírastok. V histórii rozoznávame predovšetkým typy reprodukčných generácií, pričom ich trvalosť sa zaručuje biologickou zákonitosťou ľudskej reprodukcie. V spoločnosti boli, sú a budú mladí, dospelí a starší jednotlivci. Dominantné postavenie majú generácie dospelých s ich hodnotami, pravidlami, normami a možnosťami a záujmom zúčastňovať sa na spoločenskom živote, obhajovať, ochraňovať, či presadzovať svoje záujmy či postoje. V spektre problematiky vzťahov medzi generáciami sa dostávame k trom typom názorov, ktoré môžeme vymedziť ako objektívne, subjektívne a predsudky. Medzi objektívne možno zaradiť názory, v ktorých si aktéri uvedomujú vlastné nedostatky, prednosti a rovnako dokážu vidieť nedostatky, ale i prednosti u príslušníkov inej generácie. Takýchto názorov a postojov by malo byť čo najviac zvlášť vo vzťahu medzi generáciami. Subjektívne názory, ktorých nie je u dnešných ľudí málo, sú výrazom nesprávneho pohľadu na život a ľudí okolo nás. V podstate ide o to, že príslušník určitej generácie nepripúšťa podstatnejšie chyby u svojich rovesníkov, ale vidí ich najmä u iných. Toto vnímanie sveta okolo nás je zavinené množstvom okolností, ale predovšetkým vyviera z osobnostných vlastností každého jedinca. Mnohé vlastnosti získava človek práve v rodine, v ktorej žije. Rodičia, či starí rodičia, ktorí zaujímali nekritické stanoviská k iným generáciám prenášajú tieto posolstvá na deti a pomáhajú utvárať ich mienku o iných generáciách. Tretím typom sú predsudky. Každá veková skupina má svoje vlastné predsudky. Deti často zveličujú originalnosť vlastnej prežitej skúsenosti. Generácia

rodičov vplyvom zvykov, ktoré preferuje a absolutizuje, akoby tým odopierala svojim deťom právo na samostatné tvorenie, ktoré vo svojej dobe sama vyžadovala od svojich rodičov. Výsledkom takýchto prístupov je názorová rozdielnosť. (Hrozenská a kol., 2008)

Slovensko sa pýši silnou kultúrou medzigeneračných vzťahov v rodinách ako súčasťou svojej kultúry a tradícií. Má to svoje kultúrno-historické pozadie. Spôsob komunikácie generácií v rodinách v minulosti bol okrem národných a náboženských hodnôt ovplyvnený aj veľkosťou a charakterom sídel (obcí). V závislosti od toho sa vyvinuli dva modely vzťahov v rodinnom spolunažívaní: dedinský a mestský.

– Dedinský model založený na sebestačných lokálnych vzťahoch, voči ktorým je rodina otvorená, bol v minulosti pre slovenské dediny typický. V malých obciach je vzájomná pomoc medzi starými rodičmi a rodinami ich detí intenzívnejšia ako v meste, pretože má viac rozvinuté podoby ako: hmotná pomoc, opatera detí, pracovná pomoc. Rodiny detí spravidla nie sú schopné to rodičom adekvátne odplatiť. Ich pomoc rodičom má podobu opateru v starobe a chorobe a pracovnej pomoci na ich hospodárstve alebo v ich dome.

– Mestský model je založený na lokálnych spoločenstvách, ktoré boli otvorené voči širšiemu okoliu. Avšak rodiny sa tomuto okoliu skôr uzatvárali. V mestách rodiny s deťmi využívajú pomoc starých rodičov najmä pri opatere detí, ako zabezpečovací doplnok ku kolektívnym výchovným zariadeniam. Vzájomné stretávanie sa generácií, návštevy majú skôr charakter spoločenský ako pracovný. Deti a vnúčatá z miest prichádzajú k rodičom na dedinu pre ovocie a zeleninu a na stretnutie s iným, pre vnúčatá príťažlivým spôsobom života. Tento model bol charakteristický pre mestské prostredie, v súčasnosti preniká aj do dedín. (Lenczová, 2005)

Rómska populácia je rovnako, ako majoritná časť spoločnosti, diferencovaná. K diferenciacii rómskej populácie výrazne prispeli dva faktory: úsilie Rómov o sociálny a kultúrny vzostup a proces spoločenskej integrácie. Hübschmannová (1977, s. 144) uvádza, že rómske rodiny môžeme podľa ich spôsobu života rozdeliť do troch skupín:

1. Integrované rómske rodiny, ktoré sú viac menej plne integrované v majoritnej spoločnosti a táto spoločnosť ich aj prijíma. Tieto rodiny žijú usporiadaným životom medzi väčšinovým obyvateľstvom. Dospelí jedinci, niektorí aj s pracovnou kvalifikáciou, sú zapojení v pracovnom procese a deti posielajú pravidelne do školy. Svojím životom sa prispôsobili okoliu, čo ich vnútorne uspokojuje.

2. Rómske rodiny v procese integrácie, ktoré zatiaľ neprijali bežné spoločensky uznávané normy. Tieto rodiny, v snahe svojej čiastočnej integrácie, získavajú základné hygienické, pracovné a výchovné návyky. Ak pracujú, tak bez kvalifikácie, deti posielajú do školy nepravidelne a ich zabezpečovanie výchovy a základných podmienok pre zdravý vývoj detí je nedostačujúci. Ich snahou je napodobniť spôsob života integrovaných rómskych rodín a rodín majoritnej spoločnosti, avšak iba povrchné, prostredníctvom konzumu materiálnej kultúry. Ich potreba vzdelávať sa a aktívne sa podieľať na tvorbe pozitívnych hodnôt spoločnosti absentuje.

3. Segregované rómske rodiny, ktoré sú najzaostalejšie. Členovia takýchto rodín nemajú záujem o zmenu svojho života a postavenia v spoločnosti. Žijú v rodových spoločenstvách, najmä v osadách a segregovaných komunitách, pre ktoré sú charakteristické nevyhovujúce sociálne a hygienické podmienky. Členovia segregovaných rómskych rodín pracujú iba výnimočne a ich záujem posilať deti do školy je minimálny, až žiadny. Zároveň vo všetkých smeroch nevhodným prostredím vážne ohrozujú zdravý vývin a výchovu svojich detí. Lužica (2004, s. 41 – 42) hovorí, že patrilinearita a matrilinearita v rómskej rodine závisela od spôsobu ich života, pričom dodáva: „...u usadených Rómov vstupovala žena do rodiny muža. V kočovníckych rodoch ženatý muž sa zväzoval s rodom manželky jeho spoločenská rola zostávala hostovská a ak manželstvo zaniklo, muž sa vrátil do svojho pôvodného rodu“.

Rola rodičov má rozhodujúci podiel na formovaní osobnosti dieťaťa, jeho duševného sveta, citov, úsilia a obrazu o sebe samom. (Ziemska, 1980) A tak sa zdá byť zmysluplné a dokonca nevyhnutné venovať priestor vo svojom živote príprave na rodičovskú úlohu. Preto v spoločnostiach závislých na tradičnom riadení možno deti pripraviť v rannom veku k prevzatiu

dospeléj role. Role dospelých sa počas generácií takmer nemenia a okrem výcviku zameraného k dosiahnutiu technickej a ručnej zručnosti, ktorá často býva intenzívna, vyžaduje dospelý život len málo, k čomu by bolo treba zložitého a náukového školenia. Deti sa veľmi čoskoro učia konať ako dospelý proste tým, že pozorujú dospelých okolo seba. V populačnej fáze vysokého rastového potenciálu je v spoločnosti detí mnoho a dospelých vzorov k napodobneniu pomerne málo. Deti spravidla žijú v širokom rodinnom prostredí. Konanie dospelých je tak prosté, že si to deti ľahko osvoja a často ich vedia pochopiť a napodobniť skôr, než dosiahnu fyzické schopnosti plno sa na nich podieľať. Spoločenská zrelosť predbieha zrelosť biologickú. Avšak biologické role dospelého života nebývajú mnohokrát samy o sebe deťom vzdialené, lebo detskej hre a zvedavosti sa stavia do cesty málo zábran a deti vedia všetko, čo sa môžu dozvedieť o pohlavných i iných úkonoch dospelých – hoci zostávajú ešte určité obradné mystérie na potvrdenie moci dospelého a bezmocnosti dieťaťa. (Riesmann, 2007) Rodičovstvo je predovšetkým prejav generativity, tzv. presunu ťažiska záujmu jedinca mimo svoju osobu, je zameraná na rozvoj ďalšej generácie a na predanie skúseností, ale aj naplnenia intimity a emocionálnej zrelosti. Rodičovská rola je dôležitá súčasť identity dospelého človeka, je sociálne vysoko cenená, nezvratná a vyžaduje si zmenu životného štýlu.

V minulosti rodičia boli dôležitou a rešpektovanou autoritou, avšak súčasnosť vo všeobecnosti už ich miesto hodnotí v určitom posune. Tým dochádza aj k zhoršeniu vzťahov medzi rodičmi a deťmi. Samozrejme nemožno kategoricky zatracovať proces osamostatňovania, je to prirodzený proces, viažuci sa k určitému veku mladého človeka. (Sumec, 2005) Je to miesto medzigeneračného stretu rodičov a detí, lebo rodičia sa snažia pragmaticky životný priestor rozdeliť. Na druhej strane dieťa má tendenciu univerzalizovať životný priestor napr. stravovanie vo svojej izbe. Faktom zostáva aj skutočnosť, že dospelí chcú nájsť v tomto priestore miesto oddychu, ale ich deti sa snažia práve na takomto mieste vytvárať priateľstvá a priestor pre svoje záujmy. V priestorovom rozložení bytového priestoru je rozdiel medzi potrebami dospelých a detí. Neraz prichádza aj ku konfrontácii, lebo každý má svoje požiadavky zodpovedajúce jeho potrebám.

Preto aj odpoveď na tento problém nájdeme v rozumnom prístupe a rešpektovaní obidvoch strán a v hľadaní ich vzájomného porozumenia. Pre deti je samostatnosť dôležitá. Z ich pohľadu je to možnosť a schopnosť samostatne si organizovať život a slobodne sa rozhodovať. Úloha rodičov pri výchove detí je naučiť deti sa slobodne a zodpovedne rozhodovať. Rodič musí tak odhadnúť svoj postup, aby dieťa mohlo spoznať svoj osobný rozmer slobody v dostatočnej miere, ale na druhej strane rešpektovalo aj svojich rodičov. Medzigeneračné vzťahy medzi dospelými a deťmi sa uskutočňujú aj mimo priestoru rodiny – v škole. Rozdiel v názoroch a postojoch ku škole charakterizujú rôzne predstavy o ideálnej škole. Rodičia kladú dôraz na zvýšenie kvality vzdelávania, deti sa skôr snažia zmierniť nároky a uľahčiť si svoje povinnosti. Návšteva a úspešné ukončenie štúdia ich detí je pre rodičov viac ako samozrejmé. Deti to skôr berú ako svoju každodennú povinnosť. Analýza spoločného života rodičov a detí ukazuje, aká je dôležitá starostlivosť a zodpovednosť rodičov za deti. Ich miesto je nezastupiteľné a veľmi dôležité. Autoritatívny prístup rodičov je na ústupe, ale ich nadradená pozícia zostáva nemenná a nadčasová. Pochopenie, že rodičia potrebujú deti a deti potrebujú svojich rodičov je predpokladom existencie bezkonfliktných medzigeneračných vzťahov. (Sumec, 2005) Úlohy rodičov sa čiastočne dopĺňajú a čiastočne sú zhodné. Obaja rodičia sa starajú o deti, formujú ich predstavy, názory, odmeňujú ich a trestajú. Rozdiely medzi mužmi a ženami sú dané biologicky. V súčasnosti sa veľa hovorí o prelínaní ženských a mužských rolí, avšak dôležitú úlohu v živote rodiny zohráva spolupráca medzi manželmi. Vzájomné vzťahy medzi rodičmi veľmi silne pôsobia na psychiku dieťaťa, na postoj, ktorý nadobudne dieťa k svojmu okoliu. Vzájomný vzťah rodičov je akýmsi vzorom pre ich deti a zároveň sa podieľa na procese ich identifikácie s rodičmi a na ich začleňovaní do spoločnosti.

Dieťa, ktoré nepoznalo matkinu lásku a nehu, stratilo to najcennejšie a najkrajšie, čo človek v detstve mohol zažiť a na čo v dospelosti s dojatím spomína. Vzťah medzi matkou a dieťaťom má osobitný význam pri budovaní citových vzťahov, ktoré pomôžu dieťaťu nájsť cestu do ľudskej spoločnosti. Je veľmi dôležité, aby dieťa od malička dostávalo čo najviac

príjemných pocitov (pohladenie, úsmev, pochopenie). Je známe, že ich nedostatok sa odráža v neskoršej agresivite dieťaťa, či nesprávnej prispôbenosti mladého človeka spoločenským vzťahom. Dosť náročné býva pre matky dospievanie ich detí. Premena materskej role býva náročná z dôvodu mnohoročnej emočnej fixácie na starostlivosť o deti. (Pachl, 1983)

Môžeme konštatovať, že rodina, ktorú tvorí matka, otec a deti, je ničím a nikým nenahraditeľná. Taktiež do rodiny patria aj starí rodičia, ktorí môžu poskytnúť aj iný rozmer najmä pre mladšie generácie.

3.2 Rola starého človeka v rómskej rodine

Spolužitie troch (vo výnimočnom prípade aj viacerých generácií) zahrňuje mnohé špecifiká, aspekty a hľadiská. Obzvlášť, keď hovoríme o rómskej rodine, kde postavenie starého rodiča a človeka je podstatne odlišné ako u majoritnej spoločnosti. Spolužitie troch generácií zároveň poskytuje prostredie pre osvojovanie si modelov správania, ich porovnávanie, triedenie a zhodnocovanie. V minulosti bola trojgeneračná rodina skôr pravidlom než výnimkou aj v majorite. Jej charakteristické črty boli nasledovné:

- bola integrujúcim nástrojom,
- nositeľkou histórie a
- odovzdávateľkou kultúrnych a morálnych hodnôt.

V súčasnosti môžeme pozorovať v majoritnej časti spoločnosti zostup, pretože v poslednej dobe akoby tento jej význam ustupoval do úzadia. Trojgeneračné byty sa takmer vytratil. Absencia spolunažívania trojgeneračnej rodiny spolupôsobí na oslabení sociálnych, citových a duchovných väzieb rodiny ako základného civilizačného prvku spoločnosti. Proti viacgeneračného spolužitia v súčasnosti pôsobí prevládajúca predčasná mentálna (nie materiálna) autonómia mladej generácie. To však spôsobuje, že ekonomická závislosť na staršej generácii prináša spory a vzájomné možné odcudzenie na oboch stranách. Vzťahy medzi rodičmi a deťmi v akomkoľvek generačnom „poradí“ zostávajú stále aktuálnym morálnym problémom. Súčasná spleť tá situácia je neradostná. Veľa starých rodičov sa považuje za zbytočných,

deťom len na obtiaž. Hektický štýl života a honba za majetkom a kariérou vyvoláva u starých ľudí pocit bezradnosti a zbytočnosti. Mnohé deti „odkladajú“ svojich rodičov do sociálnych zariadení, zdôvodňujúc, že im chcú to najlepšie. To vyvoláva u rodičov frustráciu a negatívne pocity. Tento jav však v rómskych rodinách nie je štandardný ani zvyčajný, čo je spôsobené okrem výchovy aj tým, že u mladých Rómov práve honba za majetkom, kariéra či prílišný individualizmus nie sú takými typickými znakmi.

Z hľadiska dnešnej mladej generácie žili starí rodičia v predmodernom svete bez kultúry médií a bez konzumných predmetov, ktoré patria k rokom mladosti (móda, hudba, automobil, dovolenkový turizmus). Rodina je pre vnúťatá školou medziľudských vzťahov. Dieťa vidí a vníma, ako sa majú dospelí v rodine radi, ako sú k sebe ohľaduplní a uznanliví. Na tom, ako sa vedú dorozumieť, zladať svoje osobné želania a možnosti so želaniami a možnosťami iných, učí sa aj dieťa znášanlivosti, zdržanlivosti a rešpektu. Dieťa sa v harmonickej rodine učí žiť bez stáleho vnútorného napätia, psychického tlaku či podozrievania. V každodennom spolunažívaní svojich blízkych vidí, ako sa navzájom k sebe správajú, ako si prejavujú náklonnosť, ako vedú spoločne zdolať prekážky. (Hrozinská a kol., 2008)

Problémy brániace prirodzenému spolužitiu všetkých generácií sú rovnako škodlivé pre rodičov ako aj pre deti. „Pozícia“ starých rodičov po stáročia spočívala v uchovávaní múdrostí a životných skúseností. Inštitucionalizácia vzdelávania a výchovy posúva ich rolu do inej roviny. Je zrejmé, že na rýchle napredovanie mladej generácie v informačnej sfére už stará generácia nestačí. Nenahradiiteľnou úlohou však zostáva prenos ich životných skúseností. (Sumec, 2005) Na druhej strane s terajšími mladými užívateľmi webu sa to nedeje, pretože štýl života mladej generácie je odlišný.

Podobne ako v detstve, tak aj v starobe sa zvyšuje závislosť od pomoci druhých ľudí. Takisto s postupujúcim vekom je prikladaný väčší význam rodinným putám (Odlerová, 2010), ktoré starší človek nadobudne predovšetkým vo vzájomnom spolužití, ktoré podľa Mlýnkovej (2011) má svoje nesporné výhody a nevýhody. Funkčné viacgeneračné spolužitie poskytuje bezpečné zázemie starnúcim osobám a okamžitú možnosť pomoci. Deti čerpajú z prítomnosti starých rodičov, s ktorými udržiavajú iné vzťahy ako

so svojimi rodičmi. Učia sa úcte k seniorskej populácii, poznávajú svet skôr narodených osôb, ich problémy, názory, odlišnosti o osôb ostatných vekových kategórií. Od rodičov potom tieto deti získavajú vzor toho, ako sa postarať o seniora v rodine, ako všetko zorganizovať k prospechu všetkých. Starí rodičia sú prítomnosťou vnúčať obohacovaní o stálu blízkosť detského sveta. Práve rómska rodina je príkladom vzájomnej úcty, tolerance a predovšetkým rešpektu medzi všetkými tromi generáciami. Otázke postavenia starých rodičov sme sa venovali aj na Orechovom dvore v Nitre, kde sa nám doterajšie poznatky o vplyve a dôležitosti starého otca a mamy potvrdili. Ako vidíme na nasledujúcom obrázku, starí rodičia sú veľmi dôležitou súčasťou v tejto osade, podľa zvykov a tradícií však zväčša ide o rodičov z manželovej strany.

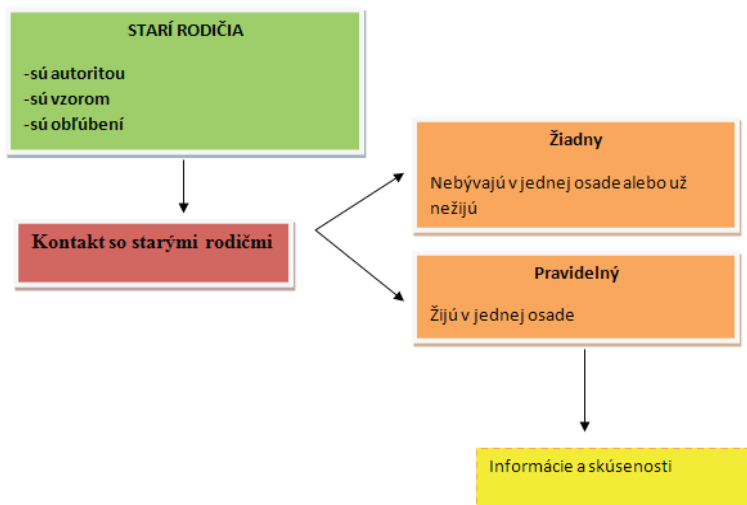
Viacgeneračné spolužitie si však vyžaduje istú dávku vzájomnej tolerance, lásku, porozumenie, vhodné prostredie k bývaniu apod. Praktickou výhodou viacgeneračného spolužitia je i možnosť podieľať sa na výchove detí starými rodičmi. Rodičia tak môžu dochádzať do zamestnania bez zbytočných stresových situácií a ďalších problémov, pretože stará mama odvedie deti do škôlky, vyzdvihne zo školy, stará mama zaistí základný nákup a uvarí, dedko vezme deti na prechádzku a pod. V rodinách, v ktorých chýba podpora, schopnosť pomáhať si, vzájomná tolerancia a porozumenie pre druhých, nepanujú dobré vzťahy. V našej kultúre je bežné, že mladé rodiny žijú oddelene od svojich rodičov, ale udržujú dobré vzťahy a sú v častom kontakte. Je to dané taktiež štandardnými veľkosťami bytov, kde by sa 2-3 generácie tiesnili. Klasický model života seniorov „na výnimku“ je možný v prípade, že je v dome dostatok miesta a rodičia sa s deťmi na tomto modeli dohodnú. Pri fungujúcom spolužití majú prospech z viacgeneračného usporiadania všetci a nemožno opomenúť tiež ekonomickú stránku chodu domácností. (Mlýnková, 2011)

Preto si treba si uvedomiť, že v dobre fungujúcej rodine sú dobré vzťahy medzi mladými a staršími obojstranne prospešné. Mladší pomáhajú starším lepšie a pružnejšie reagovať na rozsah sociokultúrnych zmien, kým starší obohacujú mladších odovzdávaním morálnych a kultúrnych hodnôt. „Prostredníctvom komunikácie detí a seniorov sa zároveň zachováva

kontinuita dvoch „svetov,,“ (Denciová, 2000, s.109) Rodinný život má pre seniora veľký význam a spravidla od rodiny očakáva určitú pomoc. (Poledníková a kol., 2006)

Častým zdôvodnením či už z výskumnej skupiny rodičov alebo detí prečo sa stretávajú len z jednou vetvou rodičov bolo, že druhá vetva starých rodičov nežije na Orechovom dvore v Nitre (čo je pre Rómov z osady bariéra) alebo už nežijú vôbec.

Ako vyplýva aj z teoretických poznatkov, starí rodičia sú v rómskej rodine veľmi dôležitou súčasťou. Intenzita stretávania starých rodičov a detí je priamo závislá na tom, či bývajú spolu v jednej osade. Podľa vyjadrení vnúchat starí rodičia sú pre nich vzorom, sú zdrojom informácii o živote v minulosti, ktorý všetci spoločne považujú za lepší ako dnešný svet.

Obrázok 19 – Vzťah medzi starými rodičmi a rodinou na Orechovom dvore v Nitre

Rodinný život seniorov je veľmi dôležitý z pohľadu udržania ich sebestačnosti v ich prostredí. Mnohé domácnosti seniorov by nemohli vôbec

existovať bez pomoci mladších rodinných príslušníkov. Seniori sa snažia čo najdlhšie si udržať svoju vlastnú domácnosť, žiť v blízkosti svojich detí a pritom nebyť od nich závislí. Toto želanie je aj želaním mladej generácie. (Pacovský, 1990) V rómskej rodine, ale toto nie je želaním, práve naopak, je to samozrejmosťou. Starí rodičia sa priamo podieľajú na chode domácnosti a ich názory sú pre fungovanie rodine dôležité. Deti sú od malička vychovávané rodičmi aj starými rodičmi. Z opýtaných detí na Orechovom dvore má svoju starú mamu každý rád a trávi s ňou každý deň, obľúbenejšia je predsa len mama, u ktorej vždy nájdu pochopenie skôr ako u starej mamy.

Podľa ich odpovedí sa so starými rodičmi rozprávajú skôr o ich živote ako o svojom. O škole, priateľstvách či láske so starými vôbec nerozprávajú. Zaujíma ich spôsob života v minulosti ako aj režim, v ktorom starí rodičia žili. U starých rodičov hľadajú odpovede na to, prečo sú dnes Rómovia chudobní.

Témy rozhovorov o živote starých rodičov	• Aký bol svet predtým • Prečo mal každý prácu • Ako sa vtedy žilo
--	--

Aj v majoritnej spoločnosti sa pre vzťahy medzi generáciami a pre spolužitie v rodine sa ukazuje najvýhodnejšia rovina partnerstva a spolupráce. Starí rodičia by mali zastávať rolu poradcov, ktorí svojimi životnými skúsenosťami, reálnym pohľadom na kritické situácie, životnou filozofiou a nadobudnutou múdrosťou, pomáhajú upevňovať rodinné väzby i zlepšovať celkovú rodinnú atmosféru. Čím väčšia bude nezávislosť a samostatnosť seniorov od rodín svojich detí, tým pevnejšie a kvalitnejšie puto sa medzi nimi vytvorí. (Tamášová, 2006)

Ak senior žije sám, opustený, osamelý a neudržiava kontakty s rodinou, známymi, je citovo ochudobnený, a tak sa dostáva do sociálnej izolácie. Senior v sociálnej izolácii sa stáva rizikovým človekom. Situáciu môžu komplikovať aj rozpory vo vnútri rodiny, ale príčinou konfliktov môže byť aj senior sám. Niektoré rodiny pociťujú materiálne a psychické nároky ako

záťaž, ak sa majú starať o svojho starého a nie úplne sebestačného člena. (Pacovský, 1990)

Vedecké štúdie dokazujú, že seniori žijúci doma, v rodinách sú šťastnejší a zdravší. Domáce prostredie, každodenný styk s najbližšími má nenahraditeľnú úlohu pri podpore seniora v čase, keď jeho zdravie slabne, zužujú sa kontakty a narastá závislosť od pomoci. (Selická, 2003) Je možné identifikovať niekoľko dôvodov rozpadu viacgeneračného bývania v majoritnej populácii, ktoré sa rómskej rodiny nedotýkajú paradoxne práve kvôli ekonomickým dôvodom a naučeným štandardom, s ktorými majoritná spoločnosť disponuje. Sila medzigeneračného puta a schopnosti a možnosti postarať sa o svojich rodičov či starých rodičov sa výrazne prejavia práve v období staroby, mnohokrát spojenej s poklesom sebestačnosti a nezávislého rodiča, či starého rodiča. Generačná rodina sa zmenšuje nielen počtom členov v nej, ale ešte viac počtom a intenzitou vzájomných vzťahov a väzieb medzi jej členov. Závažnosť častejšieho rozkladu rodiny nespočíva v tom, že pribúdajú domácnosti jednotlivcov, ale v skutočnosti pribúdajú osamelí jednotlivci, zbavení životného a citového zázemia alebo priamej opory počas životných kríz. Prevláda tendencia izolovanej existencie detí a rodičov pri snahe zachovať vzájomné kontakty. Predstava samostatného bývania seniorov sa často spája s predstavou vlastnej domácnosti v blízkosti detí i ďalších príbuzných, pričom sa preferuje menšia vzdialenosť umožňujúca časté kontakty. Na jednej strane je teda predstava oddeleného bývania, ale na druhej strane potreba intenzívnych kontaktov rodičov a detí. Jednou z najpodstatnejších dimenzií medzigeneračného vzťahu je potreba citového zázemia. (Hrozenská a kol., 2008) Najmä pre seniorov sú tieto vzťahy podstatnou súčasťou ich života, v súčasnosti sa však do popredia väčšmi ako inokedy dostávajú aj tzv. ekonomické a sociálno-zabezpečovacie služby. Táto potreba vychádza okrem iného aj z dosiaľ nedostatočne rozvinutej sféry služieb, ktorá nereaguje dostatočne pružne na špecifické potreby osôb vyššieho veku. V dnešnej dobe nie každý chce a môže nechať u seba svojich rodičov, keď zostarnú a stanú sa bezmocnými. Väčšina starších ľudí túži zostať doma, kde ich majú radi, kde sa o nich postarajú. Obzvlášť zložitá je situácia starých ľudí vyžadujúcich celodennú intenzívnu

starostlivosť. Z hľadiska potrieb oboch generácií sú dôležité podmienky, za akých sa potreba celodennej starostlivosti objavila, či ide o dvoj, resp. trojgeneračnú domácnosť, či je niekto doma permanentne prítomný, alebo sú všetci členovia ekonomicky aktívni. Takáto situácia v rodine stavia jej členov pred závažný problém, ktorý môže vyústiť do zvýšeného napätia apod. Intenzívna starostlivosť detí o starých rodičov je nesporne pozitívnym javom, ktorý je znakom kohéznosti rodiny i kvality medziľudských a medzigeneračných vzťahov. Pomoc v rodine od príbuzných môže prebiehať na dvoch úrovniach. Prvá úroveň sa dá nazvať ako občasná pomoc relatívne zdravým seniorom. Druhá úroveň starostlivosti sa poskytuje členom rodiny odkázaným na pomoc ďalšie osoby, teda nesebestačným seniorom. (Hrozenská a kol., 2008)

Pozitívny prístup k starším členom rodiny sa má vytvárať už od útleho detstva, čo môžeme v rómskej rodine priamo pozorovať. Aj u Rómov bola staroba dôležitým obdobím. Všeobecne sa uctievala staroba, oceňovali sa životné skúsenosti, plnili sa rady a príkazy seniorov. Starostlivosť o starého a chorého človeka však bola minimálna, výrazne sa prejavovala odkázanosť na nerómsku spoločnosť. Po smrti rodičov ich majetok (kone, vozy) pripadol najmladšiemu manželskému páru, ktorý už mal prvé deti a bol bez majetku. Ak rodič alebo obaja zomreli na voze, vtedy sa majetok nededil. Ostatní členovia rodu voz spálili a zmenili aj trasu kočovnej cesty. Inou možnosťou bol predaj tohto majetku úplne cudziemu kočujúcemu rodu. V núdzi voz prefarbili, aby mohol ďalej slúžiť rodine. Osobný majetok zosnulých sa vložil do truhly, ak nebol niekomu ústne odkázaný. (Lužica, 2004)

Emocionálna výchova je jednou z najpodstatnejších zložiek v procese výchovy. Rómovia ju intenzívne a dôkladne zachovávajú. Treba na ňu klásť dôraz v období detstva a dospievania. Súdržnosť rodiny je jednou zo základných podmienok aj pri pomoci starším. Ak psychické, fyzické, podmienky umožňujú mladším členom rodiny dôstojne sa starať o staršieho člena svojej rodiny, život v kruhu blízkych sa stáva plnohodnotnejším a spokojnejším ako v cudzom prostredí sociálnych zariadení. Rómska rodina je príkladom toho, že materiálne a priestorové podmienky

nezohrávajú najdôležitejšiu úlohu, s čím sa môžeme naopak bežne stretnúť v celej spoločnosti.

Vzťah medzi starým rodičom a vnúčaťom má väčšinou emocionálny charakter. Súvisí to s väčším vekovým rozdielom a určite aj s tým, že vonkajší tlak na starých rodičov a dieťa je menší ako na strednú generáciu. V čase veľkých zmien, konfliktov a nedorozumení vo vzťahu dieťa a rodič môžu byť starí rodičia pre svoje vnúcatá uspokojujúcim a bezpečným útočiskom. Rodinné prostredie je pre staršieho človeka veľmi dôležité a v jeho živote zohráva pozitívnu úlohu. Dôležitým aspektom vo vzťahu starý rodič a vnúča je že starý rodič má pre dieťa trpezlivosť a čas. Rómske rodiny majú viac detí, rodič sa nedokáže venovať všetkým naraz a aj prísne rozdelenie úloh pri výchove detí je nastavené tak, že starý rodič sa aktívne podieľa na výchove, pokiaľ vládze a naopak, keď nevládze, vnuci a vnučky sa aktívne podieľajú na starostlivosti o neho. Je možné vychádzať z toho, že viacpočetné rodiny (obzvlášť rómske) volia tento model starostlivosti práve preto, že je azda jediný overený a praktický.

Staršia generácia veľakrát dokáže lepšie prehliadať celodenný zhon. Majú teda voľnejšie citové, časové aj intelektuálne kapacity a dokážu byť skutočným sprievodcom snov, plánov a obáv svojich vnúcat. Väčšinou sú veľkorysejší pri nedodržíavaní pravidiel, či zákazov. Pre dieťa to môže znamenať úplne iný svet, v ktorom sa cíti dobre a odreaguje sa od každodenného stresu z požiadaviek na neho kladených. (Hrozenská a kol. 2008) Aj na Orechovom dvore v Nitre sa nám potvrdilo, že starí rodičia sú k deťom benevolentnejší ako rodičia v tom význame, že dávajú vnukom peniaze na hranie kariet či cigarety, pričom rodičia im tieto aktivity zakazujú.

Hlboký emocionálny vzťah medzi starými rodičmi a deťmi súvisí aj so skutočnosťou, že „vonkajší tlak“ prostredia na starých rodičov a vnukov je menší než na strednú generáciu. Starí rodičia rozširujú sociálny priestor dieťaťa a poskytujú mu nenahradiťelné citové zázemie. Každá spoločnosť sa hodnotí podľa toho, ako sa vie postarať o tých najslabších (deti, postihnutých a starých ľudí). Starý človek potrebuje mať pocit osobnej istoty a spokojnosti. „Ak zabránime generácii starých rodičov, aby svoje úlohy slobodne plnili, bude naše spolužitie nielen chudobnejšie, ale aj neľudskejšie.

Celý problém rodinného spolužitia je vlastne problémom vzťahov v rámci generácie ako i vzťahov medzi generáciami – mladšej i tej staršej, v zmysle tradičnom alebo súčasnóm. Bytová otázka je vážnym problémom v živote rodín, najmä pre mladých ľudí v majoritnej spoločnosti snažiacich sa osamostatnenie. Ako sme už spomínali v časti o bývaní Rómov, hoci bytová otázka je pre Rómov veľmi citlivou, obzvlášť na Orechovom dvore v Nitre, napriek tomu, by zvolili viacgeneračné bývanie.

Vzájomné vzťahy medzi starými rodičmi a vnukmi majú väčšie šance na lepšie a objektívnejšie vzájomné spojenie. Tieto vzťahy môžu byť zdrojom pre tradície, toleranciu, pochopenie podstaty druhých a popri tom sú zbavené od dôraznej manipulácii, užitočnej pre jednu alebo druhú generáciu. Zatiaľ čo vzťahy medzi generáciou rodičov a detí majú základ biologický a sú viac závislé na meniacich sa sociálnych a morálnych prúdoch. Kontakty starých rodičov s vnúčatami nemôžu byť nahradené cez iné vzťahy, ale nie je pochyb o tom, že starí rodičia aj vnúčatá sa vzájomne potrebujú, pre ich stretnutia je typická jednoznačná emocionálnosť, skúsenosti starých rodičov z vlastného života, z vlastných chýb, ktorých sa dopúšťali u vlastných detí, ale aj múdrostí, ktoré nadobudli počas ich života.

Čo sa týka roly starých rodičov, tak nie je výrazne určená, začína sa príchodom narodenia, častokrát ešte pred narodením. Začiatok týchto rol a jej učenie prebieha prirodzeným a postupným spôsobom. Starí rodičia sa stávajú kronikármi rodiny, priateľom a kúzelníkom zároveň. Vnúčatá na druhej strane starých rodičov „učia“ a sú stredobodom ich pozornosti. (Roszkowska, 2009)

2.3 Rola dieťaťa v rómskej rodine

Rodina nerómska i rómska má nezastupiteľné miesto pri výchove detí. Nevieme ju nahradiť žiadnou inou sociálnou inštitúciou, ktorá by ju mohla aspoň v prijateľnej miere zastúpiť. (Pocklanová, 1992) V každej rodine v priebehu spoločného života vzniká originálny výchovný štýl, ktorý je výsledkom interakcie každého s každým. Kvalita väzby medzi dieťaťom a matkou, neskôr aj medzi dieťaťom a otcom a ďalšími členmi rodiny je kľúčovým činiteľom osobnostného rozvoja dieťaťa. (Potočárová, 2008) Dieťa si tradičná rómska rodina vysoko cenila. Po stáročia najdôležitejšou vecou bolo v rómskych osadách, aby deti neboli hladné, aby boli zdravé a veselé. Matky sa najviac venujú najmä prvým deťom, ktoré keď dorastajú, sa starajú o svojich mladších súrodencov. Dodnes významnú úlohu pri výchove detí majú starí rodičia. Dievčatá boli vychovávané tak, aby 14-15 ročné boli pripravené vstúpiť do partnerského zväzku. Otec sa ujímal výchovy chlapcov od ich piateho – šiesteho roku. Úmerne veku a fyzickej zdatnosti pomáhali pri mužských prácach. Postupne otec zaučal synov aj vlastnému remeslu alebo zamestnaniu. V hudobníckych rodinách nebolo zriedkavosťou, ak už 12-13 roční chlapci hrávali v kapele/bande spolu s otcom a strýkami. Rozsiahle výchovné povinnosti mal voči svojim mladším súrodencom aj najstarší brat/baro phral. Najstarší brat mal veľkú zodpovednosť voči sestrám, a to hlavne v čase dospievania, dozeral na ich počesťnosť. Obyčajne najmladší syn zostával v rodičovskom príbytku a postaral sa o rodičov až do ich smrti. V rodine – famelii sa deti učili dobrému správaniu a osvojovali si romipen – rómske tradície a etiku. (Mann, 1992)

Z hľadiska pocitu istoty a bezpečnosti dieťaťa je podstatné, či je dieťa svedkom hádok a nedorozumení medzi rodičmi, aj spôsobu riešenia problémových situácií v rodine, pretože krízové situácie v rodine môžu ovplyvniť správanie i prospech dieťaťa, ktoré od rodičov často preberá aj spôsob ich riešenia. Vzájomné vzťahy medzi rodičmi, medzi súrodencami, medzi rodičmi a deťmi patria medzi najprirodzenejšie ľudské vzťahy. Sú na jednej strane príčinou ťažkostí, nedorozumení, problémov, zároveň

sú podmienkou spoluurčujúcou spôsob výchovy v rodine. (Hamarová, Holkovič, 1987)

Sociálne prostredie rodiny, špeciálne usporiadanie vzťahov, rodinných väzieb plní podobné funkcie ako maternica na biologickej úrovni. Rodina s jej typickými väzbami, interakciami, výchovou, zastúpením materskej, otcovskej, súrodeneckej roly i širších (napr. starorodičovských) rol vytvára vyvíjajúceho sa človeka „sociálnu maternicu“ a „sociálnu placentu“, zaručujúci prínos výživy a energie a umožňujúci rast a napredovanie. Celoživotný vývin človeka bude sprevádzaný neustálym vytváraním hraníc a vymedzovaním toho priestoru, v ktorom sa podľa charakteru vekových období budú naplňovať jednotlivé špecifické vývinové úlohy. (Potočárová, 2008)

Vzťahy medzi rodičmi a deťmi sa vyvíjajú. Základom rodiny je prevažne manželstvo, i keď za rodinu pokladáme aj zoskupenie matka a dieťa, druh/družka a dieťa, čo je v rómskych rodinách častejší model. Keď sa vo vzťahu muža a ženy objaví dieťa, uvoľnia sa ich vzájomné väzby, pretože dospelí naň prenášajú časť svojich citov. Vzťahy medzi rodičmi sa opäť menia po odchode detí z rodiny, ale aj vzťahy medzi rodičmi a deťmi podliehajú zmenám. S pribúdaním rokov sa taktiež zmierňuje jednostranné pôsobenie rodičov na deti, keď sa naviac cení poslušnosť voči rodičom. Zvyšovaním aktívnej účasti detí na záležitostiach rodiny a rozširovaním ich mimorodinných kontaktov sa zmierňuje subordinácia. Čím viac povinností deti v rodine na seba preberajú, tým menšiu účasť majú rodičia na rozhodovaní o ich živote, takže postupne v starobe sú to rodičia, ktorí sú bezmocnejší, potrebujú pomoc, radu, istotu, že ich má niekto rád, že sa o nich niekto postará. (Hamarová, Holkovič, 1987)

Netreba ale zabúdať na to, že v poslednom čase sa často stretávame so závažným spoločenským javom, v ktorom sa vzťahy medzi ľuďmi, v spoločnosti a v rodine menia veľmi rýchlo. Najmä rodina mení svoju funkciu a štruktúru takým tempom, že vznikajú obavy, aby ako spoločenská inštitúcia neprestala plniť svoje poslanie. Mnohé rodiny sa nachádzajú v kríze, ktorá má viacero príčin duchovného, hospodársko – spoločenského a kultúrneho charakteru. Ešte vždy sú rodiny s väčším počtom detí

znevýhodnené. Základnou podmienkou fungovania rodiny sú vzájomné vzťahy jej členov: partnerské, súrodenecké a medzigeneračné. Ak tieto zlyhávajú, dochádza v rodine k vnútornému napätiu, čoho dôsledkom je jej destabilizácia aj s ťažkými následkami. (Sumec, 2005)

Z výskumu Vikovej (1996) vyplýva, že vzťahy v rómskej rodine sú stále hierarchizované. Aj role medzi súrodencami sú rozdelené podľa pohlavia a poradia narodenia. Rodičia sa ku všetkým svojim deťom nesprávajú rovnako. Každá rola dieťaťa prináša iné povinnosti a iný diel osobnej zodpovednosti. Príznačná je úcta Rómov k svojim matkám a starým rodičom, preto napr. pri spore matky a manželky dá muž vždy za pravdu matke.

Liégeois (1995) tiež konštatuje, že malé i veľké dieťa žije v útulnej bezpečnosti svojej komunity, ktorá mu ponúka budúcnosť a ochranu pred neznámym. Ak sú vzťahy s okolím negatívne, obmedzené a sú prameňom nespokojnosti, rodina má o to väčší význam. Sociálna úloha rómskej rodiny, preto vystupuje do popredia a zároveň kompenzuje absenciu vzťahov iného charakteru (školské, pracovné, vzťahy s majoritným obyvateľstvom a pod.).

Obrázok 20 – V bazéne

Vek rómskych mužov a žien pri narodení ich prvého dieťaťa je veľmi nízky a v súvislosti s tým aj vek pri uzatvorení manželstva a vzniku rodiny. V tejto súvislosti a aj vo vzťahu k výchove detí Fliegel (1992, s. 20) píše: „Mladí ľudia si ešte ako nedospelí zakladajú rodiny... Často tu ide aj o porušenie zákona o rodine.“

Takíto príliš mladí rodičia nie sú pripravení na výchovu svojich detí. V prístupe k deťom prevažuje živelnosť nad cieľavedomosťou, podceňovanie samostatnej praktickej činnosti dieťaťa, nedostatočná verbálna komunikácia, nepochopenie zákonitých potrieb a vekových osobitostí dieťaťa. Na druhej strane – výchova rómskeho dieťaťa je vždy kolektívna, zabezpečuje ju celá rodina. Deti sú kontrolované v skupine. (Liégeois, 1995)

Rómske deti sú vychovávané tak, aby sa nebáli povedať svoju myšlienku a nečakali na udelenie slova. „Hovorové tabu“ je v rómskych rodinách postavené celkom inak. Medzi tabuizované témy nepatrí napríklad sex, a to napriek tomu, že cudnosť v zmysle zahaľovania je tu spravidla vyžadovaná vo väčšej miere než v ostatnej populácii. Bez zábran sa v rómskej rodine hovorí o väzení, krádežiach, násilí či sexuálnych úchyľkách. Rómske dieťa to všetko počuje a aktívne sa zapája do diskusie. Je zasväcované do problémov ostatných. (Sekyt, 1998)

Malé deti sa omnoho dlhšiu dobu obsluhujú a nevedú sa k samoobsluhe. Chlapci sa samostatnosti a sebaobsluhy učia v oveľa menšej miere, pretože všetko za nich robí matka alebo staršia sestra. Protichodný názor má Balabánová (2000), ktorá hovorí, že deti sú od útleho veku vedené k samostatnosti a rodičia dosť skoro s nimi jedajú ako s dospelými ľuďmi, rovnocennými partnermi. Možno mala na mysli fakt, že rodičia, najmä matka, sa stará o najmenšie dieťa v rodine, a ostatné deti sú nútené byť samostatné v zmysle – byť bez dozoru, čo potvrdzujú aj jej ďalšie slová, keď hovorí, že tento postoj k deťom sa zrejme zdedil z dôb, kedy bola skorá samostatnosť detí nutná k prežitiu rodu. Takýto spôsob výchovy je typický pre prírodné národy, a zodpovedá spôsobu života v ťažkých podmienkach na okraji civilizácie. Postavenie najstaršej sestry v rómskej rodine je významné, takmer všetko robí za ostatných a vďaka tomu nemá dostatok času pre seba.

Fakt, že chlapci sa dlhšiu dobu nevedú k samoobsluhy a samostatnosti sa nám potvrdil aj na Orechovom dvore. Všetky Rómky povedali, že ich synovia doma nerobia takmer nič, keď majú alebo budú mať štrnásť/pätnásť rokov, začnú chodiť so smetami, ale žiadne iné domáce práce sa od nich neočakávajú. Dievčatá začínajú v domácnosti pomáhať, keď majú desať- jedenásť rokov základnými domácimi prácami. Len najstaršia dcéra má o povinnosť viac- starať sa o mladších súrodencov. Plnohodnotne sa začne dievča (žena) starať o domácnosť až po vydaji, čo je ale v prípade rómskych dievčat už v pätnástich rokoch, kedy priamo vnikne do tzv. „sveta dospelých“. Ako vyplýva z predchádzajúcej podkapitoly, príchod do tohto sveta je pre ňu trochu zjednodušený tým, že je intenzívne pomáha svokra a stará mama.

Sekyt (1998) uvádza na margo výchovy v rodine, že súčasťou európskej rodinnej výchovy je výchova k „odloženiu pôžitku“ (keď sa naučíš do školy, môžeš sa ísť bicyklovať). Táto zručnosť odložiť pôžitok je základom disciplíny a sebadisciplíny. Vždy bola vlastná viac tým skupinám ľudí, ktorí žili v dostatku, u ľudí, ktorí aspoň niekedy trpia nedostatkom, sa využíva každá príležitosť na dosiahnutie blaha a pôžitky sa neodkladajú (typické pre ekonomicky slabé rómske rodiny). Tým sa však nepestuje vôľa a zhoršuje sa možnosť dosiahnuť niečo, čo vyžaduje odriekanie.

Ďalšia odlišná tendencia v rómskej výchove je vzťah k samostatnosti. Tá má v európskej kultúre vysokú hodnotu. Nebyť odkázaný na druhých, vedieť si pomôcť sám, nikomu sa nedoprosovať, posilňovať sebavedomie dieťaťa sa považuje za pozitívne. Rómske dieťa nie je nikdy samé, vždy má okolo seba svojich ľudí, ktorí mu vo všetkom pomáhajú. Rozhodovanie je kolektívne, každý vrátane detí môže do rozhodovania hovoriť, ale k rozhodovaniu dôjde spoločne a spoločné rozhodnutie všetci akceptujú. Členovia rodiny sa nepodriaďujú, oni sa s rozhodnutím stotožňujú. Pre ľudí, pre ktorých je vlastná individualita základom všetkých úvah, rozhodnutí a činov, je ťažké si predstaviť, že iní ľudia môžu sami seba chápať ako súčasť celku, ktorý jedine je autonómny. Výchova v rómskych rodinách väčšinou k individualite nesmeruje, preto ani výchova k samostatnosti tu nemá miesto. Solidarita so všetkými, ktorí patria do rodiny, a rodinné puto

je samozrejmosťou. Rodina je zdrojom bezpečia a zárukou uspokojovania všetkých potrieb, predovšetkým psychických. (Sekyt, 1998)

Balabánová (2000) uvádza, že spôsob života v rómskej rodine vedie u jednotlivca k strate pocitu zodpovednosti za svoj život, čo je v rozpore s pocitom zodpovednosti sám za seba, ktorý je nosným princípom európskej kultúry.

Vo výchove rómskych rodín druhej a tretej spoločnosti sa prejavuje prevaha živelnosti nad cieľavedomým pôsobením, podceňovanie samostatnej praktickej činnosti dieťaťa, slabá náplň komunikácie (málo komunikácie, jednoduchý jazykový kód), nepochopenie zákonitých potrieb a vekových osobitostí dieťaťa (Fliegel, 1992). Vyznačuje sa veľkou emocionalitou a súčasne neschopnosťou rodičov učiť deti čomukoľvek inému, než je nevyhnutne nutné na prežitie, všetko ostatné je považované za nepotrebné.

Podľa Vágnerovej (1999) pomerne voľná, nedirektívna výchova, dostatok voľného času a minimum povinností vedie k tomu, že sa rómske deti nenaucia rešpektovať bežné normy majoritnej spoločnosti a v škole, či neskôr v zamestnaní, sa ich správanie môže javiť ako poruchové.

Rozprávky, v ktorých sa miešajú motívy starých báj z Indie s motívmi zo súčasného života Rómov, sú dôležitou zložkou funkcionálnej výchovy v rodine. Ovplyvňujú podvedomie detí rovnako ako u ostatných etníc, ale podieľajú sa aj na štrukturácii vedomia. Príbehy berú doslova, prežívajú ich, a veria v ich pravdivosť. Tieto rozprávky potom ovplyvňujú život rómskych detí viac ako škola a médiá spolu. Je to o to dôležitejšie, že veľa rozprávok je postavených na tom, ako Róm zvíťazil nad „gadžom“ pre svoju inteligenciu a prefíkanosť.

Tomová (1995) píše, že u rómskych detí neexistuje adolescencia v bežnom slova zmysle, t. j. ako perióda osobnostného rozvoja. Potvrdzuje to aj Klíma (1988), ktorý konštatoval, že Rómovia akceptujú svoju osobnosť, aká je, aj v období dospievania, kedy by s už mala objaviť potreba zmeny a aktívneho rozvoja vlastnej identity. U rómskych pubescentov to tak nie je, ich identita neobsahuje žiadny ideál, ktorý by bol v rozpore s aktuálnym sebaobrazom a zároveň mu slúžil ako model. Ich prístup pripomína úroveň realizmu mladšieho školáka, kedy je sebaobraz pasívne akceptovaný ako

danosť. Zameranie na prítomnosť robí nejaké budovanie vlastnej identity zbytočným. Pubescent prijíma, čo prichádza, nepremýšľa o sebe a neusiluje sa o aktívnu zmenu svojej budúcnosti. V tomto smere hovorí o nedostatku sebareflexie.

Podobne sa vyjadruje o adolescencii Rómov aj Dubayová (2001). Ide o kultúrno-sociálny jav, v ktorom pretrváva archaická cyklizácia života, keď z obdobia detstva sa priamo prechádza do obdobia dospelosti, so všetkými dôsledkami – dominantne v oblasti rodinného života. Obdobie adolescencie, ktoré okrem biologického dozretia osobnosti má najmä významné socializačné postavenie v živote človeka, je v mnohých skupinách u Rómov vynechané. Jednoducho povedané, skupina nenechá časový priestor pre mladých ľudí na získanie kvalifikácie, a teda aj možnosti osamostatniť sa, pokúsiť sa byť ekonomicky nezávislým.

Nedostatok introspekcie má aj svoje dôsledky v neschopnosti empatie, hlbšieho vcítania a pochopenia iného človeka. Klíma (1988) to dáva do súvislosti s prevládajúcim prakticismom, až konkretizmom, viazanosťou na aktuálne viditeľné prejavy vonkajšieho sveta. V sociálnych vzťahoch sa tieto znaky osobnosti rómskeho dieťaťa prejavujú v nápadnejšej extravertnosti, ľahkom nadväzovaní kontaktov, ktoré sú ale málo diferencované a nemajú hlbšiu intenzitu.

Tomová (1995) uvádza aj fakt, že otvorené agresívne správanie chlapcov je vo veľkom počte rómskych rodín tolerované a často je zamerané dokonca na vlastné sestry. Požiadavky na dievčatá a ženy sú podstatne prísnejšie ako na mužov. Majú viac povinností a zodpovednosti. Sú strážené, aby sa nestýkali s príslušníkmi iných etnických skupín. Zaisťovanie potravy a udržiavanie domácnosti je ich povinnosťou. Strážená je ich poctivosť.

Žáková (1976) udáva tieto špecifiká výchovného vplyvu rómskej rodiny na dieťa:

- častejšie než v nerómskych rodinách zaznamenávame kolísanie medzi tvrdosťou vo výchove a medzi tolerovaním zlovykov,
- k túžbe utiecť z domu sa priznáva relatívne malý počet rómskych detí, asi tak tretina v porovnaní s nerómskymi, možný dôvod je v ich väčšej voľnosti,

- dve tretiny rómskych detí sú presvedčené, že ich otec je silný a statočný, ale zároveň ich polovica priznáva, že sa za neho niekedy hanbí (za to, čo robí, ale nie napríklad za to, že bol vo väzení, naopak, niekedy sa tým chvália),
- zatiaľ čo deti majority nikdy neuvádzajú, že sa hanbia za svoju matku, rómske deti to uvádzajú v 33% prípadov, rodinná harmónia a závislosť na rodine sa nejaví taká silná ako sa to vo všeobecnosti predpokladá,
- asi 3/5 rómskych detí si myslí, že ostatné deti majú rodinný život šťastnejší, zdá sa im, že členovia rodiny sa nemajú medzi sebou dosť radi,
- strach z telesného trestu je u nich dvakrát vyšší ako u nerómskych detí,
- ak sú prerušené denné kontakty s deťmi (umiestnenie v detskom domove), prejavuje sa výrazne zľahostajnenie rodičov k dieťaťu.

Viková (1996) skúmala niektoré psychologické aspekty slovenských rómskych rodín žijúcich v Prahe a dospela k týmto výsledkom:

- v rómskej rodine sú deti viac orientované na svojich súrodencov než deti v nerómskej rodine (svojim súrodencom priznávajú viac kompetencií a majú k nim celkovo pozitívnejší vzťah),
- existujú u nich intenzívnejšie rodinné väzby – napr. medzi deťmi a rodičmi,
- vzťahy rómskych rodičov k deťom sú diferencovanejšie a je v nich otvorene priznaná preferencia určitého dieťaťa (ktorá je ostatnými deťmi zjavne akceptovaná),
- je u nich menší výskyt rivalitných vzťahov medzi súrodencami,
- sú menej orientovaní na úspech v rodine, je tu voľnejšie riadenie detí (najmä chlapcov, dievčatá sú vedené k činnostiam zaisťujúcim chod domácnosti),
- v oboch skupinách je pre dieťa najbližšou postavou matka, ale v rómskych rodinách nie je tento rozdiel taký výrazný ako v nerómskych (vzťahy rómskych detí a ich otcov sú intenzívnejšie),

- v zmysle orientácie nukleárnej rodiny na príbuzných je rómska rodina viac patrilokárna, nerómska častejšie matrilokárna.

Demeterová (1998) tiež poukazuje na to, že pre spôsob výchovy v rómskych rodinách je charakteristický nedostatok disciplíny – jedia, keď majú hlad, vstávajú a idú spať podľa potreby. Chýba vymedzenie osobného teritória a osobných vecí. (Klíma, 1997) Medzi Rómami sa prirodzene rozdáva, pokiaľ je z čoho (nehovorí sa prosím a ďakujem). Skôr než k neuroticizmu tento druh výchovy vedie k environmentálne podmienenej sociopatii. U rómskych detí preto takmer nepozorujeme neurotické črty, pretože tie vyplývajú z prehnaných nárokov rodičov na výkony dieťaťa, najmä v škole. Tieto nároky v rómskych rodinách nie sú veľmi často uplatňované.

Ako typický znak rómskych rodín sa uvádza aj láska k deťom. To neznamená, že v majoritných rodinách rodičia nemajú radi svoje deti, ale v rómskych rodinách je dieťa všetkým a je milované nielen matkou, ale aj širokým príbuzenstvom a nakoniec aj celou komunitou. Aj tento fakt dostáva v dnešnej dobe vážne trhliny. Pri kríze či strate tradičných hodnôt v rodinách pochádzajúcich zo sociálne zanedbaného a výchovne menej podnetného prostredia sa o dieťa rodičia veľmi nestarajú a často končí v detskom domove. Negatívnym príkladom „lásky“ k dieťaťu je aj jeho opustenie matkou hneď po narodení. Matka ho nechá v pôrodnici a uteká za mužom, aby jej počas pobytu v nemocnici nebol neverný. Aj to je príklad straty tradičných hodnôt rómskej komunity. V minulosti by neverníka z komunity vyhnali. Existuje aj druhý dôvod, prečo rómska matka odvrhne vlastné dieťa. Keď sa totiž rómska rodina rozpadne, rómska žena si ťažko nájde nového muža, lebo títo odmietajú cudzie deti, dokonca nový muž by jej dieťa mohol týrať, ba aj zabiť.

Říčan (1998) konštatuje, že dnes môžeme v rómskych rodinách zaznamenať násilie na deťoch (ktoré bolo podľa pamätníkov úplnou výnimkou) a ich ťažké zanedbávanie v dôsledku alkoholu a drogovej závislosti ako aj incest, ktorý bol podľa romistov ešte v historicky nedávnej dobe u Rómov nemysliteľný.

Pre lepšie pochopenie výchovy dieťaťa rómskou rodinou, aj širšou komunitou, uvádzame myšlienky Cipra (2001), ktorý hovorí o sociálnej dedičnosti. Nielen materské lono ako biologický obal ľudského zárodka, ale aj spoločenské prostredie ako sociálne lono malého dieťaťa, ešte nezrelého človeka, akejsi ľudskej larvy, predstavuje len nový stupeň metamorfózy vývinu človeka a všetko, čo túto ľudskú larvu obklopuje, uprostred čoho ona prežíva svoje štádium detstva a čo do seba živelné vstrebáva, či je to dobré alebo zlé, predurčuje aj to, s akou výbavou bude daný jedinec vstupovať do ďalšieho štádia zrenia, blížiaceho sa v procese ďalších metamorfóz až k vrcholu zrelosti.

V rokoch 1998 – 2000 v rámci projektu „Podpora optimálneho vývoja detí zo znevýhodneného sociokultúrneho prostredia,“ Fakulta sociálnych vied Masarykovej univerzity v Brne, podporovaná anglickou nadáciou *Know how Fund* uskutočnila výskum, ktorého čiastkovým cieľom bolo intenzívne kvalitatívne sledovanie postojov matiek k deťom v rómskych a majoritných sociokultúrne znevýhodnených rodinách. Výsledky preukázali rozdielne výchovné stratégie v rómskych a majoritných rodinách. Matky rómskych detí sú zamerané predovšetkým na aktuálne potreby detí. Zaujíma ich najmä, ako sa deti cítia, čo chcú a čo nechcú. Aktuálna spokojnosť detí je u nich na prvom mieste, preto sa sústreďujú predovšetkým na starostlivosť o nich a na plnenie ich potrieb. Majoritné matky sa snažia svoje deti predovšetkým vychovávať. Zaoberajú sa motívmi a charakterom svojich detí, vymýšľajú stratégie, pravidlá, odmeny a tresty tak, aby deti prijali hodnoty, ktoré zastávajú rodičia, a aby sa správali podľa ich predstáv aj za ich neprítomnosti. (Navrátil, 2003)

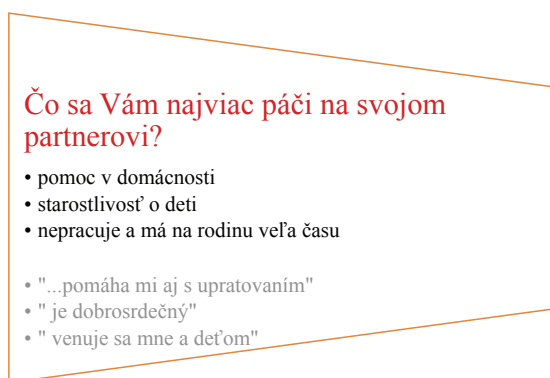
Detstvo Rómov je všeobecne krátke. 13-ročné dievčatá a 15-roční chlapci sa považujú za zreľých na manželstvo. U Rómov je takmer vylúčené zostať slobodným. Mládenec sa môže dostať medzi mužov iba ženbou a ženským ideálom je zase manželstvo. (Lužica, 2004)

3.4 Rola rodičov podľa pohlavia v rómskej rodine

Funkcie rodičov ako učiteľov svojich dospievajúcich detí alebo ako nasledovania dobrých modelov v najrôznejších otázkach kultúry, techniky, hygieny apod. sú dnes viac obmedzené ako kedykoľvek predtým. Bolo by to určite všetko krásne, keby jedna ľudská generácia mohla predávať vždy tej nasledujúcej všetky, naozaj všetky svoje skúsenosti. Koľkých chýb by sa tí mladí mohli vyvarovať a o čo šťastnejší život by mali. Takto nejako si to predstavujú ľudia strednej generácie, ktorí majú už dosť životných skúseností, pracovných stratégií, ba niekedy i životnej múdrosti. A pretože im na deťoch toľko záleží, niet divu, že sa snažia im svoje skúsenosti predať a to niekedy hlava nehlava. Počujeme rozprávať ľudí naozaj starých, ako to vyzeralo za ich mladých čias, počúvame to spravidla so zaujatím ako historický román. Avšak nepocitujeme, že by to malo byť nejako závažné pre nás dnes. Navyše príslušníci tej najstaršej generácie zvyčajne tým najmladším svoje skúsenosti toľko nevnučujú, ako to robia príslušníci generácie rodičovskej. Čím viac sú skúsenosti dospelých viazané na ich osobnú situáciu a na dobové podmienky v čase ich mladosti, tým menej sú pre ich dnešné deti poučné a prijateľné. Čím sú skúsenosti rodičov ľudsky všeobecnejšie, tým lepšie sa zdieľajú a prijímajú. Potom vidíme skôr len inak rozložené dôrazy ako nejaké zásadné rozdiely v postojoch a hodnotách. Dospelí i mladiství si spravidla zhodne uvedomujú, že citové vzťahy sú mocnou hnacou silou ľudského rozhodovania a konania. Rodičia, ktorí vedia o všetkých nebezpečenstvách, sklamaníach a otrasoch, ktorí môžu z takéhoto vzťahu vzísť, majú prirodzené tendencie svoje dieťa chrániť. Chcú pre ne krásny, hlboký, plný citový život a vedia, že k tomu treba trpezlivú prípravu. Mladí ľudia to chcú tiež, ale najlepšie hneď a bez prípravy. Každý máme svoj čas. Máme svoju minulosť, ktorá do značnej miery určuje náš život v súčasnosti a máme svoju budúcnosť, svoje plány a nádej, ktoré naše dnešné konanie taktiež ďalekosiahle ovplyvňujú. Mladý človek je prevažne zameraný do budúcnosti a pozoruhodne málo sa zaujíma o svoju minulosť. Starý človek naopak má pomerne krátku budúcnosť pred sebou a dlhú minulosť za sebou. Žije v nej niekedy viac ako v súčasnosti, pretože býva bohatší,

uspokojivejší, tvorivejší a pretože jej dnes taktiež ďaleko lepšie rozumie ako vtedy, keď ju prežíval. Človek v generácii rodičovskej je kdesi uprostred. Má ešte ďaleký výhľad do budúcnosti, ale cíti už jej konečnosť. Budúcnosť mu viac ako kedykoľvek skôr stelesňujú jeho deti, alebo len v deťoch vlastne presahujeme svoj osobný čas. (Matějček, 1986)

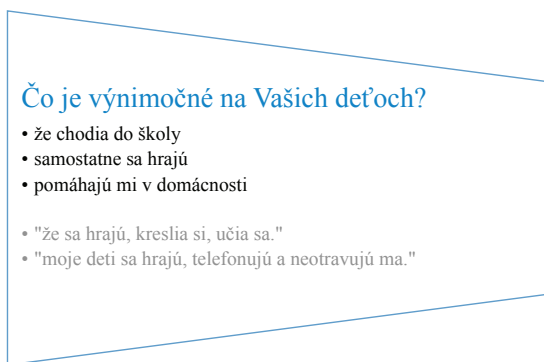
Na tomto mieste považujeme za vhodné interpretovať výpovede Rómov z Orechovho dvora v Nitre, ktorých sme sa pýtali, čo sa im najviac páči na svojom partnerovi. Uvádzame tri najčastejšie odpovede medzi, ktorými sa nachádza aj odpovedať, že na partnerovi oceňujú, že doma a nechodí do práce lebo sa môže naplno venovať rodine. Je možné tu vidieť iné vnímanie ako u nerómov, keďže málokto nezamestnaná žena oceňuje, že aj jej partner je nezamestnaný. Na Orechov dvore v Nitre to oceňujú takmer všetky. Aj to poukazuje na silné väzby medzi rómskymi partnermi.

Obrázok 21 – Vzťah k partnerovi

Podobnú otázku sme Rómkam položili aj v súvislosti s ich deťmi. Je dôležité poznamenať, že ide o veľmi subjektívny pohľad a predovšetkým, že vzorka, s ktorou sa výskum robil je zložená zo zodpovednejších a rozumnejších Rómov z danej lokality (vychádzame z hodnotenia sestier verbistiek, ktoré na Orechovom dvore v Nitre aktívne pôsobia). Prehľad odpovedí môžeme vidieť v nasledujúcom obrázku. Za zmienku stojí, že treťou najčastejšou

odpoveďou bolo, že im deti pomáhajú v domácnosti, keď sme sa ich však pýtali že ako a kedy, všetky odpovedali, že im deti nemusia pomáhať.

Obrázok 22 – Vzťah k deťom

Rómska rodina je prevažne patriarchálneho typu, aj keď existujú aj nukleárne (jadrové), manželské rodiny, ako uvádza Hábovčíková (1997), pretrvávajú v nich povedomie (i prax) širších rodinných vzťahov. Lužica (2004) predpokladá, že v 11. a 12. stor. n.l. výnimočné postavenie patrilo žene a jej príbuzenskej línii (matriarchát, matrilokalita). V Európe pod vplyvom kresťanstva sa systém zmenil v prospech muža a jeho príbuzenskej línie (patriarchát, patrilokalita).

Doznievanie vplyvu ženského elementu je funkcia Phuri daj (Phuri dej), ktorá reprezentuje rolu starého rodiča, zásadne ovplyvňujúceho existenciu rodu, a to výberom partnerov, rozdeľovaním úloh v ženskej časti rodu. Je ženskou protiváhou muža náčelníka (Mujalo, Čhibalo, Baro šero), ktorého postavenie je vyššie, lebo ovplyvňuje niekoľko rodov združených do kmeňa (Máhlya, Ňimpe). (Lužica, 2014)

U usadených Rómov vstupovala žena do rodiny muža. V kočovníckych rodoch ženatý muž sa zväzoval s rodom manželky. Jeho spoločenská rola zostáva hosťovská, lebo v rode sa nenarodil. Ak manželstvo zaniklo, muž sa vrátil do svojho pôvodného rodu. Deti zostali v manželkinom rode. Ak sa muž druhýkrát oženil, stal sa hosťom v rode novej manželky. Muž kočoval

s rodom manželky. Nestýkal sa s príslušníkmi svojho rodu, s ktorými bol neviditeľnou tradíciou do smrti spätý. Otcove deti sa nepovažovali za blízkych príbuzných jeho rodu. Aj v súčasnosti môžu zakladať manželstvá s rovesníkmi z otcovho rodu. (Lužica, 2004)

V súčasnosti muž v rodine zastáva dominantné postavenie, hodnota ženy spočíva najmä v jej plodnosti. Mann (2000) však dodáva, že muž sa prezentuje ako autorita len navonok. V domácnosti sa k problémom vyjadruje v prvom rade manželka. Medzi ženami je najväčšou „Puri daj“ – stará matka, a to na základe svojej múdrosti a životných skúseností. Analogicky je to aj medzi deťmi, kde synovia majú vyššie postavenie ako dcéry. V nižších sociálnych vrstvách bežné ekonomické potreby rodiny prevažne ešte stále zabezpečuje žena a k tomu výchovne vedie aj svoje dcéry. Táto hodnotová orientácia rómskej rodiny sa v určitej rozkolísanosti zachováva vo vedomí i v praxi rodín s nižšou životnou úrovňou, ale často pretrváva aj vo vedomí a v hodnotových predsudkoch (čo i len v hlbších vrstvách psychiky) rodín s vyššou kultúrnou úrovňou. Lužica (2004) však zdôrazňuje, že hoci sú v súčasnosti vzťahy medzi pohlaviami aj napriek zmenám a inováciám nezmenené, vplyvom zanikania tradičných zamestnaní stúpa rola ženy ako jedinej živiteľky a rola muža klesá najmä z dôvodu jeho pracovnej nespôsobilosti a masovej nezamestnanosti.

Botošová (2008) uvádza, že v rómskej rodine sú úlohy jej členov presne rozdelené. Hlavou rómskej rodiny je otec. Starostlivosť o zabezpečenie jedla pre rodinu má matka, ktorej Rómovia prejavujú veľkú úctu. Manželský vzťah, „úradne“ potvrdený, Rómovia poväčšine neuznávajú. Ale, ak žije chlapec s dievčaťom intímny životom a chlapec má vážny záujem o dievča, taký pár si dáva sľub vernosti (zasnubujú sa) a žijú ako partneri. Rodina je skôr veľkorodina a tvorí ju niekoľko generácií spoločne. Takáto rodina určuje normy a pravidlá správania, kontroluje ich dodržiavanie a trestá porušovanie. Komunitný spôsob života stiera hranice medzi súkromným a verejným životom. V rómskej rodine je doteraz zreteľná deľba práce a úloh v rámci rodiny, ale funkcia ženy a muža sa v rodine dopĺňajú. Každý člen v rodine má svoje miesto. Muž je hlavou rodiny a je nositeľom prestíže rodiny. Žena je zodpovedná za chod domácnosti. Žena vybavuje

administratívne záležitosti na sociálnych úradoch. Jej hlavné poslanie však spočíva vo výchove, v ktorej sa zameriava najmä na výchovu najstarších detí. Matka ich učí hlavne tomu, aby sa starali o mladších súrodencov.

Fabiánová (2005) uvádza, že postavenie žien v rodine a v rómskej spoločnosti sa diferencuje v závislosti od skupiny, do ktorej rodina patrí. Všeobecne však možno konštatovať, že jej postavenie bolo nízke. Žena bola vždy v submisívnej pozícii vzhľadom na dominantné postavenie muža a v patriarchálnej spoločnosti bola považovaná za bytosť menšej dôležitosti. Jej úlohou bolo poslúchať manžela, rodiť a vychovávať deti, starať sa o domácnosť a obživu rodiny. Táto starostlivosť bola zvlášť aktuálna, ak muž nemal žiadne zamestnanie, a teda žiaden finančný alebo naturálny príjem. Manifestačným príkladom je chodenie manželského páru, kedy žena obvykle kráča niekoľko krokov za manželom, často obťažkaná nákupmi a malými deťmi, kým muž – manžel kráča vpredu ako vodca. Ženy nesmeli byť prítomné pri rozhovoroch mužov, nesmeli sa zúčastňovať niektorých obradov. Ak sa narodí žene dieťa, príbuzní blahoželajú otcovi dieťaťa, manželka – rodička je mimo hlavného záujmu. Osobitné postavenie v rómskej spoločnosti mali staré ženy – matky (phuri daj), považované za skúsené a múdre, a to nielen v súvislosti s nadobudnutými životnými skúsenosťami, ale predovšetkým s ovládaním tradícií –romipen. Tešili sa všeobecnej úcte, mohli sa zúčastňovať i mužských stretnutí. Úlohou ženy v každom veku bolo správať sa zhode s pravidlami rómskeho bytia, a tak nadobúdať postupné zvyšovanie spoločenského postavenia. (Fabiánová, 2005)

Postavenie a rola ženy v spoločnosti sa odvíja od charakteristických znakov rodiny, jej vnútornej hierarchie. Ako sme už naznačili, rómska rodina je v súčasnosti, viac ako predtým vnútorne diferencovaná, a to v závislosti od príslušnosti k istej skupine, hodnotového systému, spôsobu života a podmienok, v ktorých žije. Výrazné rozdiely sa prejavujú najmä medzi rodinami žijúcimi v rómskych osadách a tými, ktoré žijú rozptýlené medzi majoritnou spoločnosťou v mestách. Charakter rodiny a rodinných vzťahov úzko súvisí s mierou stotožnenia sa a deklarovaním svojho rómstva, ktoré je pochopiteľne silnejšie v tradičných „širokých“ rodinách (takéto viacgeneračné rodiny pozostávali z niekoľkých manželských dvojíc:

prarodičia, rodičia, ženatí synovia príp. vydaté dcéry). Viacgeneračné rodiny boli typicky patriarchálne, muži tu mali dominantné postavenie, žena ako submisívny subjekt získavala úctu a výraznejšie postavenie v rodine iba s pribúdajúcim vekom a viacnásobným materstvom. Rómska žena v minulosti (60–tych až 70-tych rokov) mala v tradičnej rodine veľmi podradné postavenie, jej úlohou a hlavným poslaním bolo milovať, rodiť a vychovávať deti, starať sa o jedlo, domácnosť. Preto rodila a vydávala sa čo najskôr, aby čím skôr dosiahla akú – takú úctu aspoň ako matka. Od manželky sa vyžadovala absolútna vernosť, zatiaľ čo manžel verný nebol. Rozvody sa však v rómskych rodinách takmer nevyskytovali napriek tomu, že manželské spory sa často riešili krikom a bitkou. Kultúrna úroveň žien bola nižšia ako u mužov, pretože ženy mali nižšie vzdelanie, a teda sa zdržovali najmä doma. Dnes už aj u Rómov prevláda jedno- až dvojgeneračná, monogamná rodina, v ktorej sa mení rodinná hierarchia. Dominantné postavenie má ešte stále muž (medzi deťmi prvorođený syn), ale postavenie ženy sa postupne zlepšuje. Ani v „moderných“ rodinách sa však ešte nedá hovoriť o rovnocennosti partnerov, väčšina rómskych dievčat a žien to však považuje za prirodzené a správne. Rómske dievčatá sa už vydávajú neskôr ako predtým, počet detí v manželstvách klesá, vzdelanosť a zamestnanosť žien sa tiež zvyšuje.

V súčasnosti platí, že vplyvom spoločenského vývoja sa tradičná pozícia a rola ženy (všeobecne – i špeciálne rómskej ženy) v rodine a následne aj v spoločnosti podstatne mení, čo je dôsledkom, okrem iného aj zmenených spoločensko-právnych noriem, pretože:

- oficiálne je možnosť získať prácu pre oboch rovnaká,
- do rodinného rozpočtu prispievajú rovnako muži i ženy (či už formou mzdy, alebo sociálnej dávky),
- k vzdelávaniu majú rovnaký prístup muži aj ženy,
- k inštitucionalizovanému vzdelávaniu majú (musia prekonávať) rovnaké predsudky ženy ako aj muži.

Môžeme sa domnievať, že súčasná rómska žena je už rovnocenným partnerom mužovi, ba v niektorých prípadoch (a to najmä v rodinách nezamestnaných), zohráva určujúcu úlohu. Predpokladáme, že ak sú

ženy nositeľkami a distribútorkami kultúrnych tradícií, potom sú rovnako nositeľkami a distribútorkami progresívnych i retardujúcich tradícií. (Poláková, 2004)

Hübschmannová (2002) pri analýze postavenia muža a ženy uvádza, že celá ťarcha starostlivosti o deti a domácnosť ležala prakticky na matke. Rozhodovala nielen o chode domácnosti, ale aj o ekonomických otázkach. Ak muž nemal stále zamestnanie, na ženu prechádzala aj povinnosť zabezpečiť rodine základnú obživu. U takzvaných usadených Rómov na východnom Slovensku bolo zvykom robiť obchôdzku po nerómskych gazdoch. Ženy na tejto pravidelnej obchôdzke vykonávali rôzne drobné služby – vymazávali pece, zmetali dvor, pomáhali pri hospodárstve, zriedkavejšie iba žobrali – za čo dostávali zvyčajne naturálnu odmenu. Aj práce spojené s chodom domácnosti v niektorých lokalitách vykonávali ženy, prípadne deti. Varenie a upratovanie bolo úplne v kompetencii ženy, ktoré postupne tieto povinnosti presúvala na deti, najmä dcéry, neskôr na nevesty, pričom si však ponechala rozhodovacie právomoci. Podľa ideálnej predstavy sú dievčatá po vydaj veľmi strážené – neopúšťajú svoje bydlisko, sú pod ochranou a dozorom svojich bratov, alebo iných príbuzných. V prípade, že zistili, že nevesta predsa len pannou nebola, bola rodina vystavená posmechu, ale žena aj v represii zo strany muža a jeho rodiny. Dokladom o „poctivosti“ dievčatá bolo verejné demonštrovanie zakrvavenej plachty alebo košeľe či vreckovky. Svokrinou úlohou bolo naučiť mladú ženu zvykom jej novej rodiny. Od mladej nevesty sa napríklad neočakávalo, že bude vedieť variť. Učila sa to až v novej rodine, čo korešpondovalo s predstavami o hygienickej a rituálnej čistote pri varení, ktorých dodržiavanie tiež určovalo spoločenský status rodiny. Úlohou matky bolo zabezpečiť výchovu všetkých malých detí a dievčat. Už vo veku 6 – 9 rokov sa dievča muselo vedieť postarať o mladších súrodencov a čiastočne aj o čistotu v dome. Spoločenskej kontrole podliehalo konanie ženy matky. Ak sa nestarala o deti a domácnosť, vystavila sa verejnému ohováraniu. Tlak verejnej mienky bol veľmi silný. Odsúdeniahodná bola najmä nevera ženy. Ľubni (ľahká žena) bola nielen verbálne pohanená, ale ani proti bitke od muža neboli výhrady. Dokonca ju mohli vyhnáť z domu. Jednou zo sankcií za neveru

bolo ostrihanie vlasov na znak potupy. Ostriať ju mohla mužova, ale aj jej vlastná rodina, aby sa tak dištancovala od jej správania. (Hübschmannová, 2002)

3.5 Zvyky v rómskej rodine a komunitě

Sebavedomie Rómov je úzko spojené s rodinou. Róm pociťuje svoju hodnotu ako hodnotu svojej rodiny. Hovoriť pred Rómom negatívne o členoch jeho rodiny je urážkou jeho samotného, chváliť členov jeho rodiny je ako chváliť jeho. Bohatstvo duchovnej kultúry sa okrem iného odráža aj v spôsobe prežívania výnimočných okamžikov v živote človeka a celého spoločenstva. Takými sú narodenie nového člena rodiny, uzatvorenie manželstva i posledná rozlúčka s blízkym človekom. Rómovia, podobne ako ľudia na celom svete, dodržiavali pri týchto príležitostiach mnoho zvykov a povier. Nielen preto, aby slávnostným spôsobom zdôraznili tieto udalosti, ale aj preto, lebo verili, že sa tým ochránia pred zlými silami a zabezpečia pre seba a svoje rodiny zdravie a šťastie. Duchovná kultúra Rómov sa mení v závislosti od vývoja ich sociálneho postavenia: v zaostalejšom prostredí nachádzame viac dokladov tradičnej kultúry, kým vo vyspelejšom prostredí menej. Väčšina Rómov na Slovensku sa hlási k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, v severovýchodnej oblasti krajiny, kde prevažuje grécko-katolícka alebo pravoslávna viera, aj oni inklinujú k tomuto vierovyznaniu. Väčšina Rómov na Slovensku sa hlási k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, v severovýchodnej oblasti krajiny, kde prevažuje grécko-katolícka alebo pravoslávna viera, aj oni inklinujú k tomuto vierovyznaniu. Náboženské obrady však navštevujú zriedka, často aj preto, že v zaostalejšom prostredí – najmä v izolovaných rómskych osadách – je miera sociálnej dištancie zo strany majoritného obyvateľstva taká veľká, že Rómovia sa sami neodvažujú navštevovať bohoslužby v kostole alebo im miestni priamo zabráňujú zúčastňovať sa cirkevného života. V niektorých lokalitách východného Slovenska pri sv. omši nesmú sedieť medzi ostatnými, ale iba stáť vzadu, na sv. prijímanie chodia najprv „bieli“ a potom Rómovia, niekde sa „nedeľná sv. omša pre Rómov“ koná v sobotu. Viera Rómov

je zaujímavým spojením kresťanského učenia, vlastných poverových predstáv, ktorých korene môžeme predpokladať ešte v indickej pravlasti, ako aj prejavov ľudovej viery, ktoré prevzali od okolitého nerómskeho obyvateľstva a prispôsobili ich vlastným potrebám. Duchovných stretnutí Rómov z celej západnej Európy je juhofrancúzske mestečko Les Saintes Maries de la Mer na brehu Stredozemného mora. Už od polovice 19. storočia sa tu Rómovia stretávajú, aby si uctili svoju patrónku – svätú Sáru. Slávnostná procesia sa koná 24. mája. Rómovia majú aj svojho novodobého mučeníka. Ceferino Jimenéz Malla, el Pelé sa narodil v roku 1861 v Benavent de Lèrida v Španielsku. Po štyridsiatich rokoch kočovania sa usadil v aragónskej obci Barbastra, žil príkladným kresťanským životom, venoval sa najmä malým rómskym deťom, ktoré učil viere a modlitbám. Počas náboženského prenasledovania v období občianskej vojny v Španielsku sa odmietol zrieknuť svojho náboženského presvedčenia, za čo bol väznený a 9. augusta 1936 na cintoríne v Barbastre zastrelený. Za účasti stoviek Rómov z celej Európy ho pápež Ján Pavol II. dňa 4. mája 1997 na slávnostnej sv. omši vo Vatikáne blahorečil (tzn.. vyhlásil ho za blahoslaveného). Z iniciatívy saleziánov sa od roku 1993 uskutočňuje každú prvú augustovú nedeľu v šarišskej obci Gaboltov rómska púť. V Českej republike sa Rómovia od roku 1998 stretávajú na púti v obci Osek. (Mann, 1992)

Pekárek (1997) uvádza 10 základných črt sociálneho systému Rómov v minulosti:

1. každé rozhodovanie je spoločné,
2. neschopnosť byť sám,
3. vyhostenie z rodu je najväčší trest,
4. mnohosť je podmienkou šťastia,
5. čas je minulosť a prítomnosť, budúcnosť neexistuje,
6. čas sa neodvodzuje od ročných období,
7. neustála zmena – miesta a prostredia zvyšuje nádej na prežitie,
8. zotrvávanie na jednom mieste zvyšuje nebezpečenstvo,
9. spôsob obživy – remeslá sú podriadené tejto neustálej zmene,
10. základná zručnosť je vedieť sa vyhnúť – uniknúť pred nebezpečenstvom.

V rómskom spoločenstve má rodina, ktorá štrukturuje rómske spoločenstvo, podobu užšej a širšej rodiny. Rómsku komunitu tvorila predovšetkým širšia rodina *famelija*, ktorej základom sú široké príbuzenské vzťahy. Tie vytvárali základnú sieť spoločenstva. *Famelija* v praktickom zmysle slova ochraňuje každého svojho člena ako súčasť spoločenstva, rovnako tak, ako ho zabezpečuje v sociálnej a ekonomickej rovine. (Lázničková, 1999)

Hartl (1993) uvádza, že tradičná rómska rodina fungovala ako veľkoodrodina vždy, prípadne ako širšie príbuzenské zoskupenie. Odrážalo sa to aj v tomto názve „famelija“. Širšia rodina sa vytvára na základe príbuzenských vzťahov tvorených po celé generácie. Je charakterizovaná tým, že zahŕňa širšie príbuzenstvo, prarodičov, strýkov, tety, bratancov a sesternice. Ide o veľmi početnú skupinu, ktorú stmelujú nielen pokrvné väzby, ale aj rodinná tradícia, postoje, zvyky, črty a jazyk.

Fraser (2002) okrem „famelije“ rozlišuje ešte druhú jednotku, tzv. „kumpániu“. Nejde tu bezpodmienečne o združenie rodinných členov – spája ich ekonomická potreba práce a snaha využiť určité územie.

Dubayová (2001) hovorí, že najdôležitejšiu hodnotu pre Rómov predstavuje rodina, a to v zmysle ich opory a ich prvého i posledného vlastníctva. Podľa Bakalára (2004, 76-78) sa hodnotový systém Rómov skladá z piatich okruhov:

1. Slobodný život – predstavuje ilúziu bezstarostného spôsobu života
2. Dedičstvo predkov – zahŕňa v sebe sebadôveru z väzby na minulosť
3. Láska k deťom – počet detí v rodine určuje mieru jej prestíže
4. Poznávanie rodovej hierarchie a rodovej tradície – dodržiavanie zložitých rodových zvykov a pravidiel
5. Peniaze ako základná potreba pre prežitie – sú prostriedkom k dosiahnutiu pocitu životného naplnenia.

Ďalší autori rozdeľujú rómske rodiny podľa spôsobu života. Pre lepšie pochopenie uvedieme delenie podľa Hübschmannovej. Hübschmannová (1977) rozdeľuje rómske rodiny podľa spôsobu života podrobnejšie do troch skupín:

1. Rodiny, ktorá sú najviac spoločensky integrované a žijú usporiadaným životom medzi ostatným obyvateľstvom. Rodičia trvalo pracujú, niektorí z nich získali aj pracovnú kvalifikáciu. Deti posielajú pravidelne do školy a prispôbobi sa svojmu okoliu. Vnútorne ich to uspokojuje a prijíma ich aj spoločnosť.

2. Rodiny, ktoré zatiaľ neprijali bežne uznávané spoločenské normy, získavajú základné hygienické a pracovné návyky, ale pracujú (ak vôbec) bez kvalifikácie, deti do školy posielajú nepravidelne, nezabezpečujú správnu výchovu a základné podmienky pre zdravý rozvoj svojich detí. Tieto rodiny chcú napodobňovať spôsob život prvej skupiny a rodín majoritnej spoločnosti, ale len povrchne, v materiálnej podobe ako konzumenti kultúry, bez potreby vzdelávať sa a aktívne sa podieľať na tvorbe pozitívnych hodnôt spoločnosti. Tradičná rómska rodina vykazuje znaky rozšírenej viacgeneračnej rodiny, ktorá sa skladá z nukleárnych rodín. Preferencia mužov, otcov, synov, bratov, manželov dokladuje výraznú autoritu muža, a teda patriarchálny typ rodiny z hľadiska autority. Na zabezpečovaní prostriedkov na živobytie sa podieľali podľa svojich možností všetci členovia domácnosti. Identita rodiny bola udržiavaná zachovávaním existujúcich zvyklostí. Rómska rodina ako socializačný činiteľ mala dominantné postavenie, pričom výchova a vzdelávanie v jej rámci realizované mali tzv. reťazovitý charakter, kedy sa staršie deti starali o mladšie.

3. Rodiny najzaostalejšie, ktorých členovia nemajú záujem o zmenu svojho života a postavenia v spoločnosti. Žijú v rodových spoločenstvách, menia miesto svojho pobytu, pohybujú sa a žijú najmä v osadách, pre ktoré sú charakteristické nevyhovujúce sociálne a hygienické podmienky. Členovia týchto rodín pracujú len výnimočne, nemajú veľký záujem posilať svoje deti do školy a vo všetkých smeroch nevhodným prostredím vážne ohrozujú zdravý vývin a výchovu svojich detí. Nízky vek prvorodičiek má svoj dôvod v tom, že čím skôr začne žena rodiť, tým viac môže mať detí. V súčasnej dobe sa počet detí znižuje aj v rómskych rodinách, čo je prejavom ekonomickej nevyhnutnosti najmä v rodinách prvej skupiny. Najzaostalejšie rodiny ostávajú pri mnohopočetnej rodine, pretože pri veľmi vysokej miere nezamestnanosti je to opäť „ekonomická nevyhnutnosť“,

čo dokumentujú slová jedného rómskeho otca, ktorý povedal, že on sám desať detí neuživí, ale desať detí uživí jeho. Mal samozrejme na mysli výšku sociálnych dávok a rodinných prídavkov.

Rómska rodina má všetky atribúty špecificky spoločensko-prírodné modifikované podľa historických podmienok, v ktorých sa vyvíjala a vyvíja. Tieto jej špecifiká sú popri inom modifikované aj spoločensky vynútenou segregáciou a separáciou, ale i nutnosťou medzikultúrnych a multikultúrnych vzťahov. Sú o to výraznejšie, že rómska rodina prechádzala aj prechádza aj krajnými pólmi týchto procesov (Hábovčíková, 1997). Konečná (1994, s. 17) tiež uvádza, že „rómska rodina rovnako ako iné rodiny prechádza spoločenským vývojom, ale nesie v sebe aj retardačné trendy, tradície a všetky prejavy rómskeho etnika“. Rómovia nežijú samotárskym spôsobom života, individuálne obydlie nepoznajú. Je im cudzie individuálne, súkromné vlastníctvo, nahrádza ho vlastníctvo rodinné.

Dôležitou súčasťou rómskych rodín je tzv. romipen, nepísaný zákon tvoriaci rómsku identitu, akýsi súbor hodnôt, ktoré sú teoreticky univerzálne a vlastné všetkým Rómom, je tzv. čačipen – pravda, právo, spravodlivosť. Chápanie tejto spravodlivosti môže byť v diametrálnom protiklade k chápaniu spravodlivosti Nerómami. Napríklad rómske slovo de man, znamená požičaj mi, ale tiež daj. Rómovia nečakajú vrátenie požičanej veci, pretože oni by konali tak isto. V rómskych rodinách platí zásada solidarity – dnes mám ja, zajtra budeš mať ty – je neprípustné, aby jeden člen komunity mal (jedlo, peniaze, oblečenie) a druhý nie (Ševčíková, 2003). Pri dnešnej strate hodnôt v tradičnej rómskej rodine to však už ale častokrát neplatí (príkladom sú rómski úžerníci žijúci priamo v osade s ostatnými).

Vo vzťahu k inej hodnotovej orientácii Rómov Krech, Crutchfield a Ballachey (1968, s. 105) zdôrazňujú, že „ľudia sú pod vplyvom týchto hodnôt a majú sklon prijímať ako svoje potreby a ciele tie hodnoty, ktoré zdieľajú členovia ich vzťahovej skupiny, a menej priamo hodnoty širšej spoločnosti“. Keďže „najdôležitejšie z týchto cieľov sú také ciele, ktoré reprezentujú dominantné ciele skupiny“, tak v prípade, že sa ktorýkoľvek člen relatívne izolovanej sociálnej skupiny dostane pod silný vplyv všeobecnejšie platných spoločenských noriem, nastáva u neho konflikt hodnôt. Rieši

ho v prospech noriem svojej etnickej skupiny tým jednoznačnejšie, čím je sám sociálne znevýhodnenejší a čím väčšia je jeho subjektívna závislosť od sociálnej skupiny, do ktorej patrí. Práve táto skutočnosť je charakteristická pre najzaostalejšiu skupinu Rómov na Slovensku.

Medzi najvyššie uznávané hodnoty v rómskych rodinách patrí aj úcta. Róm by šiel aj na koniec sveta, aby ju získal, preto ňou vo vzťahu k nim nie je potrebné plytvať, hrozí totiž jej zneužitie. Nekritický obdiv majú k fyzickej sile, ktorá sa dá využiť u chlapcov na vyučovanie bojových umení, boxu, kulturistiky. Dieťa, ktoré niekoho zbije, je doma chválené. Ďalej je to pohostinnosť (hostí nesmie odmietnuť jedlo, znamenalo by to, že považuje hostiteľov za nečistých). Láskovosť u nich preukazuje ten, kto berie, nie ten, kto dáva. Dodržať slovo patrí tiež medzi uznávané hodnoty, ale len vo vnútri spoločenstva, podvieť „gadža“ je majstrovstvo.

Rómovia, aj keď s nami žijú viac ako šesť storočí, sa neprestali od nás líšiť, a to nielen v zmysle antropológie. Líšia sa od nás svojim spôsobom života, hodnotami, mentalitou, ale najmä kultúrou. Rómovia sú predstavitelia úplne odlišnej kultúry než je európska. Odlišnosti nájdeme v celkovej filozofii života a myslenia, v obsahu socializácie, ale aj v psychoštruktúre ich etnika. Tieto kultúrne odlišnosti, spolu so zreteľnými odlišnosťami v genofonde, sú tým, čo bráni splynutiu Rómov s pôvodným obyvateľstvom Slovenska. (Matulay, Bôžik, Valach, 2011)

Pre majoritnú časť spoločnosti, v ktorej Rómovia žijú, predstavujú oni sami väčšinou jednoliatu masu, od ktorej sa odlišuje iba pár jednotlivcov rómskej národnosti.

Matulay, Bôžik a Valach (2011) hovoria, že skutočnosťou je rómska minorita rôznorodo a relatívne bohato stratifikovaná. Dodávajú, že základom sociálnej stratifikácie Rómov je ich etnické a subetnické členenie. V domácej i zahraničnej odbornej literatúre sa na subetnické rozdelenie Rómov, podľa Dubayovej (2001), najčastejšie spomínajú dve roviny: jazyková rovina, rovina podľa spôsobu obživy.

Ďalšou dôležitou kategóriou pri subetnickej diferenciácii je kategória rodiny. Jakoubek (2004, 119) hovorí: „Rodina v rómskej osade nie je spoločenstvom osobne autonómnych svojbytných indivíduí, ale naopak,

jedinec nadobúda osobný rešpekt a vlastnú identitu až a výhradne vtedy, keď vystupuje ako súčasť svojej rodiny, na pozadí svojej rodiny.“

Z výskumnej činnosti Matulaya, Bôžika a Valacha (2011) vyplýva, že aj u rómskej minority – tak ako u majoritnej časti spoločnosti – môžeme vyčleniť minimálne tri sociálne stratifikačné vrstvy, a to vo vzťahu k pomoci od štátu: – vyššia vrstva, ktorá nepotrebuje žiadnu pomoc, – stredná vrstva, ktorá by privítala pomoc v podobe primerane platenej a primerane kvalifikovanej práce. Nižšia vrstva, ktorá je v pozornosti a centre pomocných opatrení štátu, ale aj v centre pozornosti médií.

Říčan (1998) popisuje najmä tieto odlišnosti Rómov: stupnica hodnôt, rodina a širšia rodina, komunikačný štýl, poznávacia stratégia, vzťah k Rómom, vzťah k majetku, stupnica hodnôt. Rómovia majú odlišnú stupnicu hodnôt ako majoritná časť Slovenska. Najvyššiu hodnotu tvorí rodina, ktorá pre Róma predstavuje útočisko pred zlom, ochrancu v núdzi a miesto bezpečia. Tejto hodnote je ochotný podriadiť celé svoje konanie. Rovnako tak pod ceňujeme hodnoty, ktoré prikladá Róm slobode, sebaúcte, ale najmä pocitu okamžitej bezpečnosti v tom najširšom ponímaní, ktorý má pre Róma oveľa väčšiu hodnotu ako vzdialená budúcnosť či vzdelanie.

Rodina má príkazný charakter, ktorému sa prispôsobujú všetci členovia rodiny. Záujem rodiny má prednosť pred individuálnymi záujmami. Vnútorne vzťahy, ktoré nachádzame v rómskej rodine sa tvorili po celé stáročia a umožnili prežitie rodiny aj v tých najnepriaznivejších podmienkach, preto predstavuje rodina pre Rómov oveľa vyššiu autoritu ako pre členov majoritnej spoločnosti. Rómovia majú odlišný štýl komunikácie, ktorá je hlasná, naliehavá a sprevádzaná živšou gestikuláciou, výraznou mimikou, ale i fyzickým priblížením. Ich silné vyjadrovanie dojmov je zo našej strany chápané ako prehnany, niekedy až obavy vzbudzujúci prejav. To vedie k ponímaniu Rómov ako ľudí, ktorí nerešpektujú spôsob sociálneho styku, ktorý je uznávaný majoritnou spoločnosťou.

Rozdielna poznávacia stratégia sa stáva problémom najmä pri komunikácii. Nie je možné sa spoliehať na abstraktné myslenie Rómov, rovnako ako sa nemožno spoliehať na písomné texty, pretože aj keď vedia Rómovia

písať a čítať, ťažšie sa v nich orientujú. Projekcia vzťahu majority k Rómom je trvalo ovplyvňovaná historickou skúsenosťou. Členovia majoritnej spoločnosti nevidia dôvod na prehodnotenie svojho vzťahu k Rómom, čím dochádza k obranným postojom ako majoritnej spoločnosti, tak aj zo strany Rómov. Tieto postoje vyplývajú z obojstrannej historickej skúsenosti. Rómovia neprikladajú veľký význam majetku, čo vedie k ich neschopnosti hospodáriť s peniazmi a následného nezáujmu na ich získavaní a kumulácií. Takéto vnímanie ich vlastného majetku má za následok aj to, že Rómovia si vytvárajú obdobný vzťah k majetku iných a ich zábrany na zmocnenie sa cudzej veci sú nízke. Na druhej strane sú Rómovia schopní rozdať všetko, aj keď sa sami môžu ocitnúť v núdzi. K identite každého etnika či národa patria okrem kultúry, tradícií a zvykov aj hodnoty. Hodnotová orientácia rómskej minority sa odlišuje od tej, ktorú uznáva majoritná časť spoločnosti. Na základe preštudovanej literatúry môžeme povedať, že hodnoty: rodina, sloboda, sebaúcta a bezpečie sú pre Rómov to najdôležitejšie.

Řičan (1996) uvádza, že pozitívne vlastnosti rómskej rodiny pochádzajú z ich hinduistickej tradície, akými sú ušľachtilé prvky pohostinstva, láskavé vedenie detí, riešenie sporov odpustením alebo podrobením sa rodovej autorite. Rodinné väzky a spoločný život posilňuje aj priestorová blízkosť (v osade, v spoločných bytových domoch). Do rodiny patria príbuzní z otcovej i matkinej strany do rozsahu štyroch až piatich generácií. Každý člen tejto príbuzenskej pospolitosti má svoje vymedzené miesto a úlohu, z ktorých vyplývajú jeho spoločenské práva a povinnosti. Každý člen rodiny má svoje meno, ktoré presne identifikuje jeho miesto v rodine. Napr. pri slove bratanec sa používa iné označenie pre syna otcovho brata, syna otcovej sestry, syna matkinho brata či syna matkinej sestry. Postavenie a úloha každého člena je komplexná a vnútorne diferencovaná, podľa vzťahov k ostatným jednotlivým členom a podskupinám príbuzenskej pospolitosti. Hierarchiu určuje pohlavie, vek a príbuzenská afinita.

Medzi výrazné prednosti rómskych mravných návykov patrí tradične uznávaná požiadavka výpomoci sociálne slabým, nepracujúcim a finančne nezabezpečeným príslušníkom spoločenstva. Práve zásada rodovej solidarity umožňuje ich príslušníkom bez ťažkostí meniť prostredie, pretože

zaväzuje rómske rodiny, poskytnúť prístrešie svojim príbuzným z iných končín krajiny nezávisle od toho, či sa v byte alebo obydli budú tiesniť. Lakomosť, odmietanie pomoci, potravy, prístrešia atď. bola u Rómov považovaná za jeden z najvážnejších morálnych priestupkov a bola odsudzovaná verejnou mienkou celého spoločenstva (Škodáček, 1998). Samotní Rómovia za svoju najlepšiu vlastnosť považujú dobrosrdečnosť a súcit.

Vnútna stratifikácia rómskej národnostnej menšiny je osobitne špecifická v tom, že netvorí homogénnu komunitu s rovným postavením členov. Mann (2000, s. 30) to charakterizuje nasledovne: „Život v osade riadil rómsky starosta. Nerómovia ho volajú vajda. Po rómsky sa mu hovorí čhibalo. Bol to obyčajne starší múdry človek, ktorého si všetci vážili a poslúchali jeho rady. Často býval kováčom, a toho si vážili i sedliaci, preto robil sprostredkovateľa medzi svetom Rómov a svetom roľníkov – gádzov. Bol teda akýmsi hovorcom, o čom svedčí aj jeho pomenovanie: čhibalo je odvodené od slova čhib, čo znamená reč, jazyk.“ Zmienku o vajdovi nachádzame aj u Hováthovej (1964, s. 325), ktorá popisuje vnútornú organizáciu rómskych komunít nasledovne: „Kočovné skupiny predstavovali príbuzenské celky s vlastnou vnútornou organizáciou. Na čele skupiny stál vajda, ktorý mal rozhodujúce slovo v jej vnútorných záležitostiach a súčasne ju zastupoval v úradnom styku s domácim obyvateľstvom. V niektorých rodoch sa funkcia vajdu dedila. U väčšej časti skupín bola funkcia vajdu doživotná, nie však dedičná. Za vajdu, ktorého sami volali mujaľo, volili starších mužov, ktorí boli skúsenejší a múdrejší, pretože jedinou školou pre Cigánov bol život.“

Kollárová (1992, s. 64) hodnotí postavenie vajdu nasledovne: „Dôležitú funkciu v rómskych spoločenstvách zastávali vajdovia. Spočiatku mali v skupine vedúce postavenie na základe svojich schopností a majetku. V období prvej republiky do voľby vajdu zasahovali aj mnohé obce. Vajdovia boli za svoju prácu odmeňovaní finančne aj v naturáliách. Ministerstvo vnútra vo svojom výnose poukazovalo na dôležitosť tejto funkcie. Zároveň zdôrazňovalo podriadenosť vajdu starostovi obce a osobnú zodpovednosť za dodržiavanie všetkých právnych noriem v rómskej osade“.

Samotní Rómovia, obvykle zo skupiny rómskej inteligencie, vytvárajú orgány, ktoré by ich mali zastupovať navonok a zároveň plniť funkcie vo vnútri rómskeho spoločenstva. V prvom rade došlo k vzniku Rómskeho národného snemu, ktorý má byť najvyšším reprezentantom rómskej národnostnej menšiny na Slovensku. Rómsky národný snem zvolil Parlament Rómov SR. V rámci parlamentu sa vytvorili jednotlivé parlamentné výbory tak, aby obsiahli jednotlivé ministerstvá. Parlamentné výbory sú trojčlenné. Ďalším orgánom bola Rada Rómov, ktorú tvoria zástupcovia politických strán a zástupcovia 8 krajov. Okrem uvedených orgánov zvolili aj Rómsky súd, ktorý má 9 členov a vznikla „Agentúra pre realizáciu pilotného projektu V4 n.o.“ Vznik uvedených orgánov založených reprezentantmi rómskej národnostnej menšiny je potrebné hodnotiť pozitívne. Ich ustanovenie spadá do rámca aktivít, zameraných na budovanie vnútornej kohézie v rómskej národnostnej menšine.

Vnútorne členenie, štruktúry rómskych komunít, ktoré je dnes aktuálne, možno považovať za východiskový bod práce s touto národnostnou menšinou. V súčasnosti môžeme v rómskych komunitách vyšpecifikovať skupiny, ktoré hierarchicky odrážajú rozdielny sociálny status. Podľa Hlubockého (1992, s. 11-13) sa súčasní Rómovia podľa sociálneho statusu v komunite rozdelili do týchto sociálnych skupín:

- Vodcovia. Vedúce osobnosti v rómskej národnostnej menšine. Sú označovaní ako prezident, králi, vajdovia, phuridajky a ich námestníci. Pôsobia v nadnárodnom rámci alebo v konkrétnych krajinách. Postavenie vajdov sa objavuje aj ako pozícia miestnych barónov. Ich asociálnejšie typy koordinujú, alebo aspoň ovplyvňujú bežnú rómsku kriminalitu. Významnejší z nich sú v rôznej miere zapojení do „zlatej mafie.“ Aj na našom území sa prejavili snahy o oficializáciu rómskych kráľov, a tým aj o podriadenie rómskych rodín jednému kráľovi, ktorý by ich zastupoval voči prezidentovi a štátnym orgánom.

- Rómska elita. Je tvorená vyspelou časťou Rómov. Radia sa k nej rómski vedci, učitelia, právnici, hudobníci, politici, lekári, remeselníci a iní. Považujú sa za Rómov, ale obvykle žijú oddelene od obvyčajného rómskeho etnika. Zastávajú názor, že majú vyššie poslanie v rómskej národnostnej

menšine, ale nevyvíjajú zodpovedajúce aktivity, aby existujúci stav zmenili. Do tejto skupiny s najväčšou pravdepodobnosťou sa zaradia aj rómski podnikatelia, pokiaľ sa nevyčlenia ako samostatná skupina.

- Slušní Rómovia. Zmenili svoj spôsob života a priblížili sa k majorite. Pracujú, slušne a kultúrne žijú. Oddelili sa od ostatných Rómov, aj keď dodržiavajú časť zvyklostí rómskej národnostnej menšiny. Priblíženie sa k majorite ich vyčlenilo z rómskej komunity. Sami však nové spoločenstvo nevytvorili, a tak sú roztrieštenou silou. Objavujú sa aj ako poslanci zastupiteľských zborov, ale nezastávajú iné, spoločensky významnejšie postavenie. Je záujmom majority, aby táto skupina bola čo najväčšia.

- Rómski bezdomovci. Do tejto skupiny sa Róm môže dostať, najmä ak je vychovaný v detskom domove, diagnostickom centre alebo inom výchovnom zariadení majority. Dochádza k jeho odcudzeniu od rómskej komunity. Taktiež sú to Rómovia, ktorí pochádzajú zo subkultúrnejšej rómskej vrstvy a vypracujú sa vyššie. Vyššie skupiny Rómov ich neprijmú a do svojej subkultúrnej vrstvy sa vrátiť nechcú. Obidva typy sú relatívnymi bezdomovcami. Praví bezdomovci v užšom zmysle slova vedome nechcú mať nič, čo by ich spájalo s Rómami. Chcú sa síce asimilovať s majoritou, ale tá ich pre rómsku maladaptivitu neprijme. To spôsobuje, že rómski bezdomovci sa Rómov boja a členov majority nenávidia a prenasledujú. Často sa pripájajú ku skupinám, ktoré páchajú trestnú činnosť, alebo klesajú, až na úroveň skutočných bezdomovcov.

- Rómsky proletariát. Je jedinou skutočnou subkultúrnou skupinou rómskeho etnika, praví Rómovia z pohľadu majority. Žijú v rómskych osadách, mestských osídleniach, chatrčiach, neoprávnene zobratých objektoch a iných nevhodných priestoroch. Poznať ich na prvý pohľad podľa zanedbaného oblečenia, hlučnosti, rómskej reči, odstupu od dodržiavania hygienických, kultúrnych, sociálnych, ale i právnych noriem majority. Práca u nich nepatrí medzi prioritné spôsoby obstarávania obživy. Vyznačujú sa aj vysokou mierou nevzdelanosti a negramotnosti. Tvoria najpočetnejšiu skupinu v rómskom etniku.

Každého Róma môžeme zaradiť do niektorej uvedenej sociálnej stratifikačnej skupiny. Samotná príslušnosť k určitej skupine nemení nič

na skutočnosti, že vplyv jednotlivých Rómov vo vnútri rómskej komunity vyplýva z postavenia ich rodiny v širšej rodine a postavenia širšej rodiny v komunite.

Lehoczká (2006, s. 64) vo svojom príspevku hovorí: že odborníci z oblasti sociológie sa zhodujú v konštatovaní faktu, že na tieto zmeny spoločnosť nebola dostatočne pripravená a vytvára sa priestor pre vznik rôznych – izmov. Najviac pribudli ďalšie problémy, hmotný nedostatok a pocit sociálnych neistôt, existenčného ohrozenia. Práve tieto javy postihujú najviac oslabené a marginalizované komunity, v ktorých žije najmä rómske etnikum. Hmotné nedostatky sú v rómskych komunitách ešte priepastnejšie a výraznejšie. Dlhodobá nezamestnanosť už niekoľkých generácií za sebou spôsobuje stav absolútnej sociálnej exklúzie, etnizácie chudoby a stigmatizuje Rómov ako chudobných a neprispôsobivých. Sociálna stratifikácia v podobe životnej stratégie Rómov je nízka a má skôr charakter každodennosti a nie v zmysle anticipačných socializačných aktivít. V tejto problematickej ekonomicko – sociálnej situácii a stave rómskych marginalizovaných komunít sa odlišnosti Rómov ešte zväčšujú, prehlbujú a stávajú sa rizikom spolunažívania Rómov a Nerómov na Slovensku.

Lužica (2004) vo svojom príspevku pod názvom Rómska rodina analyzuje zvyky a mýty, ktoré su spojené práve s ňou:

Narodenie

Vo vedomí a zvykosloví Rómov život a smrť tvoria mohutný oblúk, ktorý spája do jednotného spoločenstva tých na svete so zosnulými, čo sú v záhrobí, alebo s tými, čo sa pripravujú prísť na svet. Okrem fyzických fenoménov aj metafyzické sily ovplyvňujú život tohto veľkého spoločenstva, preto ich treba mágiou usmerňovať k dobroprajnosti od momentu hlásiaceho sa, začínajúceho života.

Rómovia majú príslovie: „*Čím viac detí, tým viac šťastia*“. Láska k deťom je príslovečná. Ženu, ktorá má iba jedno, dve deti, považujú za slabú a bezdetnosť je najvyššou formou nešťastia. Bezdetnou ženou kmeň pohŕda a manžel ju môže kedykoľvek zanechať. Jestvuje rad magických

úkonov súvisiacich s cyklom mesiaca, ktoré majú zabezpečiť potomstvo. Takisto voda – najmä dažďová – slúži k tejto mágií. Jej prelievanie cez sito, odriekavanie zaklínacích formúl a využívanie ďalších magických úkonov a praktík má zlomiť neprajnú moc. Do rodu tohto zvykoslovia patrí aj sobáš stromov. Bezdetní manželia zasadia na brehu rieky dva stromčeky a zviažu ich. Ak sa príjmu, je to dobrý znak. Svoje tehotenstvo oznamuje budúca matka najskôr ženám kmeňa, až potom manželovi. Pretože tehotná žena je *marhime* (nečistá), von z týchto manželov ide posledný v kolóne, s istým odstupom, ale vždy v dohľade. Pôrod sa takisto považuje za nečistý akt. Preto vo chvíli, keď sa prírastok kmeňa hlási na svet, postaví rodičke osobitný stan, do ktorého môže vstúpiť iba jej matka a *phuri daj*. Rodičke rozväzujú všetky uzly na šatách, aby sa pôrod uľahčil. Pred jej stanom horí oheň, aby zahnal zlých démonov. Pretože vo chvíli pôrodu sudičky – *Urmy* – môžu dieťaťu uškodiť, rumunskí Rómovia kladú pred stan misu s prosom a medom, aby ich naklonili k dobroprajnosti. Keď sa v napätom očakávaní ozve plač dieťaťa, vypukne všeobecná radosť a nadšenie. Mladé dievča – u niektorých kmeňov *phuri daj* – vezme nádobu s vodou, za hrst vetvičiek a kropí všetky stany, pred každým vyslovujúc pozdrav i prianie šťastia od nového člena kmeňa. Potom nasleduje gratulácia šťastnému otcovi, ktorý každému gratulantovi nalieva pohárik v mene nového človeka. Celú noc sa sedí pri ohni a zdvorilostne poklonkuje otcovi. Ako u všetkých národov žijúcich tradičnými formami života, aj u Rómov sa mužský prírastok kmeňa cení viac než ženský. Pretože *Urmy* môžu dieťaťu vtlačiť neprajný osud, aby sa tomu predišlo, uväzuje sa na zápästie novorodeniatku kus struny, alebo červená niť či stužka. Rodičia i dieťa sa pokladajú až do krstného aktu za nečistých. Okrem *phuri daj* sa s nimi nemôže nikto stykať. Tradičný krst Rómov sa dial ponorením dieťaťa do vody a vykonával ho vajda za prítomnosti krstných rodičov. Tento rómsky krst nevylučuje krst oficiálneho náboženstva, ktoré Rómovia zvyknú dodržiavať, ale vždy mu predchádza. V rómskej tradícii má každý jednotlivec tri mená. Prvé pošepeká novonarodenému dieťaťu matka do ucha. Je to tajné meno, ktoré sa vtedy vysloví prvý a posledný raz. Nepoužíva sa, má magickú silu, ktorá slúži na oklamanie démonov. Okrem matky ho nikto nepozná.

Druhé meno dostáva dieťa pri rómskom krste, a týmto menom ho volajú v kmeni. Ak sa prezradí gadžom, dostane k nemu dotýčný prímeno, ktoré sa naďalej tají. Tretie meno je zapísané v úradnej matrike a slúži pri styku s nerómskym okolím. Rómske deti sú obklopené láskou celého kmeňa. Je taká veľká, že Rómovia bez rozpakov prijímajú do opatery sirotu, opustené deti a starajú sa o ne ako o vlastné. Osobitosťou rómskych detí v tradičnom živote je, že nemajú hračky. Ich nedostatok im plne nahrádza okolitá príroda, ktorej dôverné poznanie tak veľmi potrebujú pre život a zároveň spĺňa aj výchovnú funkciu. Detstvo a prípravu pre život vyplňa živelné napodobňovanie sveta dospelých. Mladé dievčatá sa učia tajomstvá predpovedania, veštenia z karát i z ruky, chlapci zase vnikajú do tajomstiev otcovho remesla a učia sa rozumieť koňom. Rómske deti matka dlho dojčí a zároveň mnohé zavčasu začínajú fajčiť – pauza medzi týmito dvoma protikladmi býva niekedy veľmi krátka. Detstvo Rómov je všeobecne krátke. 13 ročné dievčatá a 15 roční chlapci sa považujú za zreých na manželstvo. U Rómov je takmer vylúčené zostať slobodným. Mládenec sa môže dostať medzi mužov iba ženbou a ženským ideálom je zase manželstvo. Romantická literatúra vytvorila okolo Rómov obrazy ľúbostného života a jeho neviazanosti, ktoré vychádzali z predpokladu, že Rómovia si zo svojej pravlasti priniesli horúci temperament, kult lásky a milostných hier, ktorými bola India od nepamäti povestná.

S v a d b a

Kmeňový život Rómov je však vytvorený na systéme prísnych morálnych noriem a tabu. Slovo dievča je tu synonymom slova panna. Na zachovanie panenstva – kedysi dôležitej podmienky pri predaji a kúpe nevesty – sa v tradičnom živote prísne dbá. Sexuálnu osvetu mládež nepotrebuje. Keďže deti žijú s rodičmi na malej ploche, vnímajú intímne vzťahy ako čosi prirodzené. Od počiatku puberty sa medzi chlapcami a dievčatami v kočovnej skupine prerušujú takmer všetky kontakty. Väčšina chlapcov síce nadobúda isté sexuálne skúsenosti, ale iba s nerómskymi dievčatami a pod tlakom vonkajších mimokmeňových okolností. Sexuálne kontakty nie sú u Rómov meradlom možností. Ak, Róm rozpráva medzi priateľmi

o takých hrdinstvách, každý vie, že ide o dobrodružstvá s nerómkou, lebo o svojom intímnom živote s rómskou ženou by nikdy verejne nerozprával. Jednak preto, že je to tabu a potom i z toho dôvodu, že je povinnosťou mužského príbuzenstva ženy chrániť jej česť. Zákonitosti prísne trestajú prehrešky proti stanoveným normám. Nevydaná žena (*biromengeri*) vždy zostáva u rodičov a nestáva sa ženou (*romni*). O výbere partnera v minulosti rozhodovali rodičia. Dnes – ak kmeň prekročil horizont tradície – je to voľba partnerov samotných. Jedným z dôvodov kočovania – ako Rómovia sami tvrdia – je vyberanie neviest pre synov. Príslovie vraví, že nevesta sa vyberá ušami, a nie očami – čiže všeobecná povest' dievčata znamená viac než jej zovňajšok. Rodičia navrhnu vybrané dievča synovi, ak on však nesúhlasí, nerobia nátlak, ale hľadajú ďalej, kým nedôjdu obe strany k súhlasnému názoru. Manželský systém Rómov býval v minulosti prísne endogamný. Vyhýbali sa síce pokrvným manželstvám, ale sobáše uzatvárali iba v rámci svojho kmeňa. Dnes sa táto tradičná zvyklosť dodržiava iba u niektorých skupín. Výber nevesty je zodpovedný čin, ktorý musia rodičia dobre zvážiť, lebo s pojmom manželka je spojená široká škála povinností, hospodárskych, živiteľských i rodinných. Naproti tomu jej práva sú veľmi zúžené. Množstvo tabu ju robí nečistou, absolútne podriadenou mužovi a svokre. Jej povinnosťou je zachovávať úplnú vernosť, pričom u manžela – najmä ak ide o nerómske ženy – sa priestupok tohto druhu toleruje. Ak je žena rozvedená, vyhnaná alebo si ju rodičia zoberú späť pre zlé zaobchádzanie muža – môže sa druhý raz vydať iba za rozvedeného alebo vdovca. Získať nevestu možno u Rómov trojakým spôsobom: dohovorom milencov, kúpou alebo únosom. Dnes je to predovšetkým dohovor milencov, no vyskytujú sa aj formy únosu. V minulosti prevládala kúpa, ekonomické zázemie, ktoré bolo stabilizačným faktorom manželstva. Ak si chce chlapec vziať dievča proti vôli rodičov, unesie ju. Milenci utečú na istý čas – minimálne na jednu noc. Po návrate vyhlásia, že spolu spali – čo je u Rómov synonymom manželského zväzku. Vždy pritom nasleduje dramatická scéna, hádka a obradné zaucho dcére. Ale pretože u Rómov láska toleruje veľa, neostáva rodičom, než zmieriť sa s realitou. Manželstvu uskutočnenému dohovorom rodičov a kúpou predchádza zložitý rituál, ktorý má mnoho

kmeňových modifikácií. Najprv sa rodičia mládenca informujú, či by u rodičov dievčaťa pochodili so svojím návrhom. Ak odpovedou nie je absolútne zamietnutie, vyšlú pytačov. Sú medzi nimi vážení muži z mládenцovej rodiny. Symbolom ich funkcie je ozdobná palica. Zaklopú ňou na dvere maringotky alebo rebrinu voza – aj keď rodina sedí pri vatre – a prosia o dovoľenie vstúpiť. Pritom sa vzájomne tvária, že sa nevidia. Otec dievčaťa vstane od vatre, pristúpi k pytačom, majestátne ich uvíta a okázalo im dá najavo, že mu je ctou ich návšteva. Pozve ich k vatre, pričom sa obe strany tvária, akoby sa videli po prvý raz v živote. Najmladšia dcéra – zastupujúca pri obsluhovaní svokru – prinesie debničky a vedrá, aby si na ne posadali. Okázalo to urobia, vzájomne si ponúkajúc lepšie miesta. Budúca nevesta im pripravuje pohostenie (*paťiv*). Pytačky a svadby sa vždy konajú v lete, ale aj keď je horúci deň, otec dievčaťa tvrdí, že je chladno a treba sa vraj zahriať pálenkou. Hostia sa téme návštevy zdráhajú, lebo etika si žiada dlhý úvod. Až postupne sa prejde k vlastnej téme návštevy. Pytači požiadajú o nevestu. Ak ide o sobáš dohovorom, po istom formálnom zdráhaní dajú rodičia súhlas a prvá fáza svadobného rituálu je ukončená. Ak ide o kúpu nevesty, začne sa dlhé vyjednávanie o jej cene. Bez ostychu sa pritom spomínajú jej nedostatky i prednosti. Dievča nie je pri týchto pytačkách prítomné, aby ju to neurážalo a neponižovalo. Pri prvej návšteve sa nedohodne cena, iba predbežný súhlas. Jednačky a pytačky pokračujú niekoľko večerov. Zvyk káže, aby sa budúce nevesty tvárili vtedy podráždene – akože sa ešte nemienia vydávať – a ženísi zasa povznesene, ľahostajne, uzavreto. Keď sa od otca nevesty dosiahol predbežný súhlas, na ďalšiu návštevu príde spolu s pytačmi už aj otec nevesty. Uvítajú ho so všetkou obradnosťou ako najvzácnejšieho hosta. Po príslušnom zdvorilostnom úvode sa prednesie otázka ceny nevesty. Keď ju nevestin otec oznámi, nastane sklamanie. Pytači a otec ženícha lichotiac otcovi nevesty, hovoria o „privysokej cene“. Niežeby nevesta nebola takej ceny hodná, ale toľko sa nezvykne pýtať. Navrhnu nižšiu sumu. Nasleduje vyjednávanie, až sa napokon suma ustáli k obojstrannej spokojnosti. Hlavný pytač vtedy vytiahne dobrú pálenku (*pliašku*), zavinutú v hodvábnom ručníku. Obidvaja otcovia z nej slávnostne vypijú, a tým spečatia svadobný kontrakt svojich detí. Potom sa objímu

a od tej chvíle sa nazývajú svatovia. Svokra príde po skončení jednačiek k neveste a zavesí jej na krk náhrdelník – v hodnote podľa majetkových možností rodiny. Je to znak pre iných mužov, že dievča je už záväzne zarúbené. Ženích dosiaľ nie je prítomný, až v stanovený deň svadby si príde so svojou družinou po nevestu.

V deň svadby príbuzné dievčence rozpustia neveste vlasy, pobozkajú ju a plačú. Tradičné svadobné rúcho rómskej nevesty je červené. V súčasnosti dominuje biela. Nosí sa iba k tomuto obradu. Po príchode ženíchovej družiny obklopia družičky nevestu na otvorenom priestranstve medzi vozmi a bránia si ju. Obrad je reminiscenciou na únosy a má formu obradovej hry. Družbovia sa po žartovnom vyjadrovaní pokúšajú prelomiť túto živú hradbu alebo odpútať pozornosť dievčat, aby ženích mohol nevestu uniesť. Družičky i nevesta sa bránia, ale ženích napokon zvíťazí. Iným symbolickým úkonom únosu alebo odchodu nevesty od rodičov je prehodenie šatky, opasku, konského chomúta cez hlavu nevesty. Ďalší druh inscenovaného únosu má formu zápasu. Keď ženích príde so svojou družinou po nevestu, muži z jej rodiny ich čakajú s palicami. Tvária sa, že prichádzajúcich nepoznajú, považujú ich za nepriateľov a strhne sa fingovaný zápas, v ktorom musí družina zvíťaziť a uniesť nevestu. Potom svadobný pár so svojou družinou príde k vajdovi. Na zem sa prestrie červená šatka, snúbenci si na ňu kľaknú, vajda im zviaže ďalšou červenou šatkou ruky a prednesie svadobnú formulu: *„Hádzem kľúč do vody. Tak ako ho nik odtiaľ nedostane a nič s ním neodomkne, tak aj vás nech nič nerozlúči.“* Potom im rozviaže ruky a do dlaní im naleje vína alebo pálenky. Nevesta sa obradne napije z dlane ženíchovej, ženích z nevestinej. Tým je obrad manželstva vykonaný. Po príchode mladomanželov k ženíchovmu stanu ich polievajú vodou, na nevestu hádžu vegetariánske plody ako zábezpeku bohatého potomstva. *Phuri* daj im podá chleba a soľ so slovami: *„Ak sa presýtite chleba a soli, presýtite sa aj seba“*. Mladomanželia si vymenia podané kúsky chleba so soľou a obradne ich zjedia. Potom nevesta rozbije hlinený krčah, lebo črepy znamenajú šťastie. Po vykonaní svadobného obradu a uvítacieho ceremoniálu pred stanom ženíchových rodičov nasleduje svadobná hostina, na ktorú sú pozvaní všetci kočovníci v dostupnom okolí a u usadlých Rómov aj

celá osada. Svadba je obdobím akéhosi prímeria, keď sa musí zabudnúť na všetky spory a nedorozumenia. Večer mladomanželia nebadane odídu do súkromia a vonku zatiaľ pokračuje hostina až do rána. Ráno sa hosťom ukazuje postelňa plachta – dôkaz, že nevesta bola pannou. Ďalšia fáza svadobnej hostiny patrí oslave tohto faktu: na počesť rodičov i na česť nevesty, ktorá sa predchádzajúcim životom nepoškvrnila. Túto časť svadobnej hostiny platia nevestiní rodičia. Ženích sa pýši škrabancami na tvári, ktoré mu nevesta uštedrila pri obrane svojho panenstva, nad ktorým však predsa zvíťazila jeho mužnosť. Svokra zaviaže neveste šatku, ktorú ona odteraz musí stále nosiť na znak toho, že je vydatá žena. Svadobná hostina zvykne u Rómov trvať až do úplného vyčerpania všetkých financií. Keďže svadba patrí k vrcholným rituálom života, zvykne sa na jej usporiadanie obetovať i celý majetok. Keď sú fľaše i hrnce definitívne prázdne, podľa starodávneho zvyku ich porozbíjajú, lebo črepy prinášajú šťastie. Rómovia nie sú zviazaní s poľnohospodárstvom, nemajú výročné zvykoslovie, poznajú len rodinné zvyky. Čo do rozsahu rituálov je najobsiahlejší pohreb. U Rómov žijúcich v tradičných nomádskech formách jedinec neprichádza na svet, ani z neho neodchádza v posteli, pretože podľa ich predstáv pôsobí pri akte zrodu i smrti vplyv démonov, skonanie sa uskutočňuje pod vozom alebo v osobitnom stane, na zemi.

Pohreb

Nad mŕtvym sa postaví stan a okolo jeho tela zapália sedem sviec. Nepárny počet má magickú silu ochrany, preto všetko, čo sa v pohrebnom rituáli používa, musí byť v nepárnom počte, vrátane fliaš a pohárov, z ktorých sa obradne pije. Mŕtvemu položia do truhly všetko, čo v živote používal, aby nemal dôvod vrátiť sa a rušiť pokoj pozostalých. V Španielsku dávajú muzikantom do truhly gitaru alebo mandolínu, v Maďarsku husle. Osobitne dbajú na fajku a tabak, ale nedajú mu zápalky, aby pri prípadnom návrate nespôsobil požiar. Pri nohách mŕtveho horí vatra, pri ktorej sedia všetci muži. Opakujú formulu: „Te aves jartime mandar“ – nech nám mŕtvy odpustí. Na mŕtveho sa spomína bez všetkých zväzkov, ktoré sa k nemu

viazali, najmä bez hnevu, závesti, trpkosti, ľútosti alebo pohrdania. Jeho žena, nevesty a dcéry sedia pri jeho nohách a plačú, rytmicky pritom pokyvujú hornou časťou tela. Chvilami hlasno kričia, žalujú sa, búria sa proti jeho smrti. Mladé ženy v príbuzenstve ponúkajú mužov kávou, ale tí sa odvracajú, mlčia, správajú sa ako v tranze. Nik sa neumýva, neholí a nečeše, jedlo sa dáva iba deťom, aj to len studené. Nevaria až do pohrebu. Príbuzní sú po celý čas pri mŕtvom. Prácu za nich vykonávajú iní. Smrť rozhlasujú mladí poslovia okolitým Rómom, ktorí sa vo veľkom počte schádzajú na pohreb. Nikto nespí, veľa sa pije a nič sa nekonzumuje. Starší muži – priatelia zosnulého si na znak smútku odtrhnú gombíky z košeľe a z kabáta. Ženy plačú, staršie z nich – najmä na Balkáne – spievajú piesne plné žiaľu. Sú to improvizované žalospevy prednášané pseudomelodickým hlasom a svojou obsahovosťou patria k vrcholom rómskej poézie. Ospevujú mier mŕtveho a chvália jeho cnosti. Príbuzní, ktorí sa schádzajú na pohreb, dávajú mŕtvemu do vrečka peniaze, aby nešiel na druhý svet ako bedár, ale mal sa tam lepšie ako na zemi, mohol si kúpiť, čo chce a nevracal sa. Truhlu vynášajú zadnou stranou, aby poplietli démonov mŕtvych. Pri vynášaní – či už zo stanu alebo z obydľia – vylievajú z nádob všetku vodu, jednak preto, že je dotknutá faktom smrti, a potom aj kvôli tomu, aby sa duša mŕtveho nevrátila hasiť tu svoj smäd. Samotný obrad pohrebu sa vykonáva podľa oficiálneho náboženstva. Osobitosťou pritom je, že spolu s hlinou hádzu Rómovia na truhlu aj mince a drobné bankovky. Okrem svätenej vody sa do hrobu odlieva aj z nápoja a fľaša sa nechá kolovať medzi mužmi stojacimi okolo hrobu. Na zasypaný hrob dávajú v Maďarsku trnie, aby zachránili príchodu upírov, v Grécku zase ťažký kameň, ktorý má zároveň funkciu náhrobníka. Pochovávanie býva často spojené s intenzívnymi prejavmi smútku. Ženy si trhajú vlasy a šaty, škripu zubami, prelievajú slzy, a ich príbuzní im zabráňujú, aby si neurobili vážnejšie poranenia alebo sa nevrhli za mŕtvym do hrobu. Prejavy smútku nie sú predstierané, ale hlboko precítené. Živí uisťujú mŕtveho, že mu všetci odpustili a prosia, aby im aj on odpustil. Potom sa rýchle rozchádzajú so slovami: „Prenechávam ťa Bohu“. Rozdielny je pohreb chudobného nomáda a spoločensky významného člena rómskej society. Spoločný je však pocit spolupatričnosti a úcta

spoločenstva k svojmu členovi. Veľkolepé bývajú pohreby slávnych muzikantov, ktorých odprevádzajú hudobníci zo širokého okolia alebo aj z celej krajiny. Nad otvoreným hrobom zlomia sláčik a truhla sa spúšťa za zvukov smútočnej melódie. Všade sa pri takejto rozlúčke hrá osobitný hudobný repertoár. Tieto melódie majú v podvedomí Rómov význam kabaly. Smú sa hrať iba nad otvoreným hrobom, ináč privolajú smrť. Ženy medzitým pripravia v tábore bohatú hostinu – prvé jedlo po dňoch úmrtia. Hostiny sa účastnia všetci, ktorí boli na pohrebe. Najbližší príbuzní však nič nejedia a nepijú. Prvý nápoj sa obradne odlieva na zem. Pred i po jedle každý povie: „Toto jedlo je pre teba (vysloví meno zosnulého) a na tvoju pamiatku. Nech nás udrží zdravých a v dobrej nálade“. Po skončení karu pozostalí spália alebo rozbijú všetku osobnú pozostalosť mŕtveho: stan, podušku, koberec, taniere, šálky i poháre, z ktorých pil. Ak zomrel vo voze, treba spáliť aj ten alebo ho aspoň pretrieť inou farbou, aby ho vracajúca sa duša nepoznala. Jeho vdova a deti nesmú celý rok variť jedlo. Robia to za nich iní. Tábor sa hneď na kare premiestni na iné miesto. U niektorých kmeňov býva zvykom, že vdova si na znak smútku odstrihne vlasy až po uši a vdovec zase fúzy. Prvú noc po pohrebe sa pred obydlím nasype vrstva popola. Ráno sa v ňom hľadajú stopy, či sa mŕtvy nevrátil. Archaický je obrad s vodou, ktorý začína v nasledujúci deň po pohrebe. Za mŕtveho muža chlapec, za ženu dievča vezme džbán a pohár, každý deň na poludnie naberie čerstú vodu a ponúkne každého Róma, ktorého stretne. To sa denne opakuje po dobu šiestich týždňov. Aby sa zachoval presný počet dní, zárezmi sa značia do palice dni vykonaného úkonu. Posledný deň sa palica s vrúbkami rozlomí napoly, zviaže do formy kríža, pripevní sa na ňu päť sviec a po ich zapálení sa pustí dolu vodou. Potom sa džbánom naberá voda a vylieva sa nazad do rieky toľkokrát, koľko trval obrad s vodou. U iných kmeňov dievčina uloží doštičku nádoby, z ktorých zosnulý pil, vloží do nich zapálenú sviečku a pustí ich po prúde. V deviaty deň a v deň ukončenia obradu s vodou sa koná ďalší kar. Je zakázané od neho vstávať po jednom, ale všetci odrazu, lebo prvý kto by vstal, by nasledoval zosnulého. Zvyšky jedla sa vysypú do rieky pred západom slnka. Ďalšie kary sa usporadúvajú po šiestich mesiacoch a na výročie smrti. Tiež majú svoje obradové

osobitosti a po každom z nich oznámi ďalšia skupina príbuzných – podľa stupňa pokrvného príbuzenstva – že ukončuje dobu smútku a ruší s tým spojené obmedzenia. Od tej chvíle sa opäť môžu česať, nosiť ozdoby, kúpiť si nové šaty, tancovať, spievať a zabávať. Čierne šaty ako smútočný odev Rómovia v tradičných formách života nenosia. Po završení roka už nikto nesmie smútiť. Život musí ísť ďalej. Pre pokoj zosnulého mu bolo treba dať patričnú úctu, uistiť o láske a vernosti pozostalých, ale smútok netreba preháňať, aby mŕtveho nenapadlo vrátiť sa a tešiť smútiacich. Po primeranom čase zvykania si má mŕtvy v novom živote ísť svojou cestou. Smútok preto končí rituálnou frázou: „Otváram ti cestu do nového života a uvoľňujem ťa z pút môjho smútku.“ Rómovia nemajú presnú predstavu o posmrtnom živote. Neveria ani v nebo, ani v peklo. Život pre nich pokračuje po smrti ďalej, ale podľa iného plánu. Zriedkavo o tom hovoria a nechápu zvedavosť gadžov na túto tému. „Bezťak tam všetci prídeme a potom sa dozvieme“ – odpovedajú informátori na túto otázku. Veľmi rozšírená je však viera, že ak zosnulí boli zlí a hriešni, vracajú sa. Lebo nedosiahli odpustenie. Aj iní mŕtvi sa môžu vrátiť medzi živých, najmä tí, čo zomreli náhle, predčasne a tragicky. Rómovia túžia mať dôstojnú, veľkolepú smrť, na ktorú sa budú môcť pripraviť a vydýchnuť v kruhu rodiny, príbuzných i priateľov. Boja sa nepredvídanej smrti. Duše mŕtvych, *mulovia* (*mule*), nemajú podľa ich predstavy večný život. Rokmi slabnú, a keď umrie posledný človek, ktorý si ich pamätal, duša dotyčného predka odumrie po druhý raz a definitívne. Rómske spoločenstvo aj v súčasnosti (či už na Slovensku alebo v iných krajinách, kde Rómovia žijú) dodnes mnohé z týchto zvykov dodržiava, čím je možné vysvetliť aj odlišnosti vo fungovaní rómskej rodiny voči majoritnej časti spoločnosti.

ZÁVER

Monografia priniesla nie len teoretické koncepty a východiská, ale pomocou kvalitatívnej analýzy sa nám ich podarilo aj identifikovať a popísať v konkrétnej segregovanej osade v Nitrianskom kraji. Vychádzali sme z viacerých kategórií, ktoré sme v tomto málopodnetnom prostredí sledovali, zameriavali sme sa pri všetkých na tri vekové skupiny- starých rodičov, rodičov a detí. Tri generácie v rómskej rodine nám podávajú veľmi presný a autentický pohľad na súčasnú situáciu vzťahov a väzieb medzi nimi, čo v konečnom dôsledku bolo naším cieľom.

V súvislosti s medzigeneračným vzťahmi v rómskej rodine sme považovali za veľmi dôležité venovať sa bývaniu Rómov. Nevyhovujúce bývanie, najmä v rómskych osadách patrí medzi výrazné sociálne problémy. Rómovia si vytvorili sociálnu štruktúru, ktorej jednotlivé vrstvy sú uzavreté a priestorovo oddelené. V súvislosti s cieľom monografie je možné hovoriť, že bývanie v segregovanej osade je nie len spoločnosťou vnímaný stereotyp, príbytky sú neadekvátne a to z rôznych hľadísk, napríklad osada Orechov dvor je ďaleko vzdialené od základných potrieb, čo Rómom komplikuje všetky sféry života, od prístupu k potravinám až po vzdelanie či dochádzanie za prácou. Samotná otázka bývania je pre Rómov z Orechovho dvora v Nitre veľmi citlivá, a to predovšetkým preto, že hovoríme o nedobrovoľnej segregácii. Bytová politika štátu sa stáva problémom pre všetkých mladých ľudí, nie len pre Rómov, pre ľudí z osád sa však byty stávajú absolútne nedostupné. Rómovia boli zvyknutí na svojpomocnú výstavbu príbytkov z dostupných materiálov alebo na pridelenie bytu od štátu. V súčasnosti je situácia iná, čo pre Rómov znamená nie len beznádej ale aj krutú realitu.

Ďalším problémom, ktorým sme sa zaoberali je edukácia Rómov. Vzdelávanie Rómov naráža na prekážky viažuce sa na prejavy ich národnostnej odlišnosti od majoritného obyvateľstva. Hlavným problémom, ktorý sme identifikovali je hodnota vzdelania v rómskej rodine. Stále

pretrvávajú, že budúcnosť a vízie do nej, nie sú pre Rómov natoľko dôležité, aby ju riešili v prítomnosti. Väčšina procesov, od socializačných až po vnútrokultúrne, sú v rómskom spoločenstve riadené výhradne inštitúciou rodiny. Z analýzy na Orechovom dvore je zrejmé, že najstaršia generácia je úplne negramotná, tým pádom sa o vzdelanie svojich detí – súčasnej strednej generácie, vôbec nezaujímal. Spoločenské podmienky sa však výrazne zmenili (aj pre majoritnú spoločnosť) a vzdelanie sa dostalo na popredné miesta v hodnotovom rebríčku spoločnosti. Rómovia sa ale zatiaľ s touto situáciou nedokázali vysporiadať a prispôbiť sa jej je pre nich veľmi náročné. Považujeme ale za dôležité poukázať na to, že hoci vzdelaní nie sú, o vzdelanie svojich detí prejavujú aspoň čiastočný záujem. To sme v minulej generácii nemohli vidieť. Je teda určite možné hovoriť o medzi-generačnom posune a vplyve vzniknutej spoločenskej situácie. Rómske ženy sa zaujímajú o to, aby ich deti do školy chodili a snažia sa poskytnúť deťom priestor na učenie, na druhej strane očakávajú od nich len základné vzdelanie, v prípade chlapcov vyučenie sa remeslu. Význam a dôležitosť vzdelania v súčasnej spoločnosti z pohľadu Rómov je veľmi zjednodušený.

V neposlednom rade sme sa venovali postaveniu Rómov na trhu práce, nakoľko prevahu majú nezamestnaní. Štatistiky o nezamestnanosti celej spoločnosti sú alarmujúce, a práve Rómovia tvoria jednu z najväčších rizikových skupín. Samozrejme to vyplýva aj z úrovne ich vzdelania a nezáujmom o odborný rast, ale aj nezodpovedným prístupom k budúcnosti a minimálnou snahou o zmenu pomerov, v ktorých sa momentálne nachádzajú. Vysoká miera nezamestnanosti Rómov pretrváva už dlhšie obdobie a je neúmerne vyššia ako miera nezamestnanosti majoritnej spoločnosti. Práve v oblasti uplatnenia Rómov na trhu práce sa často hovorí o stereotypoch a neochote zamestnať Róma zo strany zamestnávateľa. Z našej analýzy vyplýva, že rómske ženy o zamestnanie neprejavujú taký záujem, ako by sa od nich možno očakávalo vzhľadom k sociálnej situácii v akej sa nachádzajú. Svoje hlavné povinnosti vidia v starostlivosti o rodinu a pri vysokom počte detí, ktorý je pre nich charakteristický, im na hľadanie a vykonávanie zamestnania nezostáva priestor. Muži žijúci v segregovanej lokalite nemajú na výber, nakoľko sú takmer úplne negramotní, ak pracujú, tak nelegálne

ako „kšeftári“. Takýto spôsob života a zarábanie prostriedkov na živobytie sa zdá lákavé aj pre ich deti.

So všetkými spomínanými aspektami života úzko súvisí trávenie voľného času. V práci nepodceňujeme definovanie základných funkcií voľného času, nakoľko voľný čas je neodmysliteľnou súčasťou života každého z nás. Dôležité je jeho aktívne a užitočné trávenie. V segregovanej lokalite, kde sme realizovali výskum je možné sa žiaľ stretnúť častejšie s negatívnym trávením voľného času. Už najmladšia generácia má skúsenosti s hraním kariet o peniaze, fajčením či bitkami. Tieto sociálnopatologické javy sú súčasťou už 11 ročných detí. Je preto takmer nemožné hovoriť o akomsi rozvoji individuality či záujmov, čím by sa stal spoločenský život Rómov atraktívnejší. Jedinú možnosť zapojenia sa do aktívneho oddychu, spoznania kultúry či zaujímach činností, majú deti pravidelne navštevujúce nultý ročník. Sestry verbistky pravidelne organizujú podujatia zamerané na plnohodnotne strávený voľný čas, zameriavajú sa pri tom výhradne na najmladšiu generáciu.

Môžeme teda konštatovať, že ak sa dá hovoriť o tradičnej rómskej kultúre, veľká časť jej prvkov sa naďalej prenáša z generácie na generáciu. Rodina je pre Rómov najdôležitejšou súčasťou života a na rozdiel od majoritnej spoločnosti, si to všetci navzájom dennodenne dokazujú. Mladí ľudia chcú bývať so starými, starší chcú pomáhať mladším a naopak. Postavenie členov v rodine vychádza zo vzájomnej úcty a je pevne dané. Pre osady je typické, že deti vyrastajú v intenzívnom kontakte starých rodičov, častejšie však z otcovej strany, čo celkom logicky vedie vysvetliť práve, tým, že po svadbe „mladomanželia“ idú bývať k manželovej rodine. Veľké rómske svadby sú aj v súčasnosti neodmysliteľnou súčasťou života Rómov. Hoci hovoríme o ľuďoch s nízkym ekonomickým, sociálnym a kultúrnym kapitálom, tieto nedostatky nezasahujú a neovplyvňujú ich tradičné tancovačky či zábavy. Na druhej strane sami uznávajú, že už to nemá také čaro a rozmery ako kedysi.

Mohlo by sa zdať, že väčšina vecí v živote Rómov sa nezmenila, ale v monografii môžeme nájsť viacero konkrétnych príkladov posunu vnímania a chápania reality života, vzťahov a väzieb v rómskej rodine či zaujímavostí, ktoré vážnu rómsku problematiku posúvajú o krok ďalej.

LITERATÚRA

1. Balabánová, H.: Rómské děti v systému českého základního školství a jejich následní profesionální příprava a uplatnění. In: Spoločenské minority a sociálna práca. České Budějovice: Zdravotně sociální fakulta JU, 2000. ISBN 80-7040-408-6.
2. Bakošová, Z.: Sociálna pedagogika. Bratislava: SPN, 2005. ISBN 80-10-00485-5.
3. Bán, J. – Majchrák, J.: Neexistuje kriminalita etnickej skupiny. (Rozhovor s antropológom a pedagógom Prešovskej univerzity Alexandrom Mušinkom o kriminalite v rómskych komunitách a jej príčinách) In: <http://www.tyzden.sk/casopis/2009/33/neexistuje-kriminalita-etnickej-skupiny.htm>
4. Bernasovská, J. – Bernasovský, I.: Optimálny somatický vývin rómskych detí ako jeden z dôležitých faktorov edukácie. In: www.unipo.sk/public/media/files/docs/fs_veda/svk/vychova_rom.pdf
5. Botošová, A.: Rómska rodina a miesto rómskej ženy v nej. In: Romano nevolil – nezávislé kultúrno-spoločenské noviny Rómov na Slovensku. Prešov: Spolu, 2008. č. 830-834. roč. XVII- XVIII.
6. Bakalář, P.: Psychologie Romů. Praha: Votobia, 2004. ISBN 80-72220-180-8.
7. Balvín, J.: Výchova a vzdělávání romských žáků jako pedagogický systém. Praha: Radix, spol. s.r.o., 2004. ISBN 80-86031-48-9.
8. Berger, P. – Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědení. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959461.
9. Bodnárová, B. a kol.: Medzigeneračná reprodukcia chudoby. Priebežná správa. Bratislava: Stredisko pre štúdium práce a rodiny. 2005.
10. Cangár, J.: Ľudia z rodiny Rómov. Nové Zámky: Crocus, 2003. ISBN 80-88992-42-7.

11. Cipro, M.: Úvaha o výchově sociálně handicapovaných skupin. In: Romové a sociální pedagogika. Ústí nad Labem, Design Radix, spol. s.r.o., 2001. ISBN 80902461-4-1.
12. Čerešníková, M.: Spolupráca rómskej rodiny a školy. In: Prierez socio – kultúrnymi vrstvami identity Rómov. Nitra : UKF, 2006. ISBN 80 – 8050 – 981 – 6.
13. Daňo, J.: Príčiny delikvencie rómskej mládeže a ich prevencia. In: Humanitné noviny. Prešov: FHPV PU, 1999.
14. Davidová, E.: Bez kolíb a šiatrov. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965.
15. Davidová, E.: Ke způsobu bydlení, obživy a odívání. In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno: Muzeum romské kultury, 1999. ISBN 80-85956-14-4.
16. Duranková, S. – Bernasovský, I.: Vplyv veku a vášky matky na pôrodnú hmotnosť a pôrodnú dĺžku novorodencov. In: www.onference.osu.cz/svk/sbornik2014/pdf/budoucnost/biologieEkologie/vb_Durankova.pdf
17. Džambazovič, R.: Chudoba na Slovensku, Diskurz, rozsah a profil chudoby. Bratislava: Univerzita Komenského, 2007. ISBN 978-80-223-2428-1.
18. Demeterová, H.: Jak byli stvoření Romové. In: Jdeme dlouhou cestou. Praha: Arbor Vitae, 1998.
19. Denciová, E.: Generačné odkazy – odovzdávanie kultúrnych tradícií. In: Čornaničvá R. *Obohacovanie života starších ľudí edukačnými aktivitami II*: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie, Bratislava: Národné osvetové centrum. 2000. ISBN 80-7121-196-6.
20. Dubayová, M.: Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. Prešov: FF PU, 2001. ISBN 80-8068-059-0.
21. Duffková, J. a kol.: *Sociologie životného stylu*. Praha: Policejní akademie České republiky, 2007. ISBN 978-80-7251-266-9.
22. Dunovský, J.: *Dítě a poruchy rodiny*. Praha: Avicentrum, 1986. ISBN 08-040-86.

23. Fabianová, V.: Etnografický obraz rómskeho etnika a rómskej ženy. In: Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti. Trnava: FMK UCM, 2005. ISBN 80-89220-06-1.
24. Ferjenčík, J.: Vplyv špecifickej organizácie zaškoľovania na výkony rómskych detí. In: Pedagogická revue, 1995, roč. 47, č. 3, s. 34.
25. Filadelfiová, J.: Životný cyklus. In: Gerbery a kol. Kniha o chudobe. Bratislava: Priatelia Zeme – CEPA, 2007. s. 9 – 28. ISBN 978-80-968918-9-4.
26. Fisher, S. – Škoda, J.: Sociální patologie: Analýza příčin a možnosti ovplyvňování závažných sociálně patologických jevů. Praha: Grada publishing a.s., 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.
27. Fliegel, L.: Výchova a vzdelávanie rómskych detí v školskom systéme. In: Neznámi Rómovia. Bratislava: Ister Science Press, 1992. ISBN 80-900486-2-3.
28. Fraser, A.: Cikáni. Praha: Lidové noviny, 2002. ISBN 80 - 7106-212-X.
29. Frištenská, H.: Romové a státní politika. In: Romové – reflexe problémů. Praha: Pastelka, 1997. ISBN 80-902439-0-8.
30. Fukuyama, F.: Veľký rozvrat. Ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku. Bratislava: AGORA, 2005. ISBN 80-969394-1-6.
31. Gabura, J.: Teória rodiny a proces práce s rodinou. Bratislava: Iris, 2012. ISBN 978-80-892556-95-2.
32. Hamarová J. – Holkovič Ľ.: Rodina, spoločnosť, výchova. Bratislava: Veda, 1987. 71-049-87.
33. Határ, C. – Paška, J. – Perhács, J. a kol.: Andragogický teminologický výkladový slovník. Bratislava: Media Trade, 2000. ISBN 80-08-02814-9.
34. Hartl, P.: Psychologický slovník. Praha: Budka, 1993. ISBN 80-901549-0-5.
35. Hábovčíková, B.: Škola a rómska rodina. In: Učiteľské noviny, 1997, č. 24, roč. XLVII, s. 3.

36. Hájek, B. – Hofbauer, B. – Pávková, J.: Pedagogické ovlivňování volného času: současné trendy. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-473-1.
37. Hegyi, L.: Vybrané kapitoly zo sociálnej gerontológie a geriatric. Bratislava: IVZ, 1996. ISBN 80-7163-005-5.
38. Heretik, A.: Základy forenznjej psychológie. Bratislava: SPN, 1994. ISBN 80-08-01870-4.
39. Hlubocký, P.: Hlubockého úvod do psychiatrickej romológie. Nové Zámky: Psychoprof, 1992.
40. Hofbauer, B.: Děti, mládež a volný čas. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-927-5.
41. Horváthová, E.: Cigáni na Slovensku. Bratislava: SAV, 1964.
42. Horváthová, J.: Kapitoly z dejín Romů. Praha: NLN, 2002.
43. Hroncová, J.: Sociálna patológia. Banská Bystrica: PF UMB, 2004. ISBN 808055926-0.
44. Hroncová, J. – Emmerová, I.: Sociálna pedagogika, Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2004. ISBN: 80-8083-028-2.
45. Hroncová, J. – Šebian, M.: Výskum kriminality a delikvencie u rómskeho etnika s osobitným zreteľom na deti a mládež. In: Zborník vedecko – výskumných prác z riešenia štátnej objednávky “Zvyšovanie úrovne socializácie rómskej komunity prostredníctvom systémov vzdelávania sociálnych a misijných pracovníkov a asistentov učiteľa”. Banská Bystrica: PF UMB, 2006. s. 79-95. ISBN 80-8083-231-5.
46. Hrozenská, M. a kol.: Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko – praktické východiská. Martin: Osveta, 2008. ISBN 978-80-8063-282-3.
47. Hůbschmannová, M.: Jak známe a neznáme cikánskou rodinu. In: Děti a my, 1977, č. 3, s. 7 – 8.
48. Hůbschmannová, M.: Postavení snachy v tradiční romské komunitě. In: Čačipen pal o Roma. Bratislava: PaP, 2002. ISBN 80-88935-41-5.
49. Interný materiál MsÚ Nitra, 2014

50. Jakoubek, M. (eds.): Romové v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. s. 11-69 ISBN 80-86898-76-8.
51. Jakoubek, M.: Multikulturalismus vs. Kultura (na příkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In: Hirt, J., Jakoubek. (eds.): Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: antropologická perspektiva. Plzeň: Čeněk, 2005. str. 227-230.
52. Jakoubek, M: Přemýšlení (rethinking) “Romů” aneb “Chudoba Romů” má povahu Janusovy tváře. In Romové v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. s. 322-400 ISBN 80-86898-76-8.
53. Jakoubek, M.: Romové, konec (ne)jednoho mýtu. Praha: Socioklub, 2004. ISBN 80-86140-21-0.
54. Jakoubek, M. – Hirt, T.: Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu 1999 – 2005. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. ISBN 97880-969271-5-9.
55. Jankův, J.: Definícia pojmu národnostná menšina v medzinárodnom práve. In Človek a spoločnosť. – internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied. Č. 1/2000.
56. Jurkovičová, A: Voľný čas, jeho aktívne a zmysluplné využívanie ako prevencia sociálno-patologických javov mládeže. In: Mládež a spoločnosť. 2010, roč. XVI, č.3 ISSN 1335-1109.
57. Kasanová, A: Sprievodca sociálneho pracovníka In: Rodina a deti, UKF, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2008. ISBN 978-80-8094-277-9.
58. Kasanová, A.: Sprievodca sociálneho pracovníka II : Seniori a samospráva. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008. ISBN 978-80-8094-254-0.
59. Katrňák, T.: Odsouzení k manuální práci. Vzdelanostná reprodukcie v dělnické rodině. Praha: SLON, 2004. ISBN 80-86429-29-6.

60. Klíma, P.: Poznámky k vývoji, výchově a vzdělávání romského dítěte. In: Patopsychologie dítěte pro speciální pedagogy. Praha: SPN, 1988.
61. Kollárová, Z.: K vývoju rómskej society na Spiši do roku 1945. In: Neznámi Rómovia. Bratislava: Ister Science Press, 1992. ISBN 80-900486-2-3.
62. Kominarec, I: Úvod do pedagogiky voľného času. Prešov: Grafotlač, 2003. ISBN 80-968608-5-2.
63. Končoková, E. – Šimčáková, L. – Kriglerová, E.: Alternatívne projekty vzdelávania rómskych žiakov. In: Vašečka, Michal. *Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 725 – 743. ISBN 80-88935-41-5.
64. Konečná, K.: História a súčasnosť rómskej rodiny. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1994. ISBN 80-85-328-17-8.
65. Kratochvílová, E.: Pedagogika voľného času. Trnava: Typi universitatis tyrnaviensis, 2010. ISBN 978-80-8082-330-6.
66. Kraus, B. a kol.: Jak žije středoškolská mládež na počátku XXI. století : Výzkum v Královéhradeckém kraji v letech 2000-2003. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004. ISBN 80-7041-738-2.
67. Kraus, B.: Základy sociálnej pedagogiky. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.
68. Krech, D. – Crutchfield, R. S. – Ballachey, E. L.: Človek v spoločnosti. Bratislava: SAV, 1968.
69. Křištof, R.: Způsoby obživy romských populací související s trestnou činností (známé na území České republiky a Slovenska). In: Hirt, J., Jakoubek. (eds.): Romové v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-76-8. s. 156-164.
70. Lázníčková, I.: Tradiční rodinní vztahy, obřady a obyčeje. In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno: Muzeum romské kultury, 1999, s. 74. ISBN 80-5956144.
71. Liégeois, J. P. 1995: Rómovia, Cigáni, Kočovníci. Bratislava: Charis, 1995. ISBN 80967380-4-6.

72. Lehoczka, L.: Národná identita Rómov v kontexte ekonomicko – sociálnych a etno / kulturologických aspektov. In: *Prierez socio-kultúrnymi vrstvami identity Rómov*. Nitra: UKF, 2006. ISBN 80 – 8050 – 981 – 6.
73. Lehoczka, L. – Haburajová-Ilavská, L.: Stimuly, bariéry a ďalšie determinanty utvárania identity a integrity v marginalizovaných rómskych komunitách. In: *Multidimenziálny rozmer edukácie sociálnej práce v rómskych komunitách*. Nitra: UKF, 2009. ISBN 978-80-8094-502-2.
74. Lenczová, T.: Z redakčného stola. In: *Rodina a zodpovedné rodičovstvo dnes*. Bratislava: Spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, 2005. 42 s., č.5. ISSN 1335-7980.
75. Lewis, O.: *La vida. A puerto Rican Family in the Culture of Powerty –San Juan and New York*. New York: Random House, 1966.
76. Lewis, O.: *Kultúra chudoby*. In: Hirt, J., Jakoubek, M. (eds.): *Romové v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-76-8. s. 401-412.
77. Longauer, V.: Metodologický náčrt vzdelávania rómskych žiakov. In: *Vzdelávanie Rómov dnes a zajtra. Zborník referátov z 2. medzinárodnej konferencie konanej 27. novembra 2001 v Nitre*. Nitra: UKF, 2001. ISBN 80-8050-498-9.
78. Lužica, R.: *Rómska rodina*. In: *Sociálna práca s rodinou*. Trnava: Mosty, n.f. a FZ a SP TU, 2004. ISBN 80-89074-93-6.
79. Lužica, R.: *Kapitoly z rómskej kultúry*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2004. ISBN 80-89104-34-7.
80. Magdolenová, K: *Rómovia robia viac ako si myslíme*. In: www.sme.sk/c/3426089/Kristina-Magdolenova-Romovia-robja-viac-ako-si-myslme.html
81. Mann, A. B.: *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992. ISBN 80900486-2-3.
82. Mann, A. B.: *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram, s.r.o., 2000. ISBN 80-1493163.

83. Masariková, A. – Masarik, P.: Vybrané kapitoly z pedagogiky voľného času. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2002. ISBN 80-968735-0-4.
84. Matoušek, O. – Kroftová, A.: Mládež a delikvence. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2.
85. Matulay, S. – Božik, J. – Valach, M.: O etnických Rómoch žijúcich na Slovensku v osídleniach na nízkom stupni socio-kultúrneho rozvoja. Bratislava: VŠZaSPsv. Alžbety, 2011. ISBN 978-80-8132-002-6.
86. Matulay, S.: Rómske etnikum. In: Rómovia včera dnes a zajtra. Zborník z konferencie Spišská Nová Ves. Nitra: KRK Pedagogická fakulta UKF, 2000. ISBN 86 s. 80-8050-302-8.
87. Mlýnková J.: Péče o staré občany. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3872-7.
88. Moravec, Š.: Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. In: Hirt, J., Jakoubek, M. (eds.): Romové v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. s. 11-69 ISBN 80-86898-76-8.
89. Možný, I.: Sociologie rodiny. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-86429-04-0.
90. Mušinka, A.: Bývanie Rómov. In: Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. ISBN 80-88935-41-5.
91. Mušinka, A.: Aktuálne možnosti riešenia rómskej problematiky. In: Global magazín. Bratislava, 2014.
92. Navrátil, P.: Romové v české společnosti. Praha: Portál, 2003. ISBN: 80-7178-741-8.
93. Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: PF UP, 1993. ISBN 80-7067-310-9.
94. Odlerová A.: Medzigeneračné problémy v rodine. In: Problémy súčasnej rodiny a náhradná rodinná starostlivosť II.: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej 10. – 11. júna 2010 v Banskej Bystrici. – Banská Bystrica: UMB, 2010. s. 195-196. ISBN 978-80-557-0103-5.

95. Ondrejko, P. – Bednár, R. – Majerčíková, J.: Rodina na Slovensku po roku 1989. Východiská medzinárodného komparatívneho výskumu Slovenská rodina na prahu nového tisícročia v medzinárodnom porovnaní. In: Empirické poznatky z edukácie rómskych detí. Vplyv rodiny a rola matky vo výchove a vzdelávaní rómskych detí. Zborník príspevkov z vedeckého seminára s medzinárodnou účasťou. Nitra: UKF, 2003. ISBN 80-8050-667-1.
96. Ondrejko, P. a kol.: Sociálna patológia. Bratislava: Veda, 2009. ISBN 978-80-224-1074-8.
97. Oravcová, J.: Kapitoly z *psychológie rodiny*, Žilina: EDIS, 2006. ISBN 80-8070-570-4.
98. Oravcová, J. – Ďuricová, L. – Bindasová, O.: Psychológia rodiny. Banská Bystrica: UMB FHV, 2007. ISBN 978-80-8083-490-6.
99. Pacovský, V.: O stárnutí a stáří. Praha: Avicenum, 1990. ISBN 80-201-0076-8.
100. Pávková, J. a kol.: Pedagogika voľného času. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-711-6.
101. Pekárek, P.: Zánik sociálneho systému Romů. In: Demografie, 1997, roč. 39, č. 1.
102. Pocklanová, Z.: Zo sekcie starostlivosti o deti z rómskych rodín. In: Na pomoc učiteľom rómskych žiakov. Bratislava: Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy, 1992.
103. Poláková, E.: Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti. Nitra: PF UKF, 2004. ISBN 80-8050-738-4.
104. Poledníková, L. a kol.: Geriatrické a gerontologické ošetrovatelstvo. Martin: Osveta, 2006. ISBN 80-8063-208-1.
105. Potočárová M.: Pedagogika rodiny. Bratislava: UK, 2008. ISBN 978-80-223-2458-8.
106. Procházková, E.: Axiologické vnímanie a posun hodnotovej orientácie rómskej minority. In: Slovenskí Rómovia optikou výskumu. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 6.12.1995. Nitra: KRF PF VŠPg, 1995. s. 65-71. ISBN 80-8050-145-9.

107. Průcha, J.: Interkulturní psychologie. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-885-6.
108. Radičová, I.: Rómovia na prahu transformácie. In: Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. ISBN 80-88935-41-5.
109. Reichel, J.: Kapitoly systematické sociológie. Praha: Grada Publishing, a. s., 2008. ISBN 978-80-247-2594-9.
110. Rigová, S. – Maczejková, M.: Vzdelávací systém a Rómovia. In: Vaščka, M. Čačipen pal o roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, s. 695 – 724. ISBN 80-88935-41-5.
111. Riesmann, D.: Osamělý dav. Praha: Kalich. 2007. ISBN 978-80-7017-062-5.
112. Roszkowska, A.: Dobro dziecka a prawo dziadków do uregulowania osobistych kontaktów z wnukami. In: STANIK J. M. Psychologiczno-pedagogiczne problemy trudności i zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2009. 219 s.
113. Rosinský, R.: Čhavale Romale alebo Motivácia rómskych žiakov k učeníu. Nitra: FSVaZ UKF, 2006. ISBN 80-8050-955-7.
114. Rosinský, R.: Pohľad na edukáciu rómskych detí. In: Prierez socio – kultúrnymi vrstvami identity Rómov. Nitra: UKF, 2006. ISBN 80–8050–981–6.
115. Říčan, P.: S Romy žít budeme – jde o to jak. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-250-5.
116. Sak, P. – Saková. K.: Mládež na křižovatce: Sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace. Praha: Svoboda Servis, 2004. ISBN 80-86320-33-2.
117. Sekyt, V.: Odlišnosti mentality Romů a původ těchto odlišností. In: Výchova k toleranci a proti rasizmu. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-285-8.

118. Selická, D.: Miesto starých ľudí v rodine. In: Vychovávateľ. 2003, roč. 51, 12/2003, s. 27 – 28. ISSN 0139-6919.
119. Seman, K. – Lehoczká, L.: Osvetová práca pre rómske spoločenstvo a jej sociálne aspekty. Nitra: VŠPg., 1997. ISBN 80-8050-50155-6.
120. Skupnik, J.: Pohled z druhé strany potoka. Sociopsychologická dynamika marginalizovanosti. In: Romská marginalita. Zborník z medzinárodnej konferencie. Prešov: Centrum antropologických výskumov, 2004, 219s. ISBN 80-968905-3-0.
121. Somorová, E.: Národnostné menšiny, vážny ľudsko-právny problém. In: Človek a spoločnosť – internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied.č. 1/2000.
122. Stojka, P. – Pivoň, R.: Náš život. Bratislava: Slavomír Drozd studio pre Nadáciu Inforoma, 2003. ISBN 80-969055-0-3.
123. Sumec M.: Medzigeneračné vzťahy v súčasnej rodinnej kultúre. In: Rodina a zodpovedné rodičovstvo dnes. Bratislava: Spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, 2005, č.9. – 42 s. - ISSN 1335-7980.
124. Šerák, M.: Zájmové vzdelávaní dospelých. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-551-6.
125. Škodáček, J.: Mravné tradície Rómov a rómska rodina. In: Rómska rodina a škola v multikultúrnom priestore. Nitra: Kultúrne združenie národností a etník SR a KRK PF UKF, 1998. ISBN 80-967937-1-3.
126. Španková, J.: Rodina – jej aktuálnosť, nadčasovosť a význam pre spoločnosť. In: Rodina na prelome tisícročia: zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2005. ISBN 80-8050-914-X.
127. Šprocha B. – Potančoková M.: Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania. Bratislava: Actá. 2010 ISBN 978-80-89398-18-8

128. Štěchová, M. – Večerka, K.: Faktory ovlivňující kriminalitu mladistvých Romů. In: Sborník Kriminalita – aktuální problém současné společnosti. Bratislava: Inštitút FMV, 1991, s.114-123. ISBN 80- 526483-2-4.
129. Šúryová E.: Rómovia a kriminalita. In: Sociológia, roč. 33, 2001, č. 5 SAV Bratislava. ISSN 0049-1225.
130. Tamášová, V.: Teória a prax rodinnej edukácie. Bratislava: Sapiientia, 2006. ISBN 80-89229-01-8.
131. Tomova, I.: The Gypsies in the Transition Period. Sofia: International Center for Minority Studies and Intercultural Relations, 1995.
132. Valachová, D. – Zelina, M.: Systém vzdelávania Rómov. In: Vzdelávanie Rómov dnes a zajtra. Zborník referátov z 2. medzinárodnej konferencie konanej dňa 27. novembra 2001 v Nitre. Nitra: PF UKF, 2001. ISBN 80-8050-498-9.
133. Vašečka, M.: Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: IVO, 2002. ISBN 8088935415
134. Vágnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9.
135. Viková, L.: Romska rodina z pohledu dětí ve věku 9 – 10 let. In: Romano Džaniben, 1996, roč. 3, č. 1 – 2.
136. Višňovský, L.: Teória výchovy. Banská Bystrica: PF UMB, 1998. ISBN 80-8055-135-9.
137. Vodička, K.: Rómovia na Slovensku: Prekážka na ceste do Európskej únie? In: Fórum občianskej spoločnosti. Bratislava: Kalligram, 2003. s. 12–15. ISSN 1335-2296.
138. Uherek, Z. – Novák, K.: Kultúra a identita Rómov. In: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: IVO, 2002, s. 93-113. ISBN 80-88935-41-5.
139. Uhl. P.: Právo a jeho účinky v sociálně vyloučených lokalitách s přihlédnutím k problematice diskriminace a ochrany před ní. In: Hirt, J., Jakoubek, M. (eds.): Romové v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. s. 70-90 ISBN 80-86898-76-8.

140. Uhrín, S.: Právna výchova ako výskumný socializačný faktor výchovy rómskeho etnika. In: Slovenskí Rómovia optikou výskumu. Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej 6.12.1995. Nitra: KRK PF VŠPg, 1995. s. 36-45. ISBN 80-8050-145-9.
141. Zelina, M.: Cesty edukácie Rómov. In: Cesta ku vzdelaniu – Way to education. Zborník príspevkov z celoslovenskej konferencie o vzdelávaní. Zvolen: QUO – VADIS, 2010. ISBN 978–80–97 0452–0-3.
142. Ziemská, M.: Rodina a osobnosť. Bratislava: Smena, 1980.
143. Žáková, H.: Některé poznatky z výzkumu sociální adaptace a příčin psychické retardace cikánských dětí. Ústí nad Labem: Ústav školských informací při MŠČSR, 1976.

Elektronické zdroje:

www.portal.statistics.sk

www.slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/8677d85c-c3e3-4aae-a9da-633c86df754/Obyvatelstvo_SR_podla_narodnosti_a_materinskeho_jazyka.pdf?MOD=AJPERES

www.prohuman.sk

www.prohuman.sk/socialna-praca/romska-komunita-a-socialno-patologicke-javy

www.minv.sk

www.minv.sk/?atlas_2013&subor=180024

www.minv.sk/?atlas_2013&subor=180025

www.minv.sk/?atlas_2013&subor=180032

www.minv.sk/ rómske komunity

www.foruminst.sk

www.foruminst.sk/publ/neks/2003_sk_6.pdf

www.euroactiv.sk

www.euractiv.sk/rovnost.../diskriminacia-romov-na-trhu-prace_ek5ho

www.hn.hnonilne.sk

www.hn.hnonline.sk/.../

eliminacia-diskriminacie-romov-na-trhu-prace-193600

www.lekarsky.herba.sk

www.lekarsky.herba.sk/lekarsky-obzor-4-2010/

zdravotne-problemy-romskeho-etnika

www.romovia.vlada.gov.sk

www.romovia.vlada.gov.sk/data/att/3417_subor-rtf

Názov: **Rodinné a medzigeneračné väzby v súčasnej rómskej rodine**
Autorky: **PhDr. Monika Štrbová, PhD.**
PaedDr. PhDr. Denisa Selická, PhD.
Mgr. Marcela Šarvajcová, PhD.

Vydavateľ: **STUDIO NOA, Katowice**
Obrázky zhotovili: **Inštitút dcér Márie Pomocnice**
PhDr. Monika Štrbová, PhD.
PaedDr. PhDr. Denisa Selická, PhD.
Mgr. Marcela Šarvajcová, PhD.

Rozsah: **204 strán**
Formát: **A5**
Náklad: **110 ks**

Tlač: **EQUILIBRIA s. r. o.**
ISBN **ISBN 978-83-60071-72-44**